

HLEDÁNÍ ČESKÝCH ZÁJMŮ
OBCHOD, LIDSKÁ PRÁVA A MEZINÁRODNÍ ROZVOJ

Ediční rada nakladatelství Ústavu mezinárodních vztahů

Prof. PhDr. Pavel Barša, M.A., Ph.D. (Filozofická fakulta UK, Praha), Mgr. Ing. Radka Druláková, Ph.D. (Fakulta mezinárodních vztahů VŠE, Praha), Doc. PhDr. Jan Eichler, CSc. (ÚMV, Praha), JUDr. PhDr. Tomáš Karásek, Ph.D. (Fakulta sociálních věd UK, Praha), Prof. PhDr. Michal Klíma, M.A., CSc. (Metropolitní univerzita Praha), PhDr. Michal Kořan, Ph.D. (ÚMV, Praha), Mgr. Ing. Petr Kratochvíl, Ph.D. (ÚMV, Praha), PhDr. Pavel Pšeja, Ph.D. (Fakulta sociálních studií MU, Brno), Mgr. Dan Marek, Ph.D., M.A. (Filozofická fakulta UP, Olomouc), Prof. PhDr. Lenka Rovná, CSc. (Fakulta sociálních věd UK, Praha).

Vydání této publikace bylo hrazeno z prostředků výzkumného záměru „Česká republika v mezinárodní politice“, identifikační kód MZV 4854605401.

Recenzovali: doc. PhDr. Šárka Cabadová Waisová, Ph.D.
PhDr. Michal Romancov, Ph.D.

Vydal Ústav mezinárodních vztahů, v. v. i., v Praze roku 2010.

© Ústav mezinárodních vztahů, v. v. i., Praha 2010

Vědecký redaktor: PhDr. Vladimír Trojánek

Obálka: Jan Šavřda

Tisk: Petr Dvořák – Tiskárna, Dobříš

ISBN 978-80-86506-87-6

Obsah

Úvod <i>Petr Drulák</i>	7
Národní zájem a jeho legitimita <i>Petr Kratochvíl</i>	17
Soustředné kruhy balkánských zemí: ekonomický přínos integrace do EU a intenzita národního zájmu <i>Filip Tesař</i>	31
České vyhlídky: hospodářské vztahy EU s Čínou <i>Rudolf Fürst</i>	60
Podpora Tibetu, Tchaj-wanu a lidských práv v Číně: Evropská avantgarda nebo český kýč? <i>Rudolf Fürst</i>	80
Mediální stereotypy Jihu jako překážka veřejné diskuse: důsledky pro českou rozvojovou spolupráci <i>Ondřej Horký</i>	102
Šíření demokracie jako národní zájem? Legitimizace české transformační politiky <i>Veronika Bílková, Šárka Matějková</i>	125
Opoziční potenciál etnických menšin v Barmě a transformační strategie <i>Miroslav Nožina</i>	145

Obtížné hledání shody na demokratizaci Blízkého východu: případ Iráku <i>Jaroslav Bureš</i>	166
Závěr <i>Ondřej Horký, Petr Drulák</i>	190
Résumé	205
Literatura	207
O autorech	230

Úvod

Petr Drulák

Sousloví „české zájmy“ či „naše národní zájmy“ patří k nejužívanějším a nejzneužívanějším obrátům v českých politických debatách o zahraniční politice státu. Jeho užívání často věci spíše zatemňuje, než osvětluje. Tato kniha chce přispět k nápravě tohoto neutěšeného stavu a klade si tři cíle. První dva cíle jsou koncepční, třetí cíl se přímo orientuje na praktickou politiku.

Kniha přináší novou definici národního zájmu, která syntetizuje poznatky současného světového výzkumu národních zájmů a která je slučitelnější s normativní a politickou pluralitou než definice tradiční. Toto pojetí vymezuje národní zájem jako politiku, která je pro českou společnost relevantní, těší se široké podpoře a je přijatelná mezinárodním společenstvím. Dále se kniha snaží postavit výzkum českého zájmu na solidní metodologický základ. Každá z kapitol se hlásí k určitým teoretickým konceptům, jež operationalizuje a systematicky aplikuje při výzkumu české zahraniční politiky.

Těmito dvěma cíli se tento výzkum podstatně liší od předchozí reflexe českých národních zájmů z první poloviny devadesátých let, kdy debata o národních zájmech přinesla řadu příspěvků v měsíčníku *Mezinárodní politika* i několik knižních publikací (Krejčí, 1993; Valenta a kol., 1992). Příspěvky tehdejší reflexe většinou postrádaly jakékoli teoreticko-metodologické zakotvení a měly charakter obhajoby specifických politických stanovisek.

Naším třetím cílem se však s touto předchozí debatou přesto potkááme. Věnujeme se konkrétním otázkám české zahraniční politiky a klademe si otázku, kde má smysl mluvit o českých zájmech a jejich naplňování a kde nikoli. Jak již naznačuje podtitul, tato kniha se soustředí na problematiku obchodu, lidských práv a mezinárodního rozvoje. Vychází současně s dalšími

třemi publikacemi jako součást širšího analytického celku (Drulák–Braun, 2010; Drulák–Handl, 2010; Drulák–Střítecký, 2010). Všechny čtyři publikace mají týž titul „Hledání českého zájmu“, přičemž se liší tematickým zaměřením vyjádřeným podtituly. Hledají český zájem tím, že za použití zmíněných tří kritérií rozebírají několik desítek oblastí české zahraniční politiky. K nejvýznamnějším poznatkům celého projektu patří závěr, že česká zahraniční politika často selhává při uskutečňování českého zájmu právě v těch oblastech, které sama považuje za nejdůležitější. Spíše než o politice českého zájmu lze proto mluvit o politice českého nezájmu.

Tato empiricky rozsáhlá a v českém prostředí bezprecedentní analýza národního zájmu se opírá o předchozí základní výzkum tohoto pojmu z hlediska filozofie vědy, metodologie a konceptuálního ukotvení (Barša a kol., 2009; Drulák a kol., 2008; Kratochvíl, 2010). Než přistoupíme k diskusi o kapitolách knihy, je na místě stručně shrnout alespoň některé výsledky předchozího základního výzkumu.

Národní zájem jako politický pojem

Co politici míní národními zájmy? V politické praxi má tento pojem dosti proměnlivou náplň. Často ho používá opozice ke kritice vládní politiky, když jí vyčítá, že těchto zájmů nedbá. Vláda se ho naopak dovolává tehdy, když chce opozici přesvědčit, aby podpořila její politiku. Rétoricky je to silná zbraň, neboť nikdo se nehlásí k tomu, že by chtěl pomíjet národní zájmy.

Vzhledem k vážnosti, která je zájmu připisována, překvapí, že zřídka kdy bývá nějak přesněji vymezen. Jeho neurčitost není výsledkem absence pokusů o definování, nýbrž naopak mnohosti a rozrůzněnosti těchto pokusů. Nejčastěji bývá národní zájem spojován s bezpečností společnosti, s její prosperitou či s potvrzováním a s rozvojem její identity. Co si však kdo pod těmito cíli konkrétně představí, se dosti různí.

Například v českých diskusích se objevuje celá řada možností, jak tyto cíle chápat. V bezpečnostní oblasti závisí na tom, kde jsou spatřovány hlavní hrozby a obrana proti nim. Představuje takovou hrozbu autoritativní Rusko, nebo snad budoucí Německo, či protizápadní režimy za hranicemi Evropy, popř. nespecifikované nevládní skupiny s globální působností? Máme se těmto hrozbám bránit budováním multilaterálních struktur v EU nebo vytvá-

řením privilegovaného vztahu s USA či snad vlastní autonomní politikou lišící se případ od případu? Ani při hledání prosperity se nenabízí jedna jasná cesta bez alternativ. Přinese české společnosti větší výhody maximální ekonomická otevřenost s minimálními zásahy státu nebo aktivní vnější hospodářská politika upřednostňující určitá odvětví a vybrané partnery? Daleko od samozřejmosti má také naplňování české identity. Znamená ochranu češství? Definovaného jazykově, etnicky nebo suverenitou českých institucí? Nebo tuto identitu tvoří obecnější politické ideály vyplývající z české historické zkušenosti, jako např. univerzalita lidských práv či globální podpora demokracie? I zběžný pohled na českou politickou debatu odhalí, že ani na jednu z těchto otázek nedostaneme jasnou odpověď, která by sama nevyvolávala řadu sporů.

Občas se odlišují nesporné a nadčasové národní zájmy na straně jedné od různých a proměnlivých cest jejich uskutečňování na straně druhé. Tím se však problém neurčitosti národního zájmu pouze přesouvá na nižší hladinu: zdánlivě jasné vymezení národního zájmu se sráží s neurčitostí ohledně cesty jeho uskutečňování. Ani vyjasnění cest nemusí pomoci. Může se ukázat, že každá vede jiným směrem a my si musíme vybrat, čímž onu neurčitost přenášíme do výběru cesty.

Pokud může být národním zájmem cokoli, není jím v konečném důsledku vůbec nic. Základní funkcí národního zájmu je rozlišovat podstatné od nepodstatného, žádoucí od nežádoucího. Má státu jako kolektivnímu aktéru poskytnout vodítko, kterým směrem se vydat na mezinárodní scéně, čemu věnovat pozornost a do čeho investovat omezené zdroje. Pokud z něho vyplývá, že všechny směry jsou stejně dobré či stejně špatné, nemůže svoji funkci plnit. Národní zájem je tudíž třeba uchopit skrze kritéria, jež nám umožní odlišovat.

Národní zájem jako odborný pojem

Neurčitost vymezení národního zájmu se netýká pouze politických debat, ale proniká i debatou odbornou. Pojem národního zájmu patřil a patří k nejkontroverznějším pojmům výzkumu politiky. Spory o národní zájem se vedou na úrovni ontologické, normativní, epistemologické, teoretické i metodologické. Není naším cílem tyto debaty zde reprodukovat, už proto že byly zčásti shrnuty jinde (Kratochvíl, 2010), spíše chceme vyjasnit předpoklady, s nimiž pracuje náš výzkum národního zájmu. Z ontologického hlediska se

opírá o předpoklad existence státu. Předpokládá, že zde existují svrchovaná národní společenství, která jsou dostatečně homogenní a organizovaná na to, aby formulovala své kolektivní zájmy v rámci mezinárodního společenství. Tento ontologický předpoklad však v sobě nezahrnuje výlučnost či dominance státu. Netvrdí, že se jedná o jedinou existující formu politické organizace, a připouští, že mezinárodní společenství je tvořeno i jinými typy aktérů, přičemž někteří z nich mohou státy zastíňovat. Jedná se tedy o předpoklad, jenž je otevřený řadě možností světového uspořádání. Nicméně ontologický předpoklad existence kolektivních zájmů určitých společenství se neslučuje ani s radikálním individualismem, který odmítá koncept kolektivních zájmů a počítá pouze se zájmy jednotlivce, ani s radikálním holismem, podle něhož jsou jedinými skutečnými zájmy – zájmy lidstva jako celku.

Je možno se ptát, do jaké míry je tento předpoklad rovněž předpokladem normativním. Platí, že výzkum národního zájmu může vést naši pozornost k reprodukci systému států. Výzkum obvykle předpokládá, že zachování národního společenství zaštiťovaného státem je žádoucí a z této pozice státu „radí“, jak by si měl v mezinárodním společenství vést. Na druhou stranu i tento výzkum může identifikovat podmínky, v nichž stát nedokáže úspěšně definovat a uskutečňovat své národní zájmy, jakkoli žádoucí by to mohlo být, a může doporučit alternativní politické uspořádání, jež by lépe odpovídalo objektivní potřebě sledování kolektivních zájmů. Ostatně jinak než výzkumem národního zájmu takové podmínky ani najít nelze. Výzkum národního zájmu tudíž není normativně slučitelný s apriorním odmítnutím státu, ale může se střetnout i s představami zdůrazňujícími trvalost státního uspořádání.

Jakkoli jsou ontologické a normativní předpoklady našeho výzkumu národního zájmu otevřené řadě metateoretických pozic, své hranice mají a určité pozice vylučují. Tyto předpoklady nepřijmou libertariáni uznávající pouze jednotlivce, ani univerzalisté hledící pouze na celek lidstva, problémy s nimi budou mít anarchisté odmítající stát jako takový i nacionalisté stavějící stát nade vše jiné. Předpoklady epistemologické, teoretické a metodologické jsou z tohoto hlediska ještě otevřenější, poněvadž výzkumu národního zájmu obecně vůbec žádné hranice nekladou. Nenajdeme epistemologickou, teoretickou či metodologickou pozici, která by výzkum národního zájmu předem vylučovala. Přesto jsme se v našem výzkumu uchylovali k některým pozicím častěji než k jiným a na úrovni epistemologie jsme se museli rozhodnout pro konkrétní pozici specifikující naše pojetí zájmu.

Základní epistemologické dělení mezi porozuměním a vysvětlením (Druhlák a kol., 2008) vnáší do pojmu národního zájmu určitá dilemata, nikoli však ta nejpodstatnější. Různé strany této dichotomie nás povedou různými směry při hledání odpovědi na otázky po vzniku a působení národního zájmu. Cesta porozumění nás povede k výzkumu typologií národních zájmů a k hledání konstitutivních souvislostí jejich vzniku a působení. Například můžeme hledat, jak se vnímání hrozeb promítá do národního zájmu a současně jak určitá definice národního zájmu ovlivňuje vnímání hrozeb, přičemž hrozby i zájem považuje za oboustranně provázané. Cesta vysvětlení se potom zaměří na kauzální souvislosti vzniku a působení národního zájmu. Můžeme se například ptát, do jaké míry je určitá definice národního zájmu zapříčiněna faktory působícími uvnitř státu a do jaké míry je důsledkem působení vnějších aktérů. Rozdíly mezi kauzálním a nekauzálním výzkumem jsou podstatné, nikoli však určující.

Za podstatnější považujeme epistemologickou odlišnost, kterou lze zachytit jako spor mezi pozitivismem, vědeckým realismem a pragmatismem. Není zde prostor ani k předběžnému náčrtu tohoto sporu (Kořan, 2008b), ani k jeho důsledkům pro teorii mezinárodních vztahů (Barša a kol., 2009; Druhlák, 2009b). Jeho důsledky pro výzkum národního zájmu si přiblížíme pomocí dvou epistemologických metafor, jež si vypůjčíme od Friedricha Kratochwila (Kratochwila, 2006).

První metafora říká, že výzkum národního zájmu je aproximací KRUHU. Kruh se snadno definuje jako obecná myšlenka (množina všech bodů, které jsou stejně vzdálené od zvoleného bodu), těžko se však měří. Odvozování jeho obsahu a obvodu ze znalosti průměru závisí na hodnotě iracionálního čísla π (pí), kterou vždy budeme znát pouze přibližně a nikdy zcela přesně. Od pradávna se proto lidé s kruhem vyrovnávali tím, že ho připodobňovali k mnohoúhelníkům, jež naprosto přesně propočítat lze. I národní zájem lze potom pojímat jako obecný ideál, k němuž se více či méně přibližujeme různými aproximacemi.

Druhá metafora připodobňuje hledání národního zájmu k hledání slov ve stolní hře SCRABBLE (za upozornění na souvislost mezi hledáním národního zájmu a scrabblem vděčím Vladimíru Handlovi). Jednotlivé tahy scrabblu a výsledné rozložení slov na hrací ploše nejsou výsledkem přibližování se nějakému předem danému tvaru a ani je nelze předvídat. Na druhou stranu ani nejsou zcela libovolné, neboť vycházejí jednak ze složitých pravidel

jazyka a jednak ze strategického úsudku hráčů, kteří se snaží v nejvyšší možné míře uplatnit své hrací kameny. I národní zájem lze potom chápat jako nepředvídatelný výsledek souhry nejrůznějších individuálních zájmů v prostředí spravovaném složitými pravidly.

V kontextu zmíněných epistemologických pozic bude metafora aproximace kruhu spíše odpovídat pozitivismu a vědeckému realismu, zatímco metafora scrabblu bude mít blíže k pragmatismu, což však neznamená, že by jiné kombinace byly vyloučené. Platí však, že koncept národního zájmu tak, jak je vymezen a aplikován v následujících studiích, se epistemologicky opírá o metaforu scrabblu. Metafora kruhu by nás vedla k esencialistickému pojetí zájmu, které má jistě své výhody, ale pro daný výzkum jsme ho považovali za méně vhodné (Kratochvíl, 2010).

V rovině teorií a metodologií již nevyvstala potřeba koncept národního zájmu dále *a priori* zužovat. Jeho teoreticko-metodologické rozpracování vycházelo z konkrétní empirické otázky, jíž si každá dílčí studie kladla. Na této úrovni jsme naopak hledali co největší pestrost přístupů, abychom si ozkoušeli nejrůznější vyzkoušené i nevyzkoušené postupy výzkumu národního zájmu.

Co se teorií týče, přirozené východisko ke zkoumání národního zájmu nabízejí teorie mezinárodních vztahů. Například výše zmíněné pokusy o vymezení národního zájmu jako zajištění bezpečnosti, podpora prosperity a péče o identitu zhruba odpovídají třem základním teoriím mezinárodních vztahů a zahraniční politiky: realismu zaměřeného na bezpečnostní otázky, liberalismu zabývajícím se hospodářskými problémy a konstruktivismu zkoumajícím mezinárodní normy a identity. Teoretické otevřenosti výzkumu by však uškodilo, pokud by byl vázán pouze teoriemi mezinárodních vztahů či dokonce snad jen některými z nich. Z těchto důvodů jsme k identifikaci teoretických východisek konkrétních empirických studií nevyužívali obvyklé „ismy“, nýbrž konkrétní koncepty, ať už byl jejich teoretický původ jakýkoli (Drulák, 2009b).

Co se metodologií a metod týče, vycházeli jsme ze standardní nabídky sociálních věd pro výzkum politiky (Drulák a kol., 2008), přičemž jsme sahalí především k metodám kvalitativním a jen výjimečně k těm kvantitativním. Jak už je ve výzkumu politiky zvykem, převažují případové studie (jak jednopřípadové, tak i komparativní). Řada studií však využívá také diskurzivní analýzu a několik studií vzniklo za použití etnografie a zakotvené teorie.

Jednotlivé kapitoly rozebírají různé oblasti české zahraniční politiky a kladou si otázku, do jaké míry lze jednání České republiky v těchto oblastech ztotožnit s naplňováním určitého českého zájmu. Konceptuální vymezení národního zájmu provádí Petr Kratochvíl v první kapitole. Autor na základě systematického studia pojmu národního zájmu v politické filozofii a teorii mezinárodních vztahů (Kratochvíl, 2009, 2010) odmítá předchozí parciální přístupy k tomuto pojmu. Vyhýbá se realistickému ztotožnění národního zájmu s maximalizací moci či bezpečnosti státu, odmítá liberální představu odvozující zájem státu pouze z agregace dílčích zájmů vnitrostátních subjektů a nepřijímá ani konstruktivistický argument chápající národní zájem čistě jako důsledek socializace státu do norem mezinárodního společenství.

Navazuje však na konstruktivistické pokusy najít obecná kritéria národního zájmu, která slouží k otestování toho, zda určitá politika národním zájmem je, či není (Kratochvíl, 2010). Na tomto základě vymezuje tři kritéria. Politika naplňující národní zájem by se podle naší definice měla týkat společensky významných otázek, měla by se těšit shodě hlavních politických aktérů a měla by být přijatelná z hlediska mezinárodního společenství. Pouze po splnění těchto tří kritérií má smysl mluvit o českém zájmu.

Jinými slovy za český zájem nemůže být vydávána politika, kterou česká společnost nebere vážně, která se netěší široké politické podpoře na domácí scéně či která nebude přijímána našimi hlavními partnery v EU nebo těmi aktéry, jimž je určena. Tato formální kritéria mají své teoretické zázemí, především v liberalismu, ale také v konstruktivismu a klasickém realismu. To však neznamená, že by výsledný obsah zájmu byl předem posouván tím či oním teoretickým směrem. V tomto ohledu jsou kritéria obsahově neutrální.

Pokud zůstaneme u metafory výzkumu národního zájmu jako scrabblu, potom můžeme říci, že zaujímáme pozici pozorovatelů, kteří se dívají, jak hráči kladou písmenka na hrací plochu, a kteří zkoumají, zda tato písmenka dávají nějaký smysl. Nepokoušíme se však na ploše sami vytvářet vlastní slova či předvídat, jaká další slova se v průběhu hry objeví. Český zájem zkoumáme *ex post* na základě toho, co se událo. Pokud bychom ho chtěli chápat *ex ante*, museli bychom zaujmout epistemologickou pozici vyjádřenou metaforou kruhu. Neznamená to však, že by se náš výzkum orientoval pouze na minulost a že by neměl význam pro budoucí jednání státu. I ve scrabblu platí, že rozbor předchozích hráčských zkušeností pomáhá zlepšovat hráčův výkon.

Přehled kapitol

Jednotlivé empirické kapitoly se zaměřují na oblasti mimo Evropskou unii, mimo transatlantický prostor i mimo post-sovětský prostor, kde se soustředí dlouhodobé priority české zahraniční politiky. Nicméně i tyto oblasti jsou pro českou zahraniční politiku důležité při naplňování hned několika cílů, které česká diplomacie za prioritní považuje. Jedná o podporu českého zahraničního obchodu, českou rozvojovou politiku a globální podporu demokracie a základních lidských práv.

Tomu odpovídá i tematické zaměření kapitol. Globálně nejvýznamnějším aktérem situovaným mimo tři zmíněné prioritní oblasti je dnes beze sporu Čína. Právě Číně jsou věnovány hned dvě kapitoly odrážející dvě základní otázky, které vztahy s Čínou kladou před českou zahraniční politiku, obchod (R. Fürst) a lidská práva (R. Fürst). Jedním z neuralgických bodů světové politiky je oblast Blízkého východu, jíž se věnuje kapitola pojednávající o demokratizaci Iráku (J. Bureš). Geograficky i kulturně je však Česku nejbližší oblast západního Balkánu, jehož integrace do EU patří k dlouhodobě deklarovaným cílům české zahraniční politiky a kterému je věnována hned první tematická kapitola (F. Tesař).

Naopak geograficky i kulturně vzdálená Barma se dostává na agendu české podpory demokracie a lidských práv v důsledku své předchozí socialistické orientace a příslušná kapitola se věnuje výhledům její možné budoucí demokratizace (M. Nožina). Dvě kapitoly se nezaměřují teritoriálně, nýbrž koncepčně. Rozebírají jednak východiska české rozvojové politiky (O. Horký) a jednak východiska české transformační politiky (V. Bílková a Š. Matějková).

Neméně důležitou roli při výběru kapitol hraje jejich metodologické zaměření. Jedním z cílů celého výzkumu je ukázat na metodologické možnosti výzkumu národního zájmu cestou co nejbohatší metodologické pestrosti. Kapitoly nabízejí hned několik příkladů použití odlišných metodologií a metod. Tři kapitoly se hlásí ke kritické diskurzivní analýze (R. Fürst, O. Horký a V. Bílková s Š. Matějkovou), přičemž každá se opírá o jiné metody jejího uskutečňování. Dvě kapitoly zpracovávají případové studie, přičemž jedna z nich se hlásí ke kauzálnímu, vysvětlujícímu přístupu (R. Fürst), zatímco druhá je interpretativní (J. Bureš). Jedna kapitola používá etnografii (M. Nožina) a jedna kapitola pracuje s osobitou kombinací kvantitativních metod a kvalitativní komparativní analýzy (F. Tesař).

Jaké jsou hlavní poznatky jednotlivých kapitol? Filip Tesař ve své kvalitativní komparaci českých ekonomických zájmů ve vztahu ke státům západního Balkánu ukazuje, že proklamovaná česká podpora jejich vstupu do EU se ve skutečnosti může lišit případ od případu a že pouze vstup některých z těchto států lze označit za český zájem. Komparativní případová studie Rudolfa Fürsta srovnává ekonomické vztahy EU–Čína a ČR–Čína. Všimá si zejména obtíží, s nimiž se čeští i evropští aktéři prosazují na čínském trhu, a upozorňuje na to, že český zájem zde lze naplňovat pouze v rámci EU. Číně je věnována i další kapitola téhož autora, která vyhodnocuje českou podporu lidských práv v Číně. Kritickou diskurzivní analýzou rozebírá disidentské kořeny českého diskurzu globální obrany lidských práv. Upozorňuje na úskalí kýchovosti české politiky v této oblasti, nicméně rovněž vyzdvihuje praktický přínos této politiky vůči Číně.

Východiska české rozvojové politiky zkoumá kritická diskurzivní analýza Ondřeje Horkého. Ukazuje, jak je česká rozvojová politika zatížena eurocentrickými stereotypy, které komplikují její úspěšné uskutečňování. Stejnou metodologii využívají také Veronika Bílková a Šárka Matějková při výzkumu východisek české transformační politiky. Docházejí k závěru, že česká podpora demokracii a lidským právům je tažena několika málo aktivními aktéry, postrádá však širší společenskou podporu.

Jednou z cílových zemí této politiky je Barma, o níž pojednává Miroslav Nožina. Jeho etnografická analýza si všímá možného příspěvku barských etnických menšin k demokratizaci státu, přičemž upozorňuje na jejich roztržitost a nestejně možnosti k tomuto procesu přispět. Závěrečná případová studie Jaroslava Bureše rozebírá české postoje k demokratizaci Iráku. Dochází k závěru, že shoda a neshoda na české politické scéně odráží shody a neshody mezi hlavními státy EU na straně jedné a USA na straně druhé.

Ačkolí naprostá většina zkoumaných otázek naplňuje kritéria českého zájmu, u řady z nich nelze jednoznačně doložit, že by je česká společnost považovala za skutečně relevantní. Z toho pak vyplývá, že konsenzus je v těchto otázkách spíše umělý. Vychází ze všeobecného nezájmu, který umožňuje několika aktivním skupinám formulovat pozice, s nimiž se společnost sice neztotožňuje, ale jelikož sebou nenesou významnější bezprostřední náklady, mlčky je toleruje.

Na závěr bychom se rádi omluvili těm čtenářům, kteří se nespokojí pouze s jednou publikací z čtyřčlenné řady *Hledání českých zájmů* a obrátí se

ke dvěma či více z nich. V každé knize totiž naleznou tutéž první kapitolu a i předmluvy všech čtyř svazků si jsou velmi podobné. Toto opakování považujeme za menší zlo, než kdybychom knihy včlenili do vzájemně provázaného celku, neboť takto je možné číst každou knihu nezávisle na ostatních. Rádi bychom poděkovali doc. PhDr. Šárce Cabadové Waisové, PhD., a PhDr. Michalu Romancovovi, Ph.D., za cenné komentáře. Rovněž bychom rádi uvedli, že celý projekt výzkumu českého zájmu Ústavu mezinárodních vztahů byl podpořen z programu *Národní program výzkumu II* spravovaného Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR.

Národní zájem a jeho legitimita

Petr Kratochvíl

Úvod

Národní zájem je jedním z klíčových termínů teorie mezinárodních vztahů i analýzy zahraniční politiky. Již klasický realismus, jedna z nevlivnějších teorií v disciplíně mezinárodních vztahů, prohlásil národní zájem za kategorii, která je pro studium mezinárodní politiky nepostradatelná: „Hlavním ukazatelem, který pomáhá politickému realismu na jeho cestě krajinou mezinárodní politiky, je koncept zájmu definovaného v pojmech moci“ (Morgenthau, 1993: 6). Přestože později byl klasický realismus opakovaně kritizován, národní zájem se z úvah o mezinárodních vztazích v žádném případě nevytratil. Ať už pochvalně, nebo kriticky se o národním zájmu a jeho tvorbě vedle realistů vyjadřovali liberálové, představitelé anglické školy, neoliberálové, liberální i kritičtí konstruktivisté a celá řada dalších. Přestože byl národní zájem často zatracován – např. marxisté jej označovali za typický důsledek třídní dominance a za projev falešného vědomí proletariátu, v politické praxi si udržel téměř neotřesitelné postavení. Prohlásí-li představitel státu, že určitá politika je v národním zájmu, jde obvykle o jednu z nejefektivnějších rétorických figur, sloužící legitimizaci dané politiky.

Cílem této kapitoly je znovu propojit praktické a teoretické úvahy o národním zájmu a poukázat na to, že národní zájem chápáný jako legitimizační nástroj má i v současné politické teorii a praxi nezastupitelné místo. Budeme postupovat ve čtyřech krocích: V prvním poukážeme na problém, který vzniká kvůli absenci normativních otázek v úvahách o mezinárodních vztazích. Ve druhém tuto debatu o normativitě vztáhneme ke dvěma odlišným typům

legitimity. V třetím kroku převedeme obecnou diskusi o legitimitě do konkrétní podoby legitimacy národního zájmu. Nakonec naformulujeme základní kritéria, která musí určitá politika splňovat, aby ji bylo možno považovat za legitimní národní zájem.

Normativita v politické teorii

Z teoretických diskusí o národním zájmu se v průběhu posledního století zcela vytratila otázka legitimacy. Kladení normativních otázek v souvislosti s politikou, jak domácí, tak mezinárodní, se postupně stává tabu už od konce 19. století, a to do té míry, že někteří autoři prohlašují politickou filozofii jako disciplínu, která zkoumá normativní základy politiky, za mrtvou (Laslett, 1956, in Kis, 1997). Vysvětlení pro absenci normativních otázek můžeme nalézt celou řadu. V politické filozofii jistě hrála nezanedbatelnou roli dominance analytické filozofie, která normativní výroky odmítá, protože z jejího hlediska nelze určit jejich pravdivostní hodnotu. Podobně kriticky se k normativně koncipované politické filozofii stavěla i filozofie přirozeného jazyka, rozvíjející myšlení pozdního Wittgensteina. Analogický posun lze vysledovat i v případě teorie mezinárodních vztahů, která sice v okamžiku zrodu disciplíny zdůrazňovala své normativní zaměření na otázky nejlepšího mezinárodního uspořádání, ale již od konce třicátých let tento důraz mizí, aby byl v poválečném období zcela nahrazen realismem. Někteří realisté si sice i nadále kladli normativní otázky, ale od šedesátých let, kdy ve studiu mezinárodních vztahů proběhla behaviorální revoluce, je již považováno směřování hodnot a faktů za zcela nepřijatelné, což fakticky znamenalo vyloučení hodnot z výzkumu v celé disciplíně.

Jak dokládá Kis (1997), je ovšem taková argumentace nedostatečná. Navzdory dominanci analytické filozofie se např. v morální filozofii normativní otázky udržely. A naopak mizení normativních témat probíhá i v kontinentální Evropě, kde přitom byla analytická filozofie vždy přijímána s určitým despektem. Mnohem pádnější argumenty se proto odvíjejí od dominance jedné politické doktríny, která se stává natolik hegemonní, že jsou s ní související koncepty reifikovány a jejich normativní dimenze zcela zapomenuta. V politické filozofii je takovou doktrínou liberalismus, který ve 20. století v zásadě ztrácí relevantní oponenty: Mnozí pravíci i levíci odpůrci liberalismu se

posouvají směrem k totalitarismu, který byl ovšem opakovaně porážen, jiní se přesouvají na pole sociálních věd a argumentují spíše empiricky. Důsledkem je přesun od debat mezi liberály a jejich protivníky k diskusím uvnitř liberálního myšlení.

Ve studiu mezinárodních vztahů není oním dominantním proudem liberalismus, ale dokonce ani tzv. politický realismus, ale spíše široce pojímaný státocentrismus, který sice s realismem mnohé sdílí, ale zároveň je mnohem starší a s širší tradicí. Státocentrismus moderního myšlení o mezinárodních vztazích ze státu činí nejen základního aktéra mezinárodní politiky, ale vůbec základní faktor lidské existence, který stojí nad normativními otázkami, protože – po hegelovském způsobu – teprve stát tyto normativní otázky určuje, aby na ně sám dal vyčerpávající odpovědi. Odmítnutí obecných normativních otázek (samo závažný problém) navíc vedlo k druhému problému, jímž je jenom malá pozornost věnovaná legitimizaci společenských institucí či nástrojů, které slouží k sebereprodukci společnosti a její komunikaci s ostatními společnostmi.

V poslední čtvrtině 20. století se ovšem tento trend obrací – a objevují se pokusy o rehabilitaci normativních otázek. V politické filozofii je příkladem tohoto obratu Rawlsův pokus o reformulaci myšlenky klasického liberalismu o primátu člověka jako svobodně jednajícího jedince (Rawls, 1999; srv. Kis, 1997). V teorii mezinárodních vztahů se zájem o normativní otázky vynořuje až v souvislosti s průnikem kritické teorie (např. Andrew Linklater), ale zejména s velmi rychle expandujícím sociálním konstruktivismem, kteří mnozí považují za dědice kritické teorie (Price–Reus–Smit, 1998). Zájem o normativní otázky ve studiu mezinárodních vztahů přitom vždy souvisí s kritikou státu, a normativní přístupy se tak dostávají do ostrého střetu s dominantním státocentremem. Ovšem byl to až příchod konstruktivistů, přestože někteří z nich i nadále považují stát za základní jednotku mezinárodních vztahů, co předznamenalo pád státu z jeho trůnu nezpochybněného hegemona v mezinárodních vztazích. Schopnost státu oddělit zahraniční a domácí politiku a obojí podřídit svým potřebám je konstruktivistickou analýzou identit a norem zpochybněna, protože konstruktivisté poukazují na to, jak se chování států proměňuje v závislosti na jeho domácím uspořádání, ale i v důsledku jeho socializace do mezinárodních struktur. Stát tak obecně v politické teorii i v teorii mezinárodních vztahů musí nově ospravedlnit roli, kterou v (domácí i mezinárodní) politice plní. Jinak řečeno, do centra pozornosti se dostává proces *legitimizace* státu.

Dvojí pojetí legitimacy

Legitimizaci ovšem lze chápat ve dvojitým smyslu. První, užší pojetí chápe určité jednání nebo určitý stav, který je výsledkem tohoto jednání, jako legitimní, pokud splňuje kritéria, jež lze považovat za obecně legitimní. Toto pojetí je tedy zaměřeno na otázku dobra a spravedlnosti a je typickou součástí politické filozofie. Takové pojetí legitimacy je typické pro liberální myšlení, které svá základní tvrzení neformuluje jako partikulární výroky o konkrétním politickém společenství, ale vždy jako univerzální výroky, které lze vztáhnout na všechny *rozumné* společnosti. Právě toto pojetí legitimacy se stalo primárním terčem útoku komunitaristů, kteří útočí proti liberálům hned dvěma směry – směrem dolů proti důrazu na pre-sociální individuum jako základního nositele lidských práv a směrem nahoru proti kosmopolitní univerzalizaci liberálního individualismu.

Druhé pojetí je širší a zkoumá obecný způsob, jakým určité politické jednání nebo politická instituce získávají legitimní postavení v očích těch, kteří dané instituci podléhají. Například je možné z prvního hlediska odmítnout legitimitu královské moci odvozenou od božského původu krále, ale přesto může být taková legitimizační strategie úspěšná z druhého hlediska. Panovník pak nebude legitimním vládcem v prvním případě, ale přesto bude za legitimního považován v případě druhém. Klíčem k pochopení legitimacy je analýza způsobů, jimiž politické instituce obhajují svou existenci a své činy, a následně zkoumání úspěšnosti legitimizačních procesů. Tato druhá koncepce tak je slučitelná jak s liberálním myšlením (pro něž je ovšem nanejvýš předběžným zkoumáním, a nikoli dostatečnou definicí skutečné legitimacy), tak i s komunitaristickou koncepcí historicky a sociálně kontextualizované legitimacy.

Jakkoli se přístup akcentující legitimitu může jevit jako očividný, dodnes je (zejména v teorii mezinárodních vztahů) dominantní ten přístup, který instituce chápe jako neproblematické sociální faktum, přičemž důraz je kladen na substantivum „faktum“, a nikoli na adjektivum „sociální“. Fobie teorie mezinárodních vztahů z analýzy hodnot nebo dokonce zaujetí hodnotového postoje výzkumníkem vede k tomu, že mizí základní rozlišení mezi explanatorními úvahami, jež prostě vysvětlují příčiny určitého jednání, a úvahami legitimizačními, jež se snaží pochopit, jakým způsobem je aktérovo jednání ospravedlňováno. Ještě horší ovšem je, že teoretické úvahy o politice často

dokonce zaměňují *vysvětlení* jednání a jeho *ospravedlnění*, což mj. znamená, že v některých teoriích (např. právě v již zmíněném politickém realismu) je za ospravedlnitelnou politiku považována jakákoli politika, kterou jsme schopni racionálně vysvětlit.

Redukce sociálně konstituované legitimacy na fakticitu a ospravedlnění na vysvětlení stojí u základu chybného směřování všech pozitivistických politických teorií 20. století, jež se zabývaly mezinárodními vztahy. Není pochyb o tom, že pozitivisté jsou schopni poměrně přesvědčivě vysvětlit vznik státocentrického systému a objasnit souvislost mezi existencí moderních států a vytvořením kategorie státního/národního zájmu. Ovšem pokud položíme otázku po obhajobě národního zájmu, dostane se nám vždy pouze jedné ze dvou protikladných odpovědí: Buď je národní zájem interpretován jako empirická nutnost, anebo je zcela odmítnut. Představa, že je možné podmínit platnost národního zájmu jeho přijatelností pro občany státu a/nebo pro mezinárodní společenství, se v tradiční analýze národního zájmu ve 20. století takřka neobjevuje a jistě by byla kvůli svému normativnímu obsahu přijímána s velkou nedůvěrou.

Legitimita národního zájmu

Ovšem právě důraz na normativní aspekt politických institucí je klíčovou tezí této práce. Chápeme-li legitimitu v jejím širším smyslu, tedy jako oprávněnost určité instituce nebo politiky v očích relevantních soudobých aktérů (kterými mohou být občané státu, anebo také ostatní státy), pak je taková legitimita *nutnou* charakteristikou jakékoli trvalejší instituce či jakékoli dlouhodobě prováděné politiky. Vytěsnění a popření legitimacy jako základního stavebního kamene společenských institucí a konceptů, ba dokonce politiky jako takové, je možné pouze tehdy, pokud se uchýlíme ke dvěma nepřilíživě přesvědčivým, ale často využívaným strategiím. První možností je na místo legitimacy dosadit násilí. Podle této teze je stát násilím ustaven a násilím udržován, dokonce i současný právní řád v konečném důsledku spočívá na státním monopolu na násilí. Toto přesvědčení za sebou navíc má úctyhodnou tradici politického myšlení. Obvykle sem bývá řazena dlouhá šňůra myslitelů od Machiavelliho (1995) po Schmitta (1922). Druhou možností, která je méně obvyklá v politické teorii, ale o to hojnější v politické praxi, je vůbec

popření sociálního charakteru určité politické instituce (např. státu či války) či konceptu (např. národního zájmu). Místo toho je pak instituce prohlášena za přirozenou, trvalou či neodstranitelnou součást politického života. Tato druhá teze sice nestojí v přímém protikladu ke konceptu legitimacy, ale spíše naznačuje, že otázka legitimacy má smysl pouze v případech, kdy se jedná o sociální konstrukci, a nikoli u těchto „přirozených“ či „nutných“ institucí.

Oba tyto alternativní názory je třeba podrobit kritice. Odmítnutí teze o násilí jako základu politiky a státu ovšem neznamená, že bychom tvrdili, že násilí nemá v politice vůbec žádné místo. Přirozeně lze poukázat na konkrétní empirické události, kdy ten či onen stát byl vytvořen dobyvatelem (z nejznámějších např. říše Alexandrova nebo říše mongolská). Co ovšem není možné, je vystavět trvalou politickou organizaci pouze na represí a hrozbě násilí. Instituce skutečně může být násilím ustavena, ale pokud nezíská legitimitu (připomeňme, že mluvíme o legitimitě v širším slova smyslu jako o uznání v očích relevantních aktérů, nikoli z hlediska univerzalisticky smýšlejícího vnějšího pozorovatele), zhroutí se. Dokonce i totalitní režimy, kde je násilné potlačení odporu běžnou praxí, musí získat určitou podporu vlastní veřejnosti. To je nakonec zřejmé i ze způsobu, jakým takové režimy samy o sobě propagandisticky hovoří. Pokud by ke spokojenému vládnutí potřebovala elita takového státu pouze represí, neměla by žádnou potřebu legitimizační strategie vytvářet.

Zatímco první kritika teze o násilí jako o jediném zdroji státní moci je empirická, druhá je teoretická. Je totiž možné analyzovat myšlení těch autorů, kteří jsou považováni za přední obhájce této teze. Ani jeden z výše zmíněných autorů ve skutečnosti v takto vypjaté formě tezi o násilí neobhajuje. Naopak, v pojetí každého z nich má ta či ona forma legitimizace zcela nezastupitelné místo. Takto je možné poukázat např. na Machiavelliho úvahy v *Rozpravách* (1531), které jsou pravděpodobně přesnějším vyjádřením Machiavelliho myšlení než známější *Vladař*, psaný takřka na zakázku. V *Rozpravách* Machiavelli nestaví stát jako cíl sám o sobě, ale jako nástroj k zajištění dvou základních cílů – bezpečí a svobody. Legitimita státu tak nezávisí jenom na jeho moci, jak by snad bylo možno dovozovat z *Vladaře*, ale na schopnosti zajistit svým občanům tyto základní hodnoty. Rozlišení mezi bezpečím a svobodou zároveň Machiavellimu umožňuje odstupňovat státy podle jejich politického zřízení. Bezpečný život (*vivere sicuro*), který je základním požadavkem každého dobrého politického uspořádání, je dosažitelný i v rám-

ci absolutní monarchie; život svobodný (*vivere libere*) je ovšem možný pouze v republice, která tak získává vyšší legitimitu.

Machiavelli je příkladem takového typu legitimizace, jež jednání panovníka vztahuje k domácímu prostředí. Druhou, historicky ještě mnohem obvyklejší variantou, je legitimizace národního zájmu v interakci státu se státy ostatními. Podobným způsobem postupují i raní obhájci *raison d'être* jako Richelieu či jeho současník kníže Rohan, autor jednoho z prvních ucelených pojednání o státním zájmu (*De l'Interest des Princes et Etats de la Chrestienté*, 1899). Oba jsou sice považováni za typické představitele egoisticky chápaného státního zájmu, ale jejich úvahy jsou mnohem komplexnější a není pochyb, že opět zahrnují princip legitimacy. U Rohana se poprvé objevuje představa státního zájmu jako výsledku objektivní, mechanické aplikace základních pouček o státnictví na konkrétní situaci. Zároveň ovšem platí, že klíčovou roli při definici i provádění zájmu hraje mezinárodní rovnováha a prestiž (např. v Richelieuově *Testamentu*) – a obojího lze dosáhnout pouze, pokud jednání francouzské monarchie získá respekt ostatních evropských mocností. Na toto pojetí vnější legitimizace pak navazuje celá bohatá tradice úvah o mocenské rovnováze a o evropském koncertu mocností.

Základní problém těchto dvou principů legitimizace spočívá v jejich časté neslučitelnosti, což platí zejména v případě, že vnitřní legitimizace má charakter demokratického procesu, v němž se na určité politice jako národním zájmu shodne výrazná většina – nebo dokonce takřka všichni – občané daného státu. Následně se ovšem může ukázat, že taková politika se setkává s ostrým odmítnutím ze strany ostatních aktérů mezinárodních vztahů. Různí myslitelé toto dilema řešili různě – někteří, jako Meinecke (1933) nebo klasici realismu, jednoznačně nadřazují zahraniční politiku politice domácí. Jdou přitom často tak daleko, že v zájmu provádění národního zájmu jsou ochotni omezit domácí demokratickou kontrolu zahraniční politiky (jak činil např. George Kennan nebo Walter Lippmann – srv. Nincic, 1999). Jiní naopak povyšují vůli lidu na božský zákon, s nímž nemůže vnější nesouhlas nikterak otfást (tak třeba Rousseau, 1789, ale už před ním např. Marsilius z Padovy a po něm desítky dalších).

Podobně i teze o přirozenosti státu či jeho národního zájmu je nevěrohodná. Je totiž založena na pouhé reifikaci těch institucí, které mají dlouhé trvání a jejichž vznik či historické proměny byly postupně zapomenuty. Chceme-li tezi o přirozenosti vyvrátit, je možné prozkoumat genealogii zvolené

instituce či konceptu a přitom odhalit období, kdy vůbec nebyly považovány za přirozené. Například při analýze národního zájmu není příliš obtížné v raných debatách o *ragione di stato* odhalit argumentaci, jež naopak bude za univerzálně platné považovat předchozí uspořádání, tj. hierarchickou strukturu v čele s papežem či císařem, a státní zájem za oblundné novum, které je třeba odmítnout. Paradoxní je, že argumentace přirozenosti je sama legitimizační strategií *par excellence*, protože jejím cílem je umlčet všechny alternativní, ne-přirozené koncepce. Například v Machiavelliho *Vladaři* patří adjektiva „přirozené“ nebo „nutné“ mezi ta velmi často používaná. Přirozené politické instituce pak často nejsou ničím víc než důsledkem vítězné ideové války těchto institucí proti jejich konkurentům.

Kritéria legitimního národního zájmu¹

Máme-li tedy určit kritéria, podle kterých může být národní zájem posuzován, je třeba zaprvé přihlédnout k nutnosti legitimizace této politiky, a to jak legitimizace vnitřní, tak i vnější. Na rozdíl od starších úvah, které vycházely ze situace, kdy ani jeden typ legitimizace nebyl založen na výsledku demokratických procedur, anebo představoval nutnost legitimizovat demokraticky dosaženou domácí shodu tváří v tvář nedemokratickým státům, je v současnosti již možné vztáhnout domácí demokratickou legitimitu k přijatelnosti pro mezinárodní společenství tvořené demokratickými zeměmi.

Zadruhé je třeba odmítnout substantivní vymezení národního zájmu. Substantivních definicí národního zájmu bychom našli nepřeborné množství – od maximální autarkie (američtí izolacionisté) po maximální ekonomickou i jinou provázanost (funkcionalisté v integrační teorii či teoretici komplexní vzájemné závislosti); od maximální nezávislosti (klasičtí realisté) až po plnou politickou integraci (evropští federalisté); od maximalizace vojenské moci (opět klasičtí realisté) až po omezení vojenské moci ve prospěch moci ekonomické (liberálové všeho druhu). Již tento výčet dává tušit, že ani nejobecnější definice, jako např. národní zájem jako „integrita teritoria státu, jeho institucí a jeho kultury“ (Morgenthau, 1952: 973), není dostatečná. Vždy lze poukázat na události, kdy došlo ke konsenzuálnímu rozdělení státu nebo naopak k dobrovolnému spojení dvou států.

Proti substantivně pojímanému národnímu zájmu se v teorii mezinárodních vztahů kriticky postavily tři proudy – liberalismus, marxismus a konstruktivismus. Liberálové se domnívají, že národní zájem může být užitečnou metaforou, ale že ve skutečnosti musíme vždy hovořit primárně o zájmech individuů, a teprve sekundárně o komunitaristicky pojímaných zájmech národních. Jeden z nevlivnějších liberálů v oboru, Andrew Moravcsik, např. opakuje tentýž názor, když tvrdí, že „společensky rozrůzněná individua definují své materiální a ideové zájmy nezávisle na politice a následně prosazují tyto zájmy v politické interakci a prostřednictvím kolektivního jednání“ (Moravcsik, 1997: 517).

S podobnou kritikou přicházejí i další dva proudy. Marxisté zdůrazňují, že národní zájem historicky spíše odpovídal zájmu vládnoucí elity a nikoliv občanů státu jako celku a že záměna části za celek je pouze strategií, jak využít vykořisťované masy ve svůj prospěch. Konstruktivisté jsou přesvědčeni, že všechny politické instituce či politiky jsou neustále sociálně re-konstruovány a že kvůli jejich proměnlivosti jejich trvalé vymezení není možné. Národní zájem musí podle konstruktivistů vždy odpovídat aktuálnímu politickému diskurzu: Odmítají realistickou představu, že by naopak národní zájem tuto debatu řídil a ovládal (srv. např. práci Jutty Weldes, 1999).

Z výše uvedené analýzy vyplývá, že a) není možné jednou provždy určit substanci národního zájmu, ale naopak b) je možné trvat na principu vnější a vnitřní legitimizace. Jako nejvhodnější se jeví sestavení základní sady *procedurálních* kritérií, která musí být splněna, aby bylo určitou politiku možno považovat za národní zájem. Nejvhodnějším řešením při analýze domácí legitimacy je inspirace debatami v teorii demokracie (např. Schumpeter, 1994; Habermas, 2002), které se také musely zabývat otázkou, zda je možné zkoumaný fenomén (tj. demokracii) vymezit pomocí procedur, jež musí být splněny, aby bylo možno určité politické jednání považovat za demokratické (nebo v našem případě za vyjádření veřejného zájmu). Naším cílem je tedy vytvořit minimální sadu kritérií, která budou procedurálního charakteru, ale přitom se nezefeknou úsilí o hledání legitimního národního zájmu jako základní hodnoty.

Domníváme se, že tato minimální sada obsahuje tři kritéria: (1) kritérium relevance, (2) kritérium konsenzu a (3) kritérium vnější přijatelnosti.

1. Kritérium relevance

Základním požadavkem je, aby národním zájmem byla politika, která (a) zásadním způsobem ovlivňuje (vnější nebo vnitřní) fungování společenství nebo (b) podstatně proměňuje jeho základní charakteristiky nebo (c) mu díky ní vznikají důležitá nová práva a povinnosti. Nemůže jím tedy být politika, která je pro dané společenství okrajová. Z toho vyplývá, že takovým zájmem obvykle není víc než několik málo cílů a strategií k nim vedoucích současně. Naopak zaštiťuje-li se národním zájmem politika, jež má partikulární charakter, např. pokud reprezentuje zájmy určitého regionu nebo jedné sociální skupiny, národním zájmem není.

V empirickém výzkumu lze relevanci ověřovat např. tím, že je téma ve společenství dlouhodobě přítomné (minimálně řadu měsíců, ideálně několik let), nebo tím, že se jím zabývají ústřední orgány společenství bez ohledu na proměny jejich složení nebo politickou orientaci. Relevanci tématu lze ověřit např. přítomností v programových dokumentech ústředních orgánů společenství nebo zmínkami o něm v projevech jeho nejvyšších představitelů či průzkumy veřejného mínění. Důležitá je také dlouhodobá přítomnost problému v mediálním a společenském diskurzu.

2. Kritérium konsenzu

Poněkud kontroverznějším kritériem je kritérium konsenzu. To stanoví, že společensky relevantní otázka, která se stala součástí veřejné deliberace, vskutku povede k takové proměně postojů deliberujících, že postupně vykrystalizuje politický konsenzus stran řešení této otázky. Nejde tedy ani o agregací model, kdy se prostě shrnou preference jednotlivců (takový model totiž nikdy neumožňuje nalezení konsenzu, neboť si individuální preference téměř vždy odporují), ale ani o vytvoření většinového stanoviska (protože pak nelze hovořit o společenském konsenzu).

Obvyklou námitkou, se kterou přicházejí dokonce i příznivci konceptu deliberativní demokracie (např. Elster, 1997), je, že skutečná debata se zásadně liší od ideální řečové situace a že obvykle není dosaženo konsenzuálního řešení. Ba co víc, čím naléhavější otázka, tím více je debata limitována, přinejmenším z časového hlediska (Tamtéž). Na tuto námitku lze nejlépe odpovědět protiargumentem, že při zkoumání, zda vznikl konsenzus či nikoli, je třeba rozlišovat (a) cíle určité politiky a (b) obecné strategie, jejichž prostřednictvím tohoto cíle má být dosaženo, a (c) konkrétní taktické kro-

ky. Často se totiž stává, že existuje konsenzus v otázce základního cíle (např. vstup země do Evropské unie nebo pomoc rozvojovým zemím), ale méně již v otázce politiky, která nejlépe takového cíle dosáhne (v případě spolupráce s rozvojovými zeměmi se mohou střetávat zastánci teorie modernizace a jejich na neomarxistických teoriích stavící protivníci). Cílem empirického výzkumu by potom mělo být prozkoumat, na jaké míře obecnosti ještě existuje všeobecná shoda a kde již konsenzus nalézt není možné. Domníváme se, že především v otázce obecných cílů obvykle základní shoda existuje, a že proto Elster nemá zcela pravdu, když o praktických možnostech nalezení společenského konsenzu pochybuje (Tamtéž).

Ke kritériu relevance a konsenzu lze jako fakultativní kritérium přiřadit také požadavek dostatečné míry deliberace (tj. diskuse ve veřejném prostoru, které se mohou principiálně účastnit všichni členové společenství). Cílem této debaty je na jedné straně vytvoření sdíleného postoje k diskutované otázce, ale na straně druhé i millovska proměna samotných účastníků debaty. Opět lze stanovit základní orientační body, jež nám mohou pomoci posoudit, zda deliberace probíhá.

První podmínkou je přirozeně otevřenost jednání o určité otázce. Pokud jsou jednání tajná a veřejnost je pouze na závěr seznámena s jejich obsahem, kritérium jednoznačně splněno není. S tím je spojena druhá podmínka, která již byla zmíněna výše, a sice dostatečná přítomnost ve veřejném prostoru, spojená s možností zainteresovaných subjektů účastnit se tvorby politiky nebo právního předpisu. Tato možnost zahrnuje jak účast na kulatých stolech nebo jednáních, kde se stanovují priority politiky, tak i následná možnost připomínkovat vznikající normy během legislativního procesu.

Třetí podmínkou je debata s těmi členy společenství nebo s těmi sociálními skupinami, kterých se daná otázka přímo týká. Zde by bylo možno namítnout, že takové skupiny budou hájit své zájmy bez ohledu na prospěšnost politiky pro celé společenství. Nicméně už fakt, že tyto aktéři musí vstoupit do debaty ve veřejném prostoru, která předpokládá racionální argumentaci a kde je neustále implicitně přítomen předpoklad zevšeobecnitelnosti, zásadně snižuje možnost manipulace s výsledkem politiky, jež skýtá tajné jednání a nepřítomnost veřejné debaty. Jde-li např. o debatu, zda přijmout v dohledné době společnou evropskou měnu euro, debaty by se měli účastnit primárně mj. zástupci podnikatelů, bankovního sektoru či sdružení hájící zájmy spotřebitelů.

3. Kritérium vnější přijatelnosti

Předchozí dvě kritéria, tj. relevance a konsenzus, jsou základními kritérii pro posouzení domácí legitimacy určité politiky. K nim je ovšem třeba ještě připojit třetí kritérium, které domácí legitimitu propojí s její vnější analogií. Zatímco u těchto dvou kritérií jsme vycházeli z teorie demokracie, v případě třetího kritéria je třeba se inspirovat teoriemi mezinárodních vztahů. Jak někteří klasičtí realisté (např. Henry Kissinger, 1957) nebo představitelé anglické školy (např. Hedley Bull, 1977), tak i mnozí liberálové (Andrew Moravcsik, 1998) nebo konstruktivisté (Alexander Wendt, 1999) přicházejí se sofistikovanými modely vnější přijatelnosti národní politiky. Jenom nemnozí ovšem důsledně usilují o propojení obou sfér (tak např. Moravcsik), a nikoliv o pouhé nadřazení mezinárodní přijatelnosti nad domácí legitimitu národního zájmu.

Spojení obou typů legitimacy ale vyžaduje, abychom udrželi v platnosti současně obojí: Určitá politika, kterou daná země chce ve své zahraniční politice provádět na základě domácího konsenzu, má být současně přijata jako oprávněná ostatními státy a jako slučitelná s národními zájmy ostatních. Z toho vyplývá, že nemůže jít o politiku, jež by přímo poškozovala ty zájmy ostatních aktérů, které jsou mezinárodním společenstvím vnímány jako oprávněné. Pokud např. výsledkem domácího procesu tvorby národního zájmu bude pokus o násilné obsazení části teritoria jiného (demokratického) státu, je zřejmé, že se takový pokus setká s ostrým odmítnutím ze strany ostatních členů společenství.

Kritérium vnější přijatelnosti se ovšem musí vyrovnat s několika námitkami, z nichž pravděpodobně nejzávažnější je otázka definice mezinárodního společenství. Nejvhodnějším řešením je zkoumat vnější přijatelnost pouze v rámci společenství demokratických zemí. Pokud i v ostatních zemích proběhla definice národních zájmů v souladu s výše uvedenými kritérii a pokud je politika státu ostatními státy akceptována, pak je zcela nesporně zajištěna vnější i vnitřní legitimita dané politiky. Je přirozeně možné, že ostatní – demokratické – státy mohou vznášet námitky, které nejsou výsledkem jejich domácí diskuse o národním zájmu. Pro praktické účely lze např. v případě České republiky analýzu omezit na členské státy Evropské unie, jež v naprosté většině případů představuje dostatečný referenční rámec české zahraniční politiky.

V některých situacích, kdy se jedná o skutečně globální otázky (např. klimatické změny, obchodní jednání WTO apod.), je ale třeba tento rámec rozší-

řit a zahrnout do něj i další země, z nichž mnohé zcela jistě nejsou liberálními demokraciemi. Potom je možno soubor zkoumaných zemí rozšířit na skupinu všech liberálních a „slušných“ společností v tom smyslu, v jakém „slušnou“ společnost (*decent people*) definuje John Rawls (1999). Taková společnost, přestože nespĺňuje kritéria liberální demokracie, jednak uznává základní lidská práva (včetně svobody shromažďování či vyznání) a jednak její vláda konzultuje své kroky s členy společnosti, umožňuje protesty i migraci apod.²

Tato kritéria – byť do určité míry flexibilní – umožňují empirické zkoumání zahraniční politiky České republiky. Při operacionalizaci je přitom důležité stále poměřovat, která otázka je (1) dostatečně relevantní pro českou zahraniční politiku, (2) je konsenzuálně přijímána a (3) je zároveň přijatelná pro vnější partnery a která nikoli. Budeme-li např. analyzovat integraci země do Evropské unie, na této rovině obecnosti bude existovat poměrně široká vnitropolitická shoda. Jakmile se ovšem posuneme o rovinu níže a budeme se zabývat např. vhodnou mírou politické integrace, zjistíme, že se domácí konsenzus rozpadá. Proto je možno samotný vstup do EU prohlásit za národní zájem, ovšem např. otázka přijetí *Lisabonské smlouvy* už toto kritérium zcela nenapĺňuje. Podobně z hlediska vnější přijatelnosti je vždy třeba brát v potaz liberální a jiné slušné společnosti. Zároveň je ale třeba v situacích, kdy je určitá politika zaměřena na aktéry, kteří do této skupiny nepatří, zvažovat i politické důsledky, jež daná politika způsobí v těchto zemích. Proto je možné pochybovat o charakteru české a unijní politiky vůči sousedům EU, pokud oni sami takovou politiku nepovažují za přijatelnou.

Závěr

Hlavním cílem této kapitoly bylo především vytvoření základní konceptualizace, která by byla použitelná při empirické analýze zahraniční politiky státu či mezinárodní politiky jako takové. Přestože jsou některá uvedená kritéria nebo jejich části fakultativního rázu (např. deliberace v domácím prostředí, zvažování důsledků pro vnější nedemokratické aktéry apod.), základní rámec pro analýzu legitimního národního zájmu byl stanoven. Klíčové je přitom zjištění, zda je určitá politika oboustranně legitimní, tzn. že je a) výsledkem legitimizačního procesu v domácím prostředí, který vede ke konsenzuálnímu stanovisku v relevantní oblasti politiky, a že b) je tato politika přijatelná i pro

vnější partnery daného politického společenství. Politika se stává národním zájmem teprve v okamžiku, kdy jsou všechna tato kritéria splněna. Je přitom zřejmé, že taková charakteristika není trvale platná, protože může dojít k posunu jak v domácí, tak i v zahraniční sféře.

Výše nastíněná konceptualizace přirozeně není bez problémů a otevřených otázek. Například není zřejmé, do jaké míry je možno přenášet vstupy z vnějšího prostředí do debat v prostředí domácím (jde o problém tzv. dvojúrovňové hry). Do jaké míry by mělo být závazné při vnitrostátní debatě o určité politice, že některé významné země (které ovšem nemusí být nutně zeměmi demokratickými) budou takovou politiku považovat za neakceptovatelnou? Druhou spornou otázkou je, zda je možné analogicky utvářet zájem i jiných sociálních entit než jen moderních suverénních států. Zdá se, že navržená kritéria by byla vhodná i pro analýzu politických aktivit nadnárodních uskupení, jako je Evropská unie. Ovšem nejasné zůstává, jak analogický je národní zájem a veřejný zájem určité (např. vnitrostátní) komunity, která nevytváří uzavřené politické společenství. Otázkou proto zůstává, zda lze podobná kritéria uplatnit i na tyto sociální skupiny, anebo zda mezi státy a jinými formami sebeorganizace společnosti existuje radikální předěl.

Poznámky:

¹ Vymezením národního zájmu, jeho konstituce a legitimacy v českém kontextu se zabývá výborná studie Oldřicha Krpce (*Národní zájmy v moderní demokracii – Česká republika*, Brno: Masarykova univerzita, 2009). Za její nejkvalitnější část přitom považuji empirickou analýzu diskurzivního užití národního zájmu v českém prostředí.

² Znovu připomeňme, že tento princip nevylučuje státy jako Čínu z mezinárodního společenství jako takového. Tvrdí pouze, že konkrétní soubor zemí, které jsou relevantní pro zkoumání vnější přijatelnosti určité politiky, se může pohybovat v rozmezí od liberálně demokratických až po „slušné“ společnosti, nikoli však dále. Ostatní země jsou v tomto smyslu pouze subjekty, jež mohou uvést své námítky – ovšem jejich odmítnutí ještě neznamená, že určitá politika není národním zájmem.

Soustředné kruhy balkánských zemí: ekonomický přínos integrace do EU a intenzita národního zájmu

Filip Tesař

Úvod

Balkán je oblastí České republiky geograficky blízkou a soudě např. podle turistického ruchu či historické paměti také nikoli neznámou. Je rovněž oblastí geograficky blízkou EU; v současné době je již část Balkánu její součástí a zbytek, tzv. západní Balkán, je ze všech stran obklopen územím Unie. Západní Balkán je jediným územím sousedícím s EU, u něhož není sporná perspektiva vstupu – otázkou je v zásadě pouze splnění příslušných podmínek ze strany uchazečů. Všechny balkánské země, které ještě členy EU nejsou, deklarovaly vůli do EU vstoupit.

Otevřenost ohledně přistoupení západobalkánských zemí deklaruje EU od počátku století. Politické i ekonomické vztahy ČR s balkánskými zeměmi prošly předtím obdobím značného úpadku (Tesař, 2004: 116–117). Podílel se na tom válkami provázený rozpad Jugoslávie, dvojitý kolaps státu v Albánii, ale i celkově zpomalený postup ekonomické a společenské transformace. Spolu s otevřením perspektivy přistoupení se i česká zahraniční politika začala k Balkánu více obracet, jak je vidět na zařazení balkánských zemí do koncepce zahraniční politiky ČR, bezpečnostní strategie ČR, proexportní politiky, mezi prioritní příjemce rozvojové a transformační pomoci, programu ochrany českého kulturního dědictví v zahraničí, programu řízené imigrace, sítě kanceláří CzechTrade a sítě Českých center.

Po přistoupení Bulharska a Rumunska (2007) musí česká zahraniční politika postupně strukturovat a konkretizovat své postoje k integraci zbývajících balkánských zemí. K tomu může napomoci i zodpovězení otázky, zda integrace balkánských zemí může či nemůže (resp. mohla či nemohla) být pokládána za český národní zájem.

Za situace, kdy EU jako celek integraci obecně podporuje, pro Česko v praxi neexistuje skutečná alternativa, tj. odpor proti integraci. Je samozřejmě možné trvat na přísných hlediscích, v případě přijímání konkrétních zemí uspořádat referendum. Pokud by integrace některých, popř. všech zemí západního Balkánu byla národním zájmem, měla by česká zahraniční politika věnovat jejich integraci zvláštní podporu a vyvíjet nadstandardní snahu, aby k integraci došlo.

Otázka výhodnosti či nevýhodnosti integrace balkánských zemí do EU je natolik široká (ekonomické, bezpečnostní aj. aspekty) a má více rovin (bilaterální, multilaterální), že jejich posouzení přesahuje rámec jedné studie. Budu se tedy zabývat jedním vybraným aspektem, jenž je specifický ve vztahu k ČR. Tímto aspektem je potenciální ekonomický přínos integrace. Ekonomické vztahy jsou poměrně snadno objektivně měřitelné, mohou určitým způsobem ovlivnit ČR jako celek, a jsou přitom spojeny s dalšími možnými aspekty, např. s případným budováním společenství uvnitř EU (Tesař, 2009: 116–118) nebo s bezpečnostní stabilitou. Intenzivní ekonomické vztahy jsou také určitým výrazem veřejného zájmu o danou zemi a nebývají záležitostí krátkodobou, nejsou tedy výhradně vázány např. na aktuální politickou garnituru.

Ve studii jsem se rozhodl prozkoumat souvislost mezi integrací a rozvojem ekonomických vztahů a souvislosti mezi postoji české ekonomické, politické a veřejné sféry vůči Balkánu. Znamená to pracovat s vyšším počtem případů i proměnných. Aby se mohl projevit efekt procesu postupující integrace balkánských zemí do EU, rozhodl jsem se provést analýzu pro dva různé roky (2002, 2007 – zdůvodnění viz v subkapitole *Data*).

Klasická regresní analýza záměru nevyhovuje plně, neboť řada hodnot proměnných je očividně „mlhavá“ (co znamená např. již samotná integrace do EU a co je její absencí?). Z tohoto důvodu jsem se rozhodl použít metodu mlhavých množin. Tato metoda umožňuje kombinovat v analýze kvantitativní a kvalitativní prvky tím, že hodnoty na spodu a na vrchu možné škály díky specifické kalibraci přibližuje absolutním hodnotám 0 a 1 (zjednoduše tedy např. pojetí integrace a jejího protikladu). Mlhavé množiny následně

využijí ke kvalitativní komparativní analýze. Smyslem použití dvou metod je snaha postihnout co nejuplněji výše naznačené souvislosti, a také maximální kontrola výsledků. Využití těchto metod ve studiu mezinárodních vztahů v českém prostředí je ojedinělé, studií se tedy chci podílet i na rozšíření došavadiného metodologického záběru disciplíny.

Analýza ukázala, že intenzita českých ekonomických vztahů s balkánskými zeměmi souvisí se vztahy politickými i s postupem euroatlantických integrací (do EU, ale rovněž do NATO), v tom i s integračním potenciálem balkánských zemí subjektivně vnímaným z české strany. Dále souvisí s historickou blízkostí k dané zemi. Vycházíme-li z toho, že ekonomický potenciál je základem relevance podpory integrace balkánských zemí, pak je podpora euroatlantických integrací relevantním tématem zahraniční politiky, neboť spolu s nimi narůstá ekonomický potenciál vzájemných vztahů.

S jistou mírou pravděpodobnosti však můžeme na základě výsledků tvrdit, že českým národním zájmem byla podpora Bulharska a Rumunska na jejich cestě do EU a v současné době je národním zájmem podpora Chorvatska, zatímco ve zbývajících případech tomu tak není.

V následujících částech nejprve přiblížím použitou metodologii, včetně popisu výběru případů, proměnných a konkrétních dat. Poté ukáži zjištěné souvislosti a při jejich interpretaci se pokusím zodpovědět výzkumnou otázku. Podrobná konstrukce a kalibrace proměnných je v příloze.

Metodologie

Otázku položenou v úvodu řeším vysvětlující komparativní studií. K postižení tak široce formulovaného výzkumného cíle (bilaterální a multilaterální vztahy mezi státy) je vhodnější zaměřit se na struktury, omezují se tedy na zkoumání materiální části sociální reality. Vycházím převážně ze statistických údajů, pohybují se přitom na pomezí kvantitativního a kvalitativního výzkumu, neboť pracuji jak s proměnnými nabývajícími číselných hodnot, tak s proměnnými dichotomickými. Z ontologického hlediska tedy přistupuji k tématu ve shodě s materialistickým přístupem, v individualistickém pojetí. Ke kauzálnímu vysvětlení se snažím dospět prostřednictvím dostatečně vysokého počtu zkoumaných případů. To má napomoci napodobení podmínek experimentu. K témuž slouží i několikaleté časové rozpětí a fakt, že do

souboru byla zařazena země, která byla součástí EU v obou zkoumaných letech (2002, 2007, Řecko), i země, které byly její součástí pouze v jednom z nich (2007, Bulharsko, Rumunsko). Těžiště výsledků a závěrů spočívá na zemích, jež dosud členy EU nejsou, avšak usilují o to. Důležitým vodítkem jsou přítom země, jimž se v mezidobí přistoupit podařilo.

Pro zjištění možných závislostí mezi ekonomickou, politickou a veřejnou sférou, postupem integrace a případnými dodatečnými faktory byla využita metoda mlhavých množin. Mlhavé množiny byly do sociálních věd výrazněji uvedeny teprve koncem osmdesátých let 20. století, v českém prostředí zatím využívány nejsou. Mlhavé množiny a z nich vycházející kvalitativní komparativní analýza (*Qualitative Comparative Analysis*, QCA) nabízejí alternativu ke konvenčním kvalitativním metodám, založeným na korelacích. Současně nabízejí střední cestu mezi kvantitativním a kvalitativním měřením. Hodnoty prvků mlhavé množiny nabývají hodnot od 0,0 do 1,0, neoperují tedy s absolutními, nýbrž relativními hodnotami, což umožňuje jejich vzájemné srovnávání. Srovnáním lze odhalit tzv. nutné příčiny určitého jevu. Nutnou příčinu závislé proměnné Y představuje nezávislá X proměnná tedy, je-li Y_i podmnožinou X_i . Nezávislá proměnná je nezbytnou podmínkou závislé, avšak přítomnost nezávislé proměnné nemusí nezbytně vést k přítomnosti proměnné závislé.

Absolutní hodnoty proměnných nejsou do stupnice 0–1 převedeny mechanicky, jsou zvláštním postupem kalibrovány. Kalibrace představuje exponenciální zaokrouhlení směrem k horní a spodní hranici škály a jejím smyslem je posílení možnosti interpretovat data tím, že zdůrazní rozdíly uprostřed škály. U dat maximálně se blížících spodní a horní hranici škály ztrácejí individuální odchylky na významu. Kalibrace ve studii byla provedena přímou metodou (Ragin, 2008b: 186–190). Při ní je stanoven horní a spodní práh, označující hraniční hodnoty příslušnosti k množině. Hodnoty přesahující horní práh jsou pokládány za plně příslušející k dané množině, hodnoty nedosahující spodního práhu za plně nepřislušející. Uvnitř množiny je stanoven předělový bod; od něj směrem vzhůru pravděpodobnost příslušnosti k určité skupině (např. ke skupině zemí integrovaných do EU) stoupá, směrem dolů klesá. Absolutním hodnotám pohybujícím se v rozpětí mezi předělovým bodem a oběma práhy je přiřčeno skóre (*log odds*) 3 (pro hodnoty nad předělovým bodem), resp. -3 (pro hodnoty pod ním). Absolutním hodnotám přesahujícím horní práh je přiřčeno skóre 5, hodnotám nedosahujícím spodního

prahu pak -5. Na základě těchto hodnot je vypočítán příslušný skalár. Skalár je podílem skóre a rozdílu mezi absolutní hodnotou proměnné a předělovým bodem. Pomocí rovnice:

$$\text{Kalib. hodnota} = \frac{e^{(\text{abs. hodnota} - \text{předěl. bod}) \cdot \text{skalár}}}{1 + e^{(\text{abs. hodnota} - \text{předěl. bod}) \cdot \text{skalár}}}$$

se prostřednictvím daného podílu stanoví kalibrovaná hodnota proměnné.

Při stanovování hodnot práhů bylo dbáno na to, aby jejich vzdálenost byla pokud možno široká, a to vzhledem k předpokládanému výskytu nižších absolutních hodnot v prvním ze dvou zkoumaných roků. Kalibrace je běžně využívanou metodou např. ve fyzice, chemii a astronomii, kde bývá často možné hodnoty práhů stanovit velmi přirozeně (např. teplota změny skupenství). V sociálních vědách to je možné v omezenější míře a navíc bohužel postrádají podobně propracovaný, na sebe různě vázaný systém měř. Zvolil jsem proto tam, kde to bylo možné, systém umožňující komparaci: procentní stupnici. Tam, kde absolutní hodnoty vyjadřují míru souladu s ideálním stavem nebo určitým referenčním případem, jenž zastupuje ideální stav (hodnotový soulad s Českem, hodnotový soulad s ideální EU, naplnění potenciálu daného obecným srovnáním), tedy používám procentní hodnoty. Prahy a předělový bod stanoveny jako 100–50–10%. V ostatních případech se snažím vycházet ze stejných či obdobných vzájemných poměrů. Předělový bod je stanoven v polovině možné stupnice. V případě ekonomických vztahů, kde jsou absolutní hodnoty proměnných vyjádřeny jako podíl na celkovém objemu českého vývozu, je hodnota předělového bodu stanovena na 1 % tohoto objemu (vycházím z toho, že jde o nejobvyklejší statistickou mez, pod touto hodnotou je národními statistickými úřady zveřejňován pouze vývoz do vybraných zemí), horní práh je stanoven na jejím dvojnásobku (2 %). Spodní práh je však stanoven na její desetinu (0,1 %); vycházím z toho, že jde o nejnížší hodnotu, s níž pracují publikace národních statistických úřadů, a současně je dostatečně nízká, aby bylo možné kalibraci podchytit i relativně nízké absolutní hodnoty této proměnné za rok 2002.

Hlavním cílem srovnání mlhavých množin bylo zjistit nutné a postačující příčiny pro rozvoj ekonomických vztahů. Intenzita ekonomických vztahů je tudíž závislou proměnnou, u níž bude zjišťováno, zda jsou nezávislé proměnné nutnými příčinami rozvoje ekonomických vztahů, nebo zda jsou na-

opak ekonomické vztahy postačující příčinou pro některou z nezávislých proměnných. Protože však cílem studie je postihnout síť případných závislostí různých veličin, aby byl pokud možno zjištěn komplexní obrázek vztahu ČR k balkánským zemím, byly rovněž navzájem srovnány ostatní proměnné, tj. bylo prověřeno, zda některá z jiných proměnných nepředstavuje pro ně nutnou příčinu. Nutné příčiny byly zjišťovány pomocí softwarového kalkulátoru fs/QCA, vyvinutého Ch. Raginem.

Po zjištění nutných podmínek je vhodné posoudit, zda zjištěné závislosti nejsou triviální (kdy se X se maximálně blíží hodnotě 1) či irelevantní (kdy se Y maximálně blíží hodnotě 0), i jaká je jejich relativní důležitost (Goertz, 2006: 90–103). Pro výpočet netriviality byla použita rovnice:

$$T = \frac{1}{N} \cdot \sum \frac{1 - x_i}{1 - y_i}$$

pro výpočet relevance rovnice:

$$R = \frac{1}{N} \cdot \sum \frac{y_i}{x_i}$$

Pro výpočet relativní důležitosti, sloužící k orientačnímu uspořádání proměnných v kombinaci vedoucí k výsledku, byla použita pouze jednoduchá rovnice vyjadřující procentuální podíl případů nabývajících minimální hodnoty vyjádřené dichotomicky (0/1). Relativní důležitost je počítána z dichotomických hodnot proto, aby bylo možné zahrnout i výsledky získané kvalitativní komparativní analýzou (QCA – viz dále). Procentuální podíly pak byly pro přehlednost převedeny na poměrnou stupnici s tím, že proměnné s nejnižší relativní důležitostí byla přiřazena hodnota 1.

Ze srovnávání byly vyňaty některé proměnné, představující širší kontext, objektivně nezávislé na faktorech majících svůj původ v českém prostředí. Těmito proměnnými jsou integrace do EU, integrace do NATO, integrační potenciál, geografická vzdálenost, zalidněnost, HDP, jazyková, kulturně-náboženská a společenská blízkost, sdílená historie a sdílené komunistické dědictví, pro něž nemohou intenzita ekonomických, politických a diplomatických vztahů s Českem, začlenění do českých strategických koncepcí, český akademický zájem, podpora české veřejnosti a české veřejné povědomí logicky představovat nutnou příčinu. První zmíněná skupina proměnných představuje tzv. vzdálené (*remote*) faktory, reprezentující strukturální, většinou relativně stabilní, jejichž původ většinou spočívá mimo prostor a čas vlastní-

ho jevu, jenž má být vysvětlen (tedy především ekonomické vztahy k Balkánu), a jsou mimo dosah vlivu jeho aktérů. Druhá zmíněná skupina proměnných představuje tzv. blízké (*proximate*), které se mohou mnohem více měnit v čase a v mnohem větší míře jsou produktem vědomého úsilí lidských (českých) aktérů. Dobře podložené vysvětlení by mělo být založeno vyvážené na vzdálených i blízkých faktorech (Schneider–Wagemann, 2006: 760–761).

Druhou část analýzy představuje QCA. Pro potřeby QCA jsou hodnoty proměnných převedeny na dichotomické (viz *Příloha 1*), s předělem v hodnotě 0,5 (hodnoty vyšší nabývají hodnoty 1, hodnoty stejné a nižší hodnoty 0). QCA, pracující s booleovskou algebrou, je používána k hledání příčin určitých jevů tam, kde lze předpokládat vícečetnou příčinnost – příčin je více, je nutná určitá kombinace příčin nebo více alternativních příčin. Více proměnných (zde 18) dává přitom širší předpoklady k nalezení jednoznačné souvislosti, tedy stavu, kdy pouze určité faktory nebo jejich kombinace vedou k výsledku a omezují prostor pro tzv. logické zbytky (*logical remainders*). Logické zbytky jsou případy, kdy jsou výsledky vždy podmíněny určitými faktory, resp. jejich kombinacemi, tyto faktory či kombinace však nevedou k výsledku vždy.

Autoři kritičtější ke QCA doporučují kombinovat ji s regresní analýzou (Seawright, 2005). Rovněž někteří další autoři po zkušenosti s aplikací QCA upozorňují na to, že je vhodná pro menší počet proměnných a pokládají ji spíše za doplňkovou (Coverdill–Finlay 1995: 473, 476). Možným úskalím jsem se pokusil vyhnout tím, že jsem podle metody navržené Schneiderem a Wagemannem (Schneider–Wagemann, 2006: 762–773) analýzu provedl dvoustupňově: nejprve pro proměnné představující vzdálené faktory, z nichž byly vybrány ty, které představují nejkonzistentnější kombinaci vzhledem k výsledku. Tímto výsledkem je už pouze intenzita ekonomických vztahů. Na rozdíl od Schneidera a Wagemanna, kteří potom srovnávali jednotlivé získané vzdálené faktory s blízkými, byla ve studii ve druhém stupni celá získaná kombinace vzdálených faktorů srovnávána s blízkými faktory, s tím, že teprve tehdy, pokud tento postup nepovede k získání jednoznačné kombinace vedoucí k výsledku, bude použit Schneiderův a Wagemannův postup (ti předem předpokládali, že může existovat více různých kombinací faktorů vedoucích k výsledku). Důvodem je předpokládaná vyšší homogenita zkoumaného souboru než ve Schneiderově a Wagemannově studii, ale také fakt, že případů vedoucích k výsledku bylo v souboru celkově málo.

Operacionalizace národních zájmů

Vnější přijatelnost

Integrace balkánských zemí – s výjimkou Kosova – splňuje kritérium vnější přijatelnosti. Pro integraci se opakovaně vyslovila EU, proti se nestaví USA, Rusko ani další z podstatných mezinárodních aktérů. Výjimkou je pouze Kosovo, kde se proti jeho integraci jako samostatného státu staví pět členských zemí EU, Rusko a Srbsko jako potenciální kandidátská země EU. Přesto může i v případě Kosova být poučné srovnat ho s ostatními zeměmi regionu. Všechny balkánské země usilují o přistoupení k EU a v bilaterálních vztazích usilují o českou podporu. Kritérium vnější přijatelnosti proto považují s výjimkou Kosova za splněné jak z pohledu mezinárodních aktérů, tak z pohledu potenciálních i aktuálních uchazečů o členství v EU a nepovažují za nutné jej ve studii zvlášť prokazovat.

Relevance

Ačkoli vývoz do balkánských zemí nemůže být pro Česko zásadní, může přispět k diverzifikaci celkového českého zahraničního obchodu, a tudíž např. i k lepší stabilitě v dobách krize, všeobecných či regionálních problémů s exportem, krizí určitého průmyslového odvětví apod. Podobně může jako stabilizační faktor působit diverzifikace českého zahraničního investičního portfolia. Poněvadž obrát ČR s balkánskými zeměmi dlouhodobě charakterizuje převís vývozu nad dovozem, rozšiřování tohoto obchodu může velmi pravděpodobně přispívat i k posílení stability platební bilance ČR. Nelze zapomenout na to, že význam ekonomických faktorů v zahraniční politice je celkově značný, a to zejména v případě malých států, jakým Česko je (East, 1973; Gaile–Grant, 1989). Jestliže vojenská moc uvolňuje v průběhu posledních desetiletí místo moci ekonomické, tím spíše to bude platit pro malé státy. Ekonomický vliv tak může být pro Česko i nástrojem posilování vlastní pozice v Evropě, a zejména v EU. Konečně hypotéza, že omezování konfliktů, rozvoj demokracie, posilování vlivu mezinárodních organizací a zvyšování vzájemné ekonomické závislosti navzájem souvisejí (Oneal–Russett–Berbaum, 2003), napovídá, že integrace Balkánu do EU a posilování vztahů

mezi balkánskými zeměmi a zeměmi EU přispěje k lepší politické a bezpečnostní stabilitě Balkánu, pověstnému „sudu prachu“ a současně „měkkém podbřišku“ EU. To vše však nutně neznamená, že posilování ekonomických vztahů s Balkánem v souvislosti s jeho integrací do EU je českým národním zájmem. Může učinit integraci relevantním tématem zahraniční politiky, ne však nutně konsenzuálním. Relevanci budu zjišťovat na základě toho, zda je rozvoj ekonomických vztahů v souvislosti s postupem integrace balkánských zemí do EU, popř. s nárůstem integračního potenciálu, jenž jí může přičítat česká veřejnost.

Konsenzus

Veřejný konsenzus ohledně integrace balkánských států není jednoduše zjiřitelný. Existují průzkumy týkající se postoje českých občanů k integraci (European Commission, 2006b: 68), charakterizované v měřítku EU netypicky velkým rozpětím preferencí (Chorvatsko 80 % pro vstup – Albánie 29 % pro vstup). Tak široké rozpětí samo o sobě ukazuje na problematičnost konsenzu v českém prostředí. Nejsou však bohužel k dispozici údaje o všech balkánských zemích a už vůbec ne pro oba zkoumané roky (2002, 2007). Navíc se mohou lišit verbální nesouhlas a skutečný odpor. Pro účely této studie jsem se proto rozhodl konsenzus zjišťovat prostřednictvím toho, jak je vztah k jednotlivým balkánským zemím demonstrován aktivně, tedy na projevech aktivního odporu a podpory. Aktivní odpor vůči integraci, jak na politické, tak na veřejné úrovni, byl pro oba zkoumané roky zanedbatelný. Ve studii tudíž pracuji s projevy zájmu a sympatií, vyjádřenými na politické úrovni pěstováním vzájemných vztahů a zařazováním dané země do strategických koncepcí ČR a na veřejné úrovni mírou akademického zájmu, občanským sdružováním a pěstováním vzájemných styků. Za doklad konsenzu budu pokládat souvislost mezi intenzitou ekonomických vztahů (pokud bude v souvislosti s integrací do EU či integračním potenciálem) nebo integrací do EU, resp. integračním potenciálem a současně jak a) intenzitou politických vztahů, diplomaticko-smluvních vazeb nebo strategické pozice jako vyjádření podpory politické sféry, tak b) akademického zájmu nebo veřejné aktivity jako vyjádření podpory veřejné (občanské) sféry.

Deliberace

Konsenzus by měl být podložen patřičnou deliberací. Za doklad deliberace pokládám růst hodnot politických styků, šíře diplomaticko-smluvní základny s ČR a pozice v českých strategických koncepcích na úrovni politické sféry a růst hodnot českého akademického zájmu a veřejné aktivity. V případech všech zkoumaných zemí došlo ke zvýšení těchto hodnot, a to ve většině proměnných, resp. k výraznému růstu hodnot některých proměnných jak v politické, tak veřejné sféře. Vymyká se pouze Kosovo, kde mezi zkoumanými roky zůstala hodnota politických styků, diplomaticko-smluvní základny i veřejné podpory nulová, a hodnoty strategické pozice i akademického zájmu se zvýšily pouze minimálně nad nulovou hranici. Zatímco tedy deliberaci v případě ostatních zemí pokládám za prokázanou, v případě Kosova nikoli. Kosovo tedy z okruhu národního zájmu momentálně vylučuje jak nedostatečná vnější přijatelnost, tak nedostatečná deliberace. Přesto jsem ho však v souboru ponechal kvůli úplnosti a udržení maximálně vysokého počtu případů pro analýzu.

Data

Výběr případů

Výběr případů měl dvě roviny: volba letopočtu, pro který budou zkoumány příslušné údaje, a výběr zemí. Posledním rokem, pro nějž jsou k dispozici potřebná data, je rok 2007, tedy rok předcházející zpracování studie. Ten svým způsobem i rámuje proces integrace do EU (Česko se začleněním do schengenského systému zařadilo mezi země užší integrace v rámci EU, do EU vstoupily dvě balkánské země, Bulharsko a Rumunsko, všechny zbývající země kromě Kosova dokončily jednání o asociační dohodě). Pro volbu druhého letopočtu byla zohledněna tato kritéria: a) dostatek údajů umožňující srovnání s rokem 2007, b) dostatečný odstup od roku 2007, c) pokud možno datum před vstupem Česka do EU a na počátku integrace balkánských zemí. Konečně, poněvadž je rok 2007 prvním rokem vlády středopravé koalice, je toho možné využít k prozkoumání míry konsenzu na vnitropolitické scéně: druhý zkoumaný rok by měl nejlépe prvním rokem vlády koalice středolevé. Těmto kritériím nejlépe vyhovuje rok 2002.

Geograficky je Balkán vymežován různě (Kratochvíl–Drulák, 2009: 30–31),¹ pro potřeby této studie bylo nutné zohlednit především integrační optiku EU. I tak však výběr zemí v sobě skrývá dodatečné otázky: zaprvé, zda do výběru zahrnout i země, které nebyly v některém ze zkoumaných roků formálně nezávislé, ale v současnosti nezávislé jsou, a zadruhé, zda do výběru zahrnout i Řecko.

První otázka se týká Černé Hory, Srbska a Kosova, z nichž první dva existují jako nezávislé státy od roku 2006 a třetí s uznáním ČR od roku 2008. Vzhledem k tomu, že studie má poskytnout i doporučení pro českou politiku, je žádoucí všechny tři do studie zahrnout samostatně. Kosovo bylo formálně součástí Srbska, mělo však v obou zkoumaných letech od Srbska oddělený právní, monetární, daňový, celní, vízový i bezpečnostní režim.² Černá Hora, která se osamostatnila v roce 2006, byla v roce 2002 součástí společného státu se Srbskem, měla však oddělený monetární, daňový, celní a vízový a zčásti i právní systém. Vzhledem k tomu jsem zařadil Kosovo, vlastní Srbsko i Černou Horu jako samostatné případy.³

Složitější otázkou je zařazení Řecka. Geograficky na Balkán bezpochyby patří, na rozdíl od ostatních balkánských zemí však není zemí transformační (což implikuje mnohé shodné charakteristiky) a je dlouholetým členem ES/EU. Na druhou stranu existují i charakteristiky Řecka se zbytkem Balkánu spojující: do roku 1974 bylo zemí s poloautoritativní či autoritativní formou vlády, v době studené války udržovalo s Československem živé vztahy (Hradečný a kol., 1998: 658–663). Trpí četnými spory se sousedy a jeho menšinová politika je stále poměrně diskutabilní, což jsou charakteristiky s Balkánem spojované. Je i méně politicky stabilní a ekonomicky rozvinuté, než je průměr EU-15 (Kaufmann et al., 2008: 82–84). Rozhodl jsem se proto Řecko do souboru zařadit s tím, že se při analýze zaměřím na aspekty, které Řecko případně odlišují: za takové budu pokládat případ, kdy pouze Řecko, a to pro oba zkoumané roky, vybočuje nad hranici nutných příčin. Celkem je tedy do výběru zařazeno deset zemí: Albánie, Bosna a Hercegovina, Bulharsko, Černá Hora, Chorvatsko, Kosovo, Makedonie, Rumunsko, Řecko a Srbsko.

Proměnné

K postižení daného výzkumného cíle je potřeba vzít v úvahu širokou škálu různých faktorů. Přistoupil jsem proto ke sdružování příbuzných proměnných

ve snaze snížit jejich počet. Sdružování současně přispívá k lepší vyváženosti údajů, s nimiž pracují, neboť omezuje možnost, že by výsledky byly ovlivněny netypickými výchyly. Díky tomu je možné spíše postihnout převažující trend.

Ke zhodnocení, zda v případě vztahu ČR k jednotlivým balkánským zemím v souvislosti s jejich integrací existuje dostatečná míra relevance a konsenzu, je potřeba pracovat s proměnnými, jejichž prostřednictvím se dají vyjádřit postoje českých ekonomických subjektů, české politiky a české veřejnosti a postup integrace.

Ekonomika. Míra vývozu českého zboží, služeb a investic do balkánských zemí: proměnná Intenzita ekonomických vztahů (IEV).

Politika. Politické styky, státní podpora obchodní a kulturní výměny, zahraniční pomoc: proměnná Aktivita politických vztahů (APV). Diplomacické pokrytí a smluvní základna: proměnná Dvoustranné vztahy (DV). Zařazení do strategických dokumentů, sítí a vazeb: proměnná Strategické koncepce (STR).

Veřejnost. Občanská sdružení pěstující vztahy s danou zemí, zahraniční styky samosprávy, kulturní výměna: proměnná Veřejná aktivita (VA). Množství a význam akademických pracovišť a publikací: proměnná Akademický zájem (AZ).

Integrace. Stupeň integrace do EU: proměnná Integrace do EU (EU). Stupeň integrace do NATO: proměnná Integrace do NATO (NATO). Dodržování lidských práv, politické stability, dobrých sousedských vztahů, standardů EU, boj s korupcí, hospodářský rozvoj, demokracie, dodržování evropských hodnot (European Commission, 2006b: 63–64, 151): proměnná Integrační potenciál (IP).

K získání celkového obrazu příčin intenzity ekonomických vztahů je potřeba vzít v úvahu dodatečné faktory, jež se mohou promítat do mezinárodního obchodu (Felbermayr–Toubal, 2007; Gaile–Grant, 1989; East, 1973) a jež jsou objektivně nezávislé na české politice a veřejnosti i na postupu integrace.

Dodatečné faktory. Počet turistických návštěv, význam českých krajan-ských komunit a komunit balkánských migrantů v ČR: proměnná Veřejné povědomí (VP). Geografická vzdálenost (GEO), Lidnatost (LID), Jazyková blízkost (JAZ), Kulturně-náboženská blízkost (NAB), Sociální blízkost (SOC), Velikost HDP (HDP), Sdílené dějiny (HIST), Sdílené vazby z doby komunismu (KOM).

Výsledky

Mlhavé množiny

Řecko se v analýze nijak nevymyká celkovému souboru: nikde nebylo zjištěno, že by se pouze Řecko vymykalo z příslušné množiny (že by tedy odstraněním Řecka ze souboru vyvstala nová nutná příčina).

Nutné příčiny byly objeveny pouze ve vztahu k ekonomické sféře. Nutnou příčinou Intenzity ekonomických vztahů (IEV) jsou všechny proměnné vyjadřující politické vztahy (APV, DV, STR). To ukazuje na pravděpodobnou možnost, že na balkánských trzích neoperuje česká ekonomická sféra nezávisle na politické. Tato závislost může odrážet fakt, že Balkán bývá považován za nejisté teritorium, kde je státní politika vodítkem či přímou oporou. Politická stabilita je na Balkáně všeobecně nižší než v Česku, úroveň korupce (s výjimkou Řecka) vyšší. Postkomunistické balkánské země prodělaly během devadesátých let divočejší transformaci než Česko a střední Evropa. Bosna a Hercegovina, Černá Hora, Chorvatsko, Kosovo, Makedonie a Srbsko byly dějištěm povstání či válek, albánský stát se v devadesátých letech dvakrát zhroutil. Zmíněná závislost může např. ukazovat, že obraz Balkánu překrývá specifické obrazy jednotlivých zemí. Politika má tedy svým přístupem možnost ovlivnit zaměření a zájem českých obchodníků a investorů, tedy chování dalších aktérů ve shodě s případným národním zájmem. Nemůže pochopitelně v pronikání na konkrétní trhy zabránit, může však svým nezájmem o určité teritorium obchodníky a investory pravděpodobně odradit. Na druhou stranu přítomnost intenzivních politických vztahů nevede nezbytně k intenzivním vztahům ekonomickým.

Nutnou příčinou je pro intenzitu ekonomických vztahů dále veřejná aktivita, což naznačuje, že občanská aktivita pomáhá zvyšovat úroveň poznání balkánských zemí u obchodníků. Z dodatečných proměnných je nutnou příčinou lidnatost – spolu s lidnatostí roste i ekonomický zájem. To naznačuje nižší úroveň poznání a je možné dát to do souvislosti s předcházející nutnou příčinou. Jako poslední nutnou příčinu odhalilo srovnání mlhavých množin integrační potenciál. To lze interpretovat tak, že intenzita ekonomických vztahů závisí na postupu integrace do EU, byť subjektivně vnímaném (přesněji řečeno, na vyhlídkách integrace).

Žádná ze zjištěných nutných příčin není triviální (rozpětí 0,39–0,72). Míra relevance je nižší, všechny jsou však dostatečně relevantní (rozpětí 0,17–0,26).

Srovnání mlhavých množin ukázalo, že integrace balkánských zemí do EU by mohla splňovat kritérium relevance (rozvoj ekonomických vztahů je podmíněn vyhlídkami další integrace) i konsenzu (rozvoj ekonomických vztahů je podmíněn rozvojem politických vztahů ve více směrech a rozvojem veřejné aktivity).

Kvalitativní komparativní analýza (QCA)

Kvalitativní komparativní analýza přinesla další zpřesnění faktorů ovlivňujících rozvoj ekonomických vztahů s Balkánem. První stupeň analýzy (vzdálené faktory) odhalil jako kombinaci faktorů nejsilněji přispívajících k tomuto rozvoji: komunistické dědictví, lidnatost, geografickou vzdálenost, integraci do EU, integraci do NATO a integrační potenciál. Druhý stupeň analýzy (blízké faktory) připojil k této kombinaci aktivní politické vztahy, dvoustranné vztahy, strategické koncepce a veřejnou aktivitu.

Celkově tedy QCA poskytla o něco širší soubor proměnných, na nichž závisí rozvoj ekonomických vztahů: oproti srovnání mlhavých množin přibyly komunistické dědictví, geografická vzdálenost, integrace do EU a integrace do NATO. Tento obrázek vcelku zapadá do představy získané díky analýze mlhavých množin. Komunistické dědictví i geografická vzdálenost doplňují kritérium lidnatosti, co se týče nižšího stavu poznání balkánských zemí ze strany českých ekonomických subjektů. Tento nižší stav lze vyvodit z celkově nízké úrovně ekonomických vztahů s Balkánem a omezeným posunům mezi roky 2002 a 2007. Bulharsko a Rumunsko, země, u nichž došlo k největšímu posunu, od ostatních zemí odlišuje právě kombinace nejvýraznějšího dědictví doby komunismu, relativní lidnatosti i relativní geografické blízkosti. Integrace do EU i do NATO dále potvrzují vazbu mezi rozvojem ekonomických vztahů a euroatlantickou integrací, přičemž integrace do NATO dále upozorňuje na potřebu bezpečnosti a politické stabilizace v očích českých obchodníků a investorů. Tento faktor je možné dát volně do souvislosti s výše zmíněnou oporou, jejíž roli zřejmě sehrává státní politika, poněvadž balkánské teritorium bývá stále pokládáno nejenom za neznámé, ale rovněž za nejisté.

Kvalitativní komparativní analýza celkově rozšířila pravděpodobné podmínky rozvoje ekonomických vztahů s balkánskými zeměmi o další faktory, které se netýkají bezprostředně vztahů ČR s balkánskými zeměmi, na druhou stranu posílila souvislost mezi rozvojem ekonomických vztahů a integrací do EU a potvrdila i souvislost mezi konsenzem na české scéně a rozvojem ekonomických vztahů.

Diskuse

Na otázku položenou v úvodu se odpověď nabízená zvolenou metodologií liší stupněm konkrétnosti pro jednotlivé země. Provedenou analýzu však nelze pokládat za definitivní potvrzení toho, jak vypadá český vztah k balkánským zemím. Jde pouze o pravděpodobné potvrzení toho, že takto vztah vypadal v obecné perspektivě v uplynulých několika letech, během nichž se ČR začleňovala do EU a většina balkánských zemí se jí zvýšenou rychlostí přibližovala. Je možné, že závislosti a mechanismy, jimiž se řídí vztah české ekonomické, politické a veřejné sféry k balkánským zemím, se v budoucnu změní.

Nejlepší předpoklady k rozvoji ekonomických vztahů má Česko s těmi balkánskými zeměmi, s nimiž je spojuje dědictví komunistických let, veřejnost vztahy s nimi podporuje, mají odpovídající velikost, integrují se do EU, politické vztahy s nimi jsou živé, jsou zařazeny vysoko na žebříčku českých strategických koncepcí, integrují se do NATO, veřejnost je může vnímat jako patřičně způsobilé k členství v EU, existuje stabilní diplomatická a smluvní základna vzájemných vztahů a leží relativně blízko. Těmto podmínkám v největší míře vyhovují Bulharsko a Rumunsko. Výsledky je tedy možné považovat i za doklad toho, že vstup obou zemí do EU byl v českém zájmu.

U dalších zemí je situace složitější. Na základě toho, jak která země zapadá do uvedených kritérií, je můžeme zhruba rozdělit do čtyř skupin. V první je Chorvatsko a Řecko, v další Srbsko, následují Bosna a Hercegovina, Makedonie a Albánie, a zcela na konci je Černá Hora a Kosovo. Z tohoto výčtu můžeme pracovně vyjmout Řecko, které je součástí EU, a Kosovo, u něhož je možné, že dlouhodobě nebude splňovat kritérium vnější přijatelnosti. Okrajem však můžeme říci tolik, že přestože sdílené komunistické dědictví – jehož nedostatečnost spojuje Chorvatsko a Řecko – vyznělo jako nejdůležitější kritérium, dá se přirozeně očekávat, že jeho vliv bude s časem slab-

nout. Otázkou je budoucí relativní geografická odlehlost, která Řecko odlišuje od zbytku Balkánu, jež je kritériem s nejmenší relativní důležitostí. Je možné, že česko-řecké ekonomické vztahy časem posílí, podmínkou je další oživení politických vztahů.

Rovněž kritérium lidnatosti může časem, díky lepší orientaci českých subjektů na Balkáně, oslabit. Chorvatsko, jež velikostně za Českem nezaostává takovou měrou jako jiné balkánské země, pak může následovat Bulharsko a Rumunsko.

Chorvatsko může být následováno Srbskem, které velmi dobře splňuje kritéria veřejné podpory (je balkánskou zemí s největší veřejnou podporou vůbec), velikosti, aktivity politických styků, strategických koncepcí (spolu s Rumunskem je na vrcholu žebříčku českých strategických priorit na Balkáně) a dvoustranných vztahů. Dalším – předpokládaným – postupem v integraci do NATO a souběžným růstem integračního potenciálu v očích českých občanů by se v blízké budoucnosti mohlo téměř vyrovnat Chorvatsku. Jako omezující faktor však může zůstat to, že Srbsko zůstane mimo NATO (což je poměrně pravděpodobné vzhledem k tomu, že Srbsko se prohlásilo neutrální zemí, do programů spolupráce s NATO se zapojilo nejméně ze všech balkánských zemí a veřejná podpora přistoupení k NATO je trvale nízká). Ačkoli význam tohoto faktoru může časem klesat v souladu s tím, jak se podaří udržet na Balkáně politickou a bezpečnostní stabilitu, nelze to předem odhadnout.

Další země, Albánie, Bosna a Hercegovina a Makedonie, nevyhovují kritériu komunistického dědictví, veřejné podpory ani velikosti a každá z nich je dodatečně handicapována dalšími faktory. Jak bylo řečeno výše, vliv sdílené komunistické minulosti i relativní velikosti může časem oslabit, otázkou však zůstává veřejná podpora. Integrace do EU a do NATO jsou ohroženy spíše vnitřním pokrokem v plnění příslušných kritérií (u Makedonie i vyřešením sporu o název země s Řeckem) a zdá se, že podobný problém jako v případě Srbska zde nevyvstává. Postavení Albánie i Makedonie může do budoucna pozvednout i posilování vzájemných vztahů na politické, resp. diplomatické úrovni, které je patrné i ve srovnání let 2002 a 2007, jakož i jejich širší zařazení do strategických koncepcí, jež je však již více diskutabilní.

Černá Hora a Kosovo jsou handicapovány prakticky ve všem. Černá Hora má ovšem integrační potenciál a může v bližší budoucnosti postupovat jak v integraci do EU, tak do NATO; je ovšem, tak jako Kosovo, zemí v podsta-

tě přehlíženou českými politiky, veřejností, diplomacií i strategickými dokumenty. Určité zlepšení v těchto oblastech je myslitelné, nejspíše v podpoře veřejnosti, jinde však pravděpodobně zatím ne (alespoň posuny mezi roky 2002 a 2007 tomu příliš nenasvědčují). Navíc je Černá Hora státem trpasličí velikosti. V případě Kosova, které je prozatím z okruhu českého národního zájmu vyloučeno kvůli konfliktu s kritériem vnější přijatelnosti, nelze na základě hodnot z let 2002 a 2007 očekávat dostatečné zvýšení veřejné podpory, ale ani politických vztahů, postavení ve strategických koncepcích a dále v bližší budoucnosti ani zásadní pokrok v integraci do EU a do NATO. I po případném vyřešení státoprávního sporu se Srbskem tedy integrace Kosova zůstane z pohledu českého národního zájmu jasným outsiderem.

Tabulka 1 ukazuje relativní důležitost jednotlivých podmínek rozvoje ekonomických vztahů tak (viz *Metodologie*), jak je ukázala analýza mlhavých množin a QCA. Tak je možné zhruba seřadit faktory ovlivňující intenzitu ekonomických vztahů s balkánskými zeměmi podle významu. Pro přehlednost byla relativně nejméně důležité podmínce přiřčena hodnota 1. Právý sloupec tabulky pro doplnění ukazuje průměrnou hodnotu netriviality a relevance v analýze mlhavých množin, a naznačuje tak jejich váhu z hlediska analýzy.

Tabulka 1:
Faktory, ovlivňující rozvoj ekonomických vztahů s Balkánem

<i>Proměnná</i>	<i>Relativní důležitost 2002–2007</i>	<i>Průměr netriviality a relevance (v %)</i>
Veřejná podpora	7,00	49
Lidnatost	6,00	38
Integrace do EU	6,00	
Aktivita politických vztahů	5,50	47
Strategické koncepce	5,00	41
Integrace do NATO	4,00	
Integrační potenciál	4,00	33
Dvoustranné vztahy	3,00	27
Geografická blízkost	1,00	

Tabulka 2 shrnuje počet nutných příčin, jež mají v případě jednotlivých zemí příliš nízkou hodnotu, a tudíž představují omezující faktor rozvoje ekonomických vztahů. Ty jsou označeny jako chybějící podmínky. Tabulka rovněž shrnuje součet jejich relativní důležitosti pro ilustraci toho, jaký odstup mají zhruba další země od Bulharska a Rumunska.

Tabulka 2:
Faktory ovlivňující rozvoj ekonomických vztahů s Balkánem a jejich význam pro jednotlivé země

<i>Země</i>	<i>Počet chybějících podmínek (2007)</i>	<i>Relativní důležitost chybějících podmínek (2007)</i>
Bulharsko	0	0
Rumunsko	0	0
Chorvatsko	-2	14
Řecko	-2	14,5
Srbsko	-4	22
Bosna a Hercegovina	-5	32
Makedonie	-6	34,5
Albánie	-6	37,5
Černá Hora	-8	44,5
Kosovo	-9	48,5

Závěr

Vztahy České republiky k integraci Balkánu do EU si lze představit jako vztah k pěti soustředným okruhům zemí: ve vnitřním je Bulharsko a Rumunsko, jejichž integrace byla tak, jak byl tento pojem definován pro potřeby této studie, národním zájmem. Ve druhém se nachází Chorvatsko, u něhož se podpora integrace do EU ze strany ČR – z pohledu této studie – maximálně blíží kvalifikaci, že jde o národní zájem (a jež se může po přistoupení přiřadit k zemím vnitřního okruhu); v dalším Srbsko, které má šanci zaujmout místo Chorvatska a v dalším výhledu se pak rovněž přiřadit k zemím vnitřního

okruhu. V tomto okruhu je pravděpodobnost toho, že podpora integrace je národním zájmem, stále značná, především díky tomu, že na základě hodnot politických vztahů a veřejné podpory lze hovořit o společenském konsenzu.

Albánie, Bosna a Hercegovina a Makedonie jsou handicapovány dodatečnými faktory. To, že by v jejich případě mohlo rovněž jít o národní zájem, není vyloučeno, není to však zatím příliš pravděpodobné. Jejich posun do sféry vysoce pravděpodobného národního zájmu je myslitelný především za předpokladu zvýšení zájmu českého státu a zvýšení zájmu veřejnosti. K těmto zemím se perspektivně může přiřadit také Černá Hora. Ve vnějším pásmu by pak zůstalo Kosovo, které bude pravděpodobně dlouhodobě za horizontem českého národního zájmu.

Jinou ilustrací tohoto stavu může být představa úsečky, jejímiž krajními body jsou Bulharsko s Rumunskem (či z dosud neintegrováných Chorvatsko) a Kosovo, přičemž zbylé země se nacházejí v různé poloze mezi nimi. Bez ohledu na zdánlivou vágnost tak výsledky vypovídají v každém případě velmi výmluvně o jednom: že nelze brát jako národní zájem integraci balkánských zemí do EU jako celku. Balkán, a to i v aktuálním užším smyslu, jako skupina balkánských zemí očekávající integraci do EU, tedy západní Balkán, je z českého pohledu příliš různorodou skupinou zemí. S tím se rámcově shoduje fakt, že ačkoli se na nejvyšší úrovni českých strategických koncepcí hovoří o Balkánu (resp. jihovýchodní Evropě) jako celku, z konkrétnějších dokumentů nižšího (většinou resortního) rázu jasně vyplývá, že přístup k jednotlivým balkánským zemím se liší, a to v případě konkrétních zemí i velice pronikavě.

Zhodnocení národního zájmu předestřené v této studii pochopitelně nemá absolutní platnost. Vychází z údajů z let 2002 a 2007, které rámuje finální období integrace České republiky samé (ukončení přístupových rozhovorů – připojení k schengenské zóně), o něco pomalejší integraci části postkomunistického Balkánu (přístupové rozhovory Bulharska a Rumunska – přistoupení těchto zemí) a úvodní fázi integrace západobalkánských zemí (období před vstupem první západobalkánské země do CEFTA a podáním první žádosti o přistoupení do EU – začlenění celého západního Balkánu do CEFTA, přístupové rozhovory první západobalkánské země). Získané výsledky odrážejí přirozeně realitu příslušné doby. Výše přiblížené omezení národního zájmu na podporu integrace Chorvatska, eventuálně i Srbska v případě jeho přiblížení k NATO, tedy není konečné. V případě dalších zemí je možné uva-

žovat např. o posílení vzájemných vztahů na strategickém základě a zvýšení podpory veřejnosti. To pochopitelně předpokládá debatu, novou deliberaci a případný nový konsenzus ohledně této skupiny zemí. Samostatnou debatou by muselo projít Kosovo, jehož integrace má nejmenší naději dostat se do sféry českého národního zájmu.

Poznámky:

¹ Nezabývá se vůbec otázkou příslušnosti Turecka na Balkán. Turecko na Balkán geograficky patří natolik omezeně a je kulturně natolik odlišné od všech balkánských zemí, že nemá smysl zdůvodňovat, proč ho do souboru nezařazují.

² Ostatně i velká část statistických a jiných údajů týkajících se Srbska, včetně údajů poskytovaných srbskými státními úřady, se od roku 1999 vztahují na Srbsko bez Kosova.

³ Tento přístup s sebou nese v některých ohledech výjimky, kdy nelze přistupovat ke každému z uvedených tří případů shodně. Jedná se o diplomatické pokrytí a pokrytí ze strany kanceláří CzechTrade. Ve studii vycházím z následujícího: velvyslanectví v Bělehradě nemohlo pěstovat vztahy s Kosovem na stejné úrovni jako s vlastním Srbskem, faktický charakter diplomatického pokrytí ze strany ČR daleko spíše odpovídal pokrytí nerezidentním velvyslanectvím. Lišil se i vstupní vízový a celní režim Kosova a vlastního Srbska. Ten se lišil i v případě Srbska a Černé Hory, obyvatelé Černé Hory však na rozdíl od většiny obyvatel Kosova využívali služeb zastupitelského úřadu SRJ. Proto se pro potřeby studie vztahuje pokrytí velvyslanectvím v Bělehradě, resp. v Praze, na Srbsko i Černou Horu. Kancelář CzechTrade vyvíjela v roce 2002 aktivity jak v Srbsku, tak v Černé Hoře, avšak ne v Kosovu, v roce 2007 v Srbsku.

Příloha 1: Konstrukce proměnných

IEV – Intenzita ekonomických vztahů	výpočet celkové hodnoty: průměr	zdroj: ČSÚ, ČNB
kritérium 1	vývoz zboží 2x (vysvětlení: poměrné koeficienty vycházejí z reálného významu jednotlivých složek vývozu pro českou ekonomiku)	
	<i>podíl na celkovém objemu českého vývozu zboží v %</i>	
kritérium 2	vývoz služeb	
	<i>podíl na celkovém objemu českého vývozu služeb v %</i>	
kritérium 3	vývoz investic 0,5x	
	<i>podíl na celkovém objemu českého vývozu investic v %</i>	
APV – Aktivita politických vztahů	výpočet celkové hodnoty: průměr	zdroj: MZV, MŠMT
kritérium 1	politické styky	
	<i>návštěva parlamentní delegace, návštěva ministra = 1 bod; více takových návštěv = 2 body; návštěva prezidenta, premiéra, předsedy parlamentu, resp. jedné z komor, ministra zahraničí = 2 body</i>	maximum: 16 bodů
kritérium 2	státní podpora obchodní a kulturní výměny	
	<i>stýněný úřad, jednohvězdičková klasifikace zastupitelského úřadu, kancelář CzechTrade, České centrum = 2 body; dvouhvězdičková a vyšší klasifikace = 4 body</i>	maximum: 8 bodů
kritérium 3	zahraníční pomoc	
	<i>podíl z celkového objemu</i>	maximum: 10 % celkového objemu = 4 body
DV – Dvoustranné vztahy	výpočet celkové hodnoty: průměr	zdroj: MZV

kritérium 1	smluvní základna	maximum: 8 bodů
	<i>smlouva o zamezení dvojího zdanění, ochraně investic, sociálním zabezpečení, cestovním ruchem, kulturní dohoda, obranná dohoda, dohoda o boji proti organizovanému zločinu, jedna nebo více smluv o mezinárodní dopravě = 1 bod</i>	
kritérium 2	diplomatické pokrytí	maximum: 8 bodů
	<i>průměr pokrytí ze strany ČR a partnerské země: ČR: stálý konzulát = 0,5 bodu; velvyslanectví v jiné federální jednotce (nepočítá se bod za rezidenčního velvyslanec), styčný úřad, rezidenční velvyslanec, oddělení-úsek politické, obchodně-ekonomické, kulturně-školské agendy, rezidenční přidělenec obrany, konzulární oddělení = 1 bod; velvyslanectví = 2 body (maximum 8 bodů)</i>	
	<i>partnerská země: stálý konzulát, zastupování prostřednictvím velvyslanectví jiného státu = 0,5 bodu; styčný úřad, rezidenční velvyslanec (nepočítá se, pokud velvyslanec pochází z jiné federální jednotky), oddělení-úsek politické, obchodně-ekonomické, kulturně-školské agendy, rezidenční přidělenec obrany, konzulární oddělení = 1 bod; velvyslanectví = 2 body (maximum 8 bodů)</i>	
STR – Státní strategie	výpočet celkové hodnoty: součet	zdroj: MZV, MPO, MK, MŠMT, CzechTrade, Česká centra
kritérium	strategické koncepce a vazby	
	<i>prioritní: proexportní země, příjemce rozvojové pomoci, příjemce transformační pomoci, země kulturní spolupráce, v programu: ochrany českého kulturního dědictví v zahraničí, řízení imigrace, síť: CzechTrade, Českých center = 2 body; členství v CEFTA (2002), v EU (2007), v NATO = 1 bod; v SEI = 0,5 bodu, v RE, OBSE = 0,25 bodu</i>	maximum: 13 bodů
AZ – Akademický zájem	výpočet celkové hodnoty: průměr	zdroj: univerzity, AV ČR a další akademická pracoviště, Národní knihovna, RIV
kritérium 1	akademická pracoviště	

	<i>jazyková katedra, studijní obor = 2 body; zastoupení v rámci společné katedry/oboru jako hlavní volitelná specializace = 1 bod; zastoupení jako druhá volitelná specializace = 0,75 bodu; zastoupení bez specializace = 0,5 bodu; velký počet systematicky publikujících specialistů, široký záběr (jazyk, dějiny apod.) = 3 body; větší počet specialistů s jedním převažujícím zaměřením = 2 body; malý počet specialistů = 1 bod; specializované knihovnické pracoviště = 0,5 bodu; specializované k. pracoviště společné pro více oborů = 0,25 bodu</i>	maximum: 7,25 bodu (stanoveno na základě celkového kontextu – ekvivalent dvou kateder, velkého počtu specialistů s širokým záběrem a spec. knih. pracoviště
kritérium 2	odborné publikace RIV	
	<i>workshop, konference = 0,5 bodu; články v odborném periodiku, články ve sborníku, kapitola v knize, nepublikovaný grantový výstup, policy paper = 1 bod; odborná monografie = 2 body / jiný jazyk než čeština a angličtina = 0,5x; publikace věnovaná více zemím současně = 0,5x</i>	maximum: 13 bodů (na základě srovnání s produkcí věnovanou sousednímu Německu, Rakousku a Polsku)
VA – Veřejná aktivita	výpočet celkové hodnoty: průměr	zdroj: MV, MZV, Asociace krajů ČR, krajská města
kritérium 1	občanská sdružení	maximum: 6 bodů (celkový kontext) = 100 %
	<i>sdružení zaměřené na více zemí, málo aktivní sdružení = 1 bod; aktivní sdružení zaměřené na jedinou zemi = 2 body</i>	
kritérium 2	zahraniční styky krajů a krajských měst	100 %
	<i>průměr aktivit krajů a měst: kraje: jednání o navázání vztahů (jeden nebo více krajů) = 1 bod; smlouva o spolupráci (každý kraj) = 2 body; převážně jednosstranná aktivita (každý kraj) = 1 bod; spolupráce ve více oblastech (každý kraj) = 2 body (7 bodů = 100 %) města: smlouva o partnersví – 1 bod, partnersví bez smlouvy = 0,5 bodu, aktivní vztahy = 0,25 bodu (2 body = 100 %)</i>	
kritérium 3	kulturní výměna	
	<i>ojedinelé akce = 25 % / větší počet akcí, ale převážně prezentace české kultury v příslušné zemi a jen ojedinelé prezentace příslušné země v Česku = 50 % / větší počet akcí, většině akcí na prezentaci příslušné země v ČR = 75 % / pravidelná obousstranná bohatá kulturní výměna = 100 %</i>	100 %

VP – Veřejné povědomí		výpočet celkové hodnoty: průměr	zdroj: národní statistické úřady, ČSÚ, MZV, Rada vlády pro národnostní menšiny, MV
kritérium 1	turistické návštěvy		750 000 = 100 %
kritérium 2		<i>Krajané</i>	
	<i>průměr počtu krajanů a kompaktnosti kraj, komunity: počet (maximum 20 tisíc = 100 %) komunita; síť krajanových sdružení, komunita zčásti územně kompaktní, komunita tvoří minimálně 1 % v příslušné vyšší územněsprávní oblasti (župa, županija, okrąg apod.) = 1 bod; komunita převážně nebo zcela územně kompaktní = 2 body (maximum 4 body = 100 %)</i>		100 %
kritérium 3		<i>menšiny v ČR a imigranti</i>	
	<i>průměr významu menšiny v ČR a počtu migrantů v řízené imigraci: menšina; zástupce v Radě pro národnostní menšiny = 2 body; další zástupce v orgánech státní správy (ministerstva), zástupci v orgánech samosprávy (kraje, města), početnost nad 2500, etablovanost (komunita etablována již před rokem 1989), příchod do českých zemí v přístěhovalecké vlně, dobrá organizační struktura = 1 bod; slabší forma organizace, jiný výraz zájmu státu (např. stálá expozice věnovaná menšině) = 0,5 bodu (maximum 8,5 bodu = 100 %) počet imigrantů (200 osob = 100 %)</i>		100 %
HIST – Historické vztahy		výpočet celkové hodnoty: průměr	zdroj: Hradečný a kol., 1998; Hradečný, 2008; Rosůlek, 2008; Rychlík-Kouba, 2003; Rychlík-Perenčević, 2007; Rychlík, 2000; Šístek, 2007; Tejchman a kol., 2006; Tejchman a kol., 1998; Treptow, 1997.
kritérium	vzájemné vztahy před rokem 1989		
	<i>za každý z dějinných úseků (do 1918; 1918–1939; 1939–1945; 1945–1968; 1968–1989; minimální nebo žádná vztahy = 0 bodů; omezené či konfliktní vztahy = 1 bod; blízké, přátelské vztahy = 2 body</i>		maximum: 10 bodů = 100 %

KOM – Komunistické dědictví		výpočet celkové hodnoty: průměr	zdroj: Hradečný a kol., 1998; Hradečný, 2008; Rychlík, 2000; Tejchman a kol., 1998; Treptow, 1997.
kritérium 1	členství v RVHP		42 (počet let čl. členství) = 100 %
	<i>roky plného členství; přidruženého či neaktivního členství 0,5x</i>		
kritérium 2	členství ve Varšavské smlouvě		
	<i>roky plného členství; neaktivního členství a členství po ústupu na invazi do Československa 0,5x</i>		36 (počet let čl. členství) = 100 %
JAZ – Jazyková blízkost		výpočet celkové hodnoty: součet	zdroj: The Computational Historical Linguistics Project; Nakleh et al., 2005
kritérium	blízkost hlavního jazyka		
	<i>blíží větev jiné podskupiny slovanských jazyků = 1 bod, vzdálenější větev = 2 body, každý další uzel na kladistických stromech ide. jazyků = 1 bod</i>		ČR = 100 %, 8 bodů (maximum možného) = 0 %
NAB – Kulturně-náboženská blízkost		výpočet celkové hodnoty: součet	zdroj: národní statistické úřady
kritérium	podíl křesťanů		
	<i>podíl katolíků a protestantů z obyvatel hlásících se k vyznání v %; podíl jiných křesťanů z obyvatel hlásících se k vyznání v % = 0,5x</i>		maximum: 100 %
SPOL – Společenská blízkost		výpočet celkové hodnoty: průměr	zdroj: Inglehart-Weizelova kulturní mapa světa, World Values Survey
kritérium 1	<i>Survival/Self-Expression</i>		ČR = 100 %, nejnižší hodnota ve v. a iv. Evropě = 0 %
kritérium 2	<i>Traditional/Secular-Rational</i>		ČR = 100 %, nejnižší hodnota ve v. a iv. Evropě = 0 %
GEO – Geografická blízkost		výpočet celkové hodnoty: podíl	zdroj: Velký atlas světa, 1995

kritérium	geografická vzdálenost hlavního města	vzdálenost Praha–Lisabon (nejvzdálenější evropské kontinentální město) = 100 %
LID – Lidnatost	výpočet celkové hodnoty: podíl	zdroj: národní statistické úřady
kritérium	lidnatost	ČR = 100 %
Velikost HDP	výpočet celkové hodnoty: podíl	zdroj: Světová banka, WIIW, národní statistické úřady
kritérium	velikost HDP	ČR = 100 %
Integrace do EU	výpočet celkové hodnoty: součet	zdroj: Evropská komise
kritérium	postup integrace	
	<i>feasibility study, jednání o asociaci dohodě, podpis asociací dohody, podání žádosti o členství, kandidátský status, přístupová jednání, podpis přístupové dohody, členství = 1 bod</i>	maximum: 8 bodů
Integrace do NATO	výpočet celkové hodnoty: součet	zdroj: NATO
kritérium	postup integrace	
	<i>PfP, IPAP, MAP, členství = 1 bod; přizvání k členství = 0,5 bodu</i>	maximum: 4 body
Integrační potenciál	výpočet celkové hodnoty: průměr	zdroj: Eurobarometer, Freedom House, Světová banka, EK, Bertelsmann Transformation Index, WIIW
kritérium 1	lidská a menšin. práva 2x (vysvětlení: poměrné koeficienty vycházejí z průzkumu Eurobarometru o rozšíření /2006/, v němž pokládají čeští občané první tři kritéria za zhruba dvojnásobně důležitější než zbývající)	
	<i>součet hodnocení stavu politických práv a občanských svobod Freedom House</i>	14 bodů = 0 %, 2 body = 100 %
kritérium 2	politická stabilita 2x	
	<i>skóre na indexu Politická stabilita Worldwide Governance Indicators (WGI) Světové banky</i>	1 = 0 %, ČR = 100 %

kritérium 3	spolupráce se sousedy 2x <i>průměr hodnocení vztahů se všemi sousedy: intenzivní bilaterální vztahy se sousedy, nenarušované incidenty, neshodami nebo problémovými otázkami (pokud existují, jsou v oboustranně dobré vůli řešeny) = 100 %; dobré bilaterální vztahy, ovlivňované však jednotlivými incidenty nebo neshodami nebo dlouhodobými problémovými otázkami ve vzájemných vztazích = 75 %; chladné bilaterální vztahy, zatížené vzájemným sporem na mezinárodní úrovni nebo významnou problémovou otázkou týkající se bezpečnosti = 50 %, vzájemné vztahy, jen jako zprostředkované kontakty v rámci multilaterálních vztahů = 25 %; žádné bilaterální vztahy, bojkat vzájemných vztahů = 0 %</i>	maximum: 100 %
kritérium 4	standarty EU	
	<i>feasibility study, jednání o asociaci dohodě, podpis asociací dohody, podání žádosti o členství, kandidátský status, přístupová jednání, podpis přístupové dohody, členství = 1 bod</i>	maximum: 8 bodů
kritérium 5	korupce	
	<i>skóre na indexu Korupce WGI Světové banky</i>	-1 = 0 %, ČR = 100 %
kritérium 6	hospodářský rozvoj	
	<i>poměr HDP (PPP) na hlavu v poměru k HDP (PPP) na hlavu EU-15</i>	průměr EU-15 = 100 %
kritérium 7	demokracie	
	<i>skóre na indexu demokracie Bertelsmann Transformation Index</i>	2,5 (2002), resp. 5 (2007) = 0 5, resp. 10 = 100 %
kritérium 8	evropské hodnoty <i>průměr kodanšských kritérií (politická, ekonomická, standardy EU); politická: průměr hodnot kritérií Demokracie a Lidská a menšinová práva (viz výše) ekonomická: skóre na indexu tržní ekonomiky Bertelsmann Transformation Index (obdobně jako BTI výše) standardy: integrace do EU (viz výše)</i>	maximum: 100 %

Příloha 2: Kalibrované hodnoty proměnných

2002	IEV	APV	DV	STR	AZ	VA	VP	HIST	KOM	JAZ	NAB	SPOL	GEO	LID	HDP	EU	NATO	IP
ALBÁNIE	0,00	0,13	0,75	0,05	0,00	0,06	0,00	0,06	0,23	0,18	0,10	0,16	0,54	0,19	0,00	0,05	0,82	0,39
BOSNA A H.	0,05	0,15	0,12	0,23	0,14	0,08	0,05	0,10	0,07	0,86	0,23	0,32	0,73	0,28	0,01	0,00	0,00	0,22
BULHARSKO	0,26	0,30	0,94	0,62	0,55	0,35	0,07	0,75	0,89	0,77	0,36	0,64	0,54	0,84	0,10	0,82	0,90	0,80
ČERNÁ HORA	0,00	0,09	0,82	0,32	0,01	0,08	0,00	0,29	0,07	0,86	0,34	0,47	0,63	0,00	0,00	0,00	0,00	0,35
CHORVATSKO	0,16	0,64	0,94	0,73	0,47	0,19	0,71	0,29	0,07	0,86	0,92	0,68	0,84	0,34	0,25	0,27	0,82	0,75
KOSOVO	0,00	0,00	0,00	0,05	0,00	0,00	0,00	0,00	0,07	0,18	0,00	0,07	0,58	0,09	0,00	0,00	0,00	0,14
MAKEDONIE	0,00	0,00	0,08	0,14	0,38	0,06	0,00	0,00	0,07	0,77	0,22	0,20	0,55	0,09	0,00	0,27	0,82	0,31
RUMUNSKO	0,17	0,51	0,94	0,62	0,27	0,30	0,10	0,43	0,99	0,10	0,58	0,00	0,53	1,00	0,65	0,82	0,90	0,75
ŘECKO	0,11	0,30	0,92	0,11	0,60	0,62	0,14	0,18	0,02	0,18	0,49	0,91	0,20	1,00	1,00	0,99	0,99	0,90
SRBSKO	0,06	0,86	0,92	0,59	0,47	0,49	0,11	0,30	0,07	0,86	0,50	0,43	0,73	0,80	0,10	0,00	0,00	0,32
2007																		
ALBÁNIE	0,00	0,42	0,75	0,05	0,01	0,19	0,00	0,06	0,23	0,18	0,10	0,16	0,54	0,19	0,00	0,27	0,82	0,58
BOSNA A H.	0,01	0,51	0,59	0,73	0,14	0,22	0,06	0,10	0,07	0,86	0,23	0,32	0,73	0,29	0,01	0,12	0,05	0,51
BULHARSKO	0,80	0,82	0,94	0,88	0,78	0,86	0,22	0,75	0,89	0,77	0,36	0,64	0,54	0,81	0,11	0,99	0,99	0,86
ČERNÁ HORA	0,00	0,05	0,08	0,14	0,05	0,22	0,00	0,29	0,07	0,86	0,34	0,47	0,63	0,00	0,00	0,27	0,05	0,66
CHORVATSKO	0,11	0,73	0,94	0,82	0,78	0,78	0,79	0,29	0,07	0,86	0,92	0,68	0,84	0,37	0,18	0,82	0,82	0,81
KOSOVO	0,00	0,00	0,00	0,14	0,01	0,00	0,00	0,00	0,07	0,18	0,00	0,07	0,58	0,10	0,00	0,00	0,00	0,16
MAKEDONIE	0,00	0,42	0,18	0,14	0,46	0,11	0,00	0,00	0,07	0,77	0,22	0,20	0,55	0,09	0,00	0,68	0,82	0,61
RUMUNSKO	0,61	0,92	0,94	1,00	0,48	0,78	0,11	0,43	0,99	0,10	0,58	0,00	0,53	1,00	0,95	0,99	0,99	0,81
ŘECKO	0,10	0,16	0,92	0,56	0,70	0,85	0,19	0,18	0,02	0,18	0,49	0,91	0,20	1,00	1,00	0,99	0,99	0,89
SRBSKO	0,05	0,53	0,92	1,00	0,79	0,90	0,12	0,30	0,07	0,86	0,50	0,43	0,73	0,78	0,12	0,12	0,05	0,49

Příloha 3: Dichotomické hodnoty proměnných

2002	IEV	APV	DV	STR	AZ	VA	VP	HIST	KOM	JAZ	NAB	SPOL	GEO	LID	HDP	EU	NATO	IP
ALBÁNIE	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0
BOSNA A H.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0
BULHARSKO	0	0	1	1	1	0	0	1	1	1	0	1	1	1	0	1	1	1
ČERNÁ HORA	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0
CHORVATSKO	0	1	1	1	1	0	1	0	0	1	1	1	1	0	0	0	1	1
KOSOVO	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
MAKEDONIE	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	1	0
RUMUNSKO	0	1	1	1	1	0	0	0	1	0	1	0	1	1	1	1	1	1
ŘECKO	0	0	1	0	1	1	0	0	0	0	0	1	0	1	1	1	1	1
SRBSKO	0	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	0	1	1	0	0	0	0
2007																		
ALBÁNIE	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	1
BOSNA A H.	0	1	1	1	1	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	1
BULHARSKO	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	0	1	1	1	0	1	1	1
ČERNÁ HORA	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	1
CHORVATSKO	0	1	1	1	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	1	1
KOSOVO	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
MAKEDONIE	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0
RUMUNSKO	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1	1	1
RUMUNSKO	1	1	1	1	0	1	0	0	1	0	1	0	1	1	1	1	1	1
ŘECKO	0	0	1	1	1	1	0	0	0	0	0	1	0	1	1	1	1	1
SRBSKO	0	1	1	1	1	1	0	0	0	1	1	0	1	1	0	0	0	0

České vyhlídky: hospodářské vztahy EU s Čínou

Rudolf Fürst

Úvod

Strategické partnerství mezi Evropskou unií a Čínskou lidovou republikou (ČLR), existující od roku 2003, je v rámci tohoto projektu studováno jako proces realizace společného zájmu EU vůči ČLR nad rámec individuálních národních zájmů členských zemí EU. Do kontextu agendy EU–ČLR je přiřazena rovina česko-čínských vztahů s ohledem na český národní zájem. Tato studie se přednostně zabývá hospodářskými kontakty ČR a EU s ČLR a jejími výsledky. Klade otázky, jak je Česká republika schopna realizovat svůj národní zájem vůči ČLR, jak se totéž daří EU a jakým způsobem členství ČR v EU mění její pozici vůči ČLR. Specifický národní zájem ČLR sleduje tato studie jen v omezené míře sloužící k naznačení kontextu a ponechává jej stranou jako zvláštní téma samo o sobě.

Pro individuální národní zájem ČR i EU jako celek jsou uplatněna společná kritéria relevance, konsenzu a vnější přijatelnosti (Kratochvíl, 1. kapitola). Předmětem zkoumání pro případ ČR je míra dosažení ekonomických cílů v rámci strategického partnerství EU s Čínou, jakým způsobem se toto partnerství vyvíjí, jak a proč došlo v krátké době ke korekci postoje i chování EU vůči ČLR a jak na tomto půdorysu postupuje Praha. Komparace agendy vztahů ČR–ČLR a EU–ČLR ukazuje, do jaké míry je český postoj souběžný a interaktivní s EU, do jaké míry EU i ČR naplňují své priority a jaké jsou v Číně vůbec reálné možnosti.

Empirickým materiálem zpracování jsou konkrétní data ČR a EU z ekonomické oblasti – v obchodě a investicích a události v ekonomicko-politické agendě, kde se jedná o nastolení podmínek hospodářských kontaktů. Studie pokládá tyto oblasti za klíčové – z hlediska relevance a konsenzu – a názorně pro analýzu vztahů EU–ČLR a ČR–ČLR, protože hospodářské motivy jsou nejsilnějším motivem vztahů s Čínou. Sféra agendy označované za sektorovou spolupráci (viz níže), která je vzdálena politizaci a představuje podstatně méně konfliktní stránku euro-čínských kontaktů, je z analýzy vynechána. Studie také odhlíží od politických vztahů EU a ČLR pro nedostatek prostoru a také z důvodu nižší politické váhy EU na Dálném východě a v jihovýchodní Asii, kde za hlavního mimoasijského aktéra lze považovat jen USA.

Metodologie komparativní případové studie byla přínosem pro posouzení realizace českého národního zájmu jeho zasazením do celoevropského (EU) kontextu, místo aby byl studován pouze odděleně jako specifický případ, a pro zhodnocení jeho možnosti v širším rámci strategického partnerství EU–ČLR. Takové porovnání vyjevuje četné analogie mezi údělem EU a ČR vůči asijské velmoci, shodnost národního zájmu ČR se zájmem EU a potřebu součinnosti v jejich společném prosazování. Poznatkem vzešlým z použité metody komparace a zúžením tematiky na ekonomickou oblast je problematická výhodnost strategického partnerství s Čínou pro ČR i EU a neschopnost prosadit ekonomické priority, pokud nejsou v souladu s preferencemi ČLR.

Z hlediska uplatnění zájmu celé EU se jedná o partnerství asymetrické, ve kterém neoliberalní přístup EU naráží na postoje Pekingu, které se jeví jako směs navenek deklarovaného neoliberalismu a skrytého opaku. Tento poznatek platí i pro případ národního zájmu České republiky, jejíž vztahy s Čínou vyjevují analogie s EU–ČLR. Přístup EU vůči ČLR se od roku 2006 změnil v reakci na nedostatečné uplatnění politických i ekonomických priorit, i v další návaznosti na problematiku oblasti lidských práv a globální zahraniční politiky. Politicky slabá pozice EU je pro ČLR výhodou, jež implikuje potřebu větší míry asertivity. ČR by měla tento trend v EU ve vlastním zájmu podpořit, i když relevance ČR v percepci ČLR po vstupu do EU podstatně vzrostla.

Text je po úvodu strukturován nejprve do kapitoly zaměřené na formulaci obecných cílů – paralelně EU–ČLR a ČR–ČLR, která slouží jako východisko pro další posouzení relevance a výsledků partnerství s Čínou. Poté následuje komparativní část o vývoji hospodářských vztahů EU–ČLR ve sledova-

ném období 2003–2008, rozdělená na pododdíly v oblasti obchodu, investic a navazující hospodářsko-politické agendy. Závěr konstatuje hlavní poznatky studie, kterými jsou nedostatečné naplnění hospodářských priorit EU i ČR, větší výhodnost pro ČLR, změna chování EU a potřeba ČR hledat větší podporu na společné platformě EU–ČLR, a také trvale silný konsenzus v české orientaci na hospodářské kontakty s Čínou.

Teoretický rámec, metodologie a operacionalizace

Tato práce paralelně zkoumající strategické partnerství mezi EU–ČLR a ČR–ČLR používá metodu komparativní případové studie (Karlas, 2008). Hlavním konceptem práce je míra naplnění cílů partnerství a její hodnocení, které může být podkladem pro další strategii. Za východisko se považuje souhrn cílů průběžně formulovaných v hlavních dokumentech EU a oboustranná vůle k partnerství EU–ČLR daná objektivními faktory vedoucími ke vzájemnému sblížení (Shambaugh, 2004). Platnost euro-čínské konvergence je v této práci převzata a vztažena i na případ ČR – členské země EU. Kapitola zkoumá míry naplnění národního zájmu ČR a společného zájmu EU vycházející z výhody strategického partnerství, jako nadstandardního vztahu nad rámec běžných kontaktů: a) *kvantitativně* – použitím statistik o obchodě a investicích a jejich interpretací; b) *kvalitativně* – sledováním výsledků jednání o podmínkách pro obchod a investice – do jaké míry si partneři navzájem ustupovali a poskytovali partnerské výhody ve sledovaném období 2003–2008, jak se EU a ČR více sblížily s Čínou a dosáhly svých záměrů.

Míra uplatnění ekonomického zájmu EU vůči ČLR je konkrétně zkoumána 1) v *obchodě* (export, obrat, trend), 2) v *investicích* (objem, návratnost, trend) a 3) v *podmínkách pro obchod a investice a jejich odrazu v hospodářsko-politické agendě* – tj., jak jsou dodržována korektní hospodářské pravidla (dohody WTO, ochrana intelektuálního vlastnictví, eliminace dumpingu, překonávání protekcionismu, problematika MES). Míra splnění národního zájmu ČLR je vyjádřena implicitně, není ale stanovena jako hlavní téma.

V hodnocení tohoto procesu jsou aplikována kritéria relevance, konsenzu a vnější přijatelnosti. Komparace postupu EU a ČR v těchto kritériích dává možnost ČR posoudit reálné možnosti strategického partnerství s Čínou a také analyzovat příklad EU coby záštity a inspirujícího modelu pro ČR.

Výběrem tří sfér analýzy: obchodu, investic a ekonomicko-politické agendy je tedy vztah EU a ČR s ČLR zredukován, zatímco celková šíře EU–ČLR a ČR–ČLR vztahů je v praxi mnohem komplexnější. Vybrané sféry, které jsou vysoce relevantní a konsenzuální, tato studie stanoví jako hlavní a empiricky měřitelné položky. Lze z nich vyvodit závěr, zda jsou partneři spokojeni v naplnění svých očekávání, a pokud ne, zda mají důvod ke změně chování a jakým směrem. Uvedené případy vzájemných sporů nepřekračují rámec únosné vnější přijatelnosti ze strany Číny (vzhledem ke komparativnímu charakteru zkoumání je vnější přijatelnost ze strany EU evidentní). Ostatní formy euro-čínské agendy, kromě obecné zahraniční politiky, do kterých patří akademická výměna, ekologie, kultura, věda a technika, zdravotnictví, zemědělství, rozvojová pomoc (souhrnem tzv. sektorová spolupráce), dávají méně zřetelný prostor pro postižení potenciálního střetu zájmů, i když přispívají k modernizaci Číny a k procesu jejího zapojení do okolního světa a pomáhají EU budovat si v ČLR dlouhodobé pozice.

Výstupem této kapitoly má být s využitím aktualizovaných dat příspěvek do okruhu literatury analyzující vývoj euro-čínské strategické partnerství a jeho dalších vyhlídek (Shambaugh–Sandschneider–Zhou, 2008; Holslag, 2006; Bates–Murphy, 2008; Lisbonne–de Vergeron, 2007; Berkofsky, 2007; Fürst, 2007), přiřazený do tematického rámce českého národního zájmu, který je zde zkoumán poprvé.

Tato kapitola ve svém metateoretickém zaměření neřeší epistemologické problémy, místo otázek o povaze poznání se pozitivisticky orientuje na práci s objektivně zjistitelnými daty. Pro soudobé euro-čínské vztahy, jejichž těžiště výrazně spočívá v hospodářské oblasti, je typický dominantní ráz měkké moci (*soft power*), reflektující ekonomické motivy (obchod, investice), rostoucí vzájemnou ekonomickou závislost (obchodní bilance, pořadí ve vývozu a dovozu vůči ostatním partnerům). Také multilaterální a kooperativní prvky euro-čínských kontaktů (členství a spolupráce v mezinárodních institucích) dohromady s předchozím staví partnerství EU–ČLR jako ilustraci liberálně-idealistického přístupu v soudobých mezinárodních vztazích. Snahou EU je kromě evidentního ekonomického profitu také Čínu ovlivnit a přesvědčit ke změnám, které by vedly k evoluci asijské společnosti, směřující ke standardům blízkým evropským představám. V teoretické perspektivě lze tedy interpretovat převažující evropský (český i celé EU) vztah s ČLR jako typickou demonstraci liberálně-idealistického východiska, poukazujícího na ekonomickou provázanost, ros-

toucí roli transnacionálních aktérů na úkor státních, roli mezinárodních organizací (Keohane–Nye, 1977) a význam *soft power* (Nye, 2004).

Tato studie nemá za cíl testovat teorie ani formulovat teoretický závěr, není v tomto smyslu založena instrumentálně (Kořan, 2008b: 51). Strategickému partnerství Evropanů s Čínou je v tomto textu přisouzen oboustranně pragmatický charakter a není pokládáno za teoretický experiment. Přesto je implicitním a původně nezamýšleným výstupem této práce konstatování nevýhody neoliberálního přístupu EU i ČR bez nátlakových prostředků – vůči tak specifickému partnerovi, jako je ČLR, který není nucen činit vůči partnerům ústupky, pokud není vystaven sankcím následkem mezinárodních arbitráží na půdě WTO.

Formulace obecných zájmů Evropské unie a České republiky vůči Číně

Formální vyhlášení strategického partnerství EU–ČLR (2003) představuje něco více než jen dobré bilaterální vztahy: je potvrzením vysoké míry vzájemné relevance. Strategický postoj EU vychází z oficiálních dokumentů (*communications, policy papers*) a dalších navazujících zpráv, které hodnotí plnění dohod, sumarizují závěry z každoročních summitů EU–ČLR a aktualizují předchozí dokumenty. ČLR vydala vlastní *policy paper* v roce 2003 (Foreign Ministry of People's Republic of China, 2003). ČR strategický dokument této úrovně nemá.

Euro-čínské partnerství je kromě toho podloženo politickými kontakty na nejvyšší úrovni a jejich další institucionizací. Od roku 1998 se konají každoročně summity EU–ČLR na úrovni Evropské komise (EK) a předsedající země EU s nejvyššími politickými představiteli ČLR s pravidelným střídáním místa konání v Evropě a ČLR. Byla také zřízena *Pracovní skupina pro ekonomiku a obchod*, na summitu EU–ČLR (2007) v Pekingu byly navíc ustanoveny *Dialog na vysoké úrovni o hospodářství a obchodě* a *Dialog na vysoké úrovni o otázkách měnového kursu a makroekonomiky*. Mimo to existují časté bilaterální mezistátní schůzky na úrovni prezidentů, předsedů vlád, ministrů, parlamentních delegací.

Porovnáním východisek a priorit formulovaných ve výše zmíněných dokumentech lze vystihnout hlavní rozdíly ve společném zájmu EU a národním zájmu ČLR. Stejně čínský *policy paper* (2003) je o poznání kratší, obecnější a stručnější než srovnatelné dokumenty EU do roku 2003 včetně (*COM*,

1995; 1998; 2001; 2006). V předmluvě jsou důležitá konstatování o trendu k multipolaritě a globalizaci a o zájmu ČLR přispět k novému ekonomickému a politickému pořádku ve světě. Nejobsažnější třetí paragraf (*Strengthen China-EU Cooperation in All Fields*) rozpracovává jednotlivé konkrétní aspekty spolupráce – politické, ekonomické, vědecko-technické, kulturní, sociální, právní, administrativní a vojenské. V ekonomické části čínský dokument vyzývá mj. k prohloubení kooperativních prvků partnerství – k odbourávání ochranných bariér, omezení antidumpingových a jiných diskriminačních opatření, k udělení (Číně) Statutu tržní ekonomiky (*Market Economy Status, MES*), k podpoře investičních činností, širší spolupráci v oblasti sdílení moderních technologií, ke spolupráci v oblasti finančních institucí (výměna informací mezi centrálními bankami, spolupráce v zajištění měnové stability atd.) a k rozšíření přístupu na finanční trhy.

Ekonomická část dokumentů EU opakovaně konstatuje nedostatek na čínské straně, spočívající v ochranném systému bránícím přístupu zahraničních importů, dumpingu, nedostatečné ochraně intelektuálního vlastnictví a výrobních značek. Jejich odstraňování jmenuje EU jako významnou prioritu. Za projevenou mezinárodní podporu si EU žádá splnění těchto požadavků v rámci harmonogramu, dle kterého mají na obou stranách být postupně odbourány obchodní překážky tarifní i netarifní povahy. Důraz je kladen na uplatnění požadavků přijatých se vstupem ČLR do WTO, jednání a konzultace probíhají prostřednictvím Společné komise (EU–ČLR) a mimo tento rámec také na půdě WTO.

Souhrnem lze konstatovat, že agenda euro-čínského strategického partnerství dospěla do pokročilého stadia, které splňuje kritérium relevance, konsenzu, s výhradami v kritériu přijatelnosti v politické oblasti. Obě strany formulovaly svá očekávání prostřednictvím politických konzultací, rozšiřováním institucionálního rámce a také písemnou formou, která však neměla právně závazný charakter a která vyjevuje dílčí rozdíly v přístupu partnerů.

Jakkoli je srovnávání ČR s velkými evropskými státy nebo dokonce s celou EU problematické z hlediska tradice a kapacitních možností, z pohledu zkušeností, koncepce a praktické politiky má inspirativní hodnotu. ČR se v takovém srovnání zjevně projevuje jako skeptičtější a prosta evropského pocitu vlastních možností.

Ve srovnání s EU a ČLR nemá Česká republika nemá žádný zásadní dokument na úrovni vlády, který by formuloval specifické cíle a zájmy v Číně,

ani v celé Asii. Relevance Číny v rámci českého zájmu spočívá v ekonomické oblasti a již existující tradici. Důkazem je prioritní ekonomické agendy během všech významných mezivládních setkání po roce 1989. Důležitost přisuzovaná Číně v českých ekonomických zájmech se odrazila v obsahu analytických materiálů Ministerstva průmyslu a obchodu ČR (MPO), především v *Exportní strategii MPO pro roky 2006–2010* (2005), kde je ČLR zmíněna jako prioritní země v Asii spolu s Indií a Vietnamem. Opakovaným a sdíleným argumentem je potřeba ČR zajistit si vedle hlavních obchodních destinací v EU také přístup na alternativní trhy ve třetím světě a v nově industrializovaných zemích. Také zřízení dvou poboček agentury CzechTrade v Číně v gesci MPO a kanceláře CzechInvest dokládá zájem státu podporovat aktivity českých subjektů v Číně.

Český postoj je sice ve shodě s EU také motivován ekonomickými příležitostmi, avšak konkrétní výsledky hospodářské spolupráce ČR s Čínou jsou v evropském měřítku marginální. České politické elity, nevládní organizace, média i širší laická veřejnost se nejvíce rozcházejí v hodnocení bezpečnosti a zahraniční politiky ČLR a v pohledu na problém lidských práv. Nepřijatelnost čínské politické kultury a praxe však není natolik zásadní, aby bránila ekonomickým zájmům. Většina politického spektra tedy *de facto* souhlasí s oddělením politického tlaku na ČLR pro lidská práva a další sporné položky od ekonomických záležitostí. Takový postoj je v souladu s hlavním proudem v Evropě (EU i jednotlivých členských státech). Bývalé členské země EHS mají bohatší tradici hospodářských kontaktů s Čínou a také jejich demokratické politické spektrum není zcela konsenzuální v detailech politické agendy, přesto otázka přijatelnosti není v EU větším problémem než v ČR. Výjimkou byl masakr v Pekingu v roce 1989, po kterém došlo k dočasnému ochlazení politických kontaktů, ve zde sledovaném období strategického partnerství po roce 2003 však šok z čínské krize dávno v Evropě pominul.

Česká republika ve srovnání s EU a velkými evropskými státy postrádá expertní kapacity a smysl pro komplexnější přístup, jakým je rozsáhlá sektorová spolupráce EU i větších států EU s ČLR. Konfliktní témata s ČLR má ČR sklony řešit spíše individuálně a mimo rámec EU. V tomto kontextu je nezbytná úvaha o přijatelnosti ČR z pohledu čínských partnerů, když se ČR tolik angažuje v podpoře Tchaj-wanu a dalajlamy, což jsou pro ČLR krajně senzitivní témata. Malý spotřebitelský trh ČR a v optice Pekingu tradičně silná politická vazba na země stojící proti zájmům Číny v podobě býva-

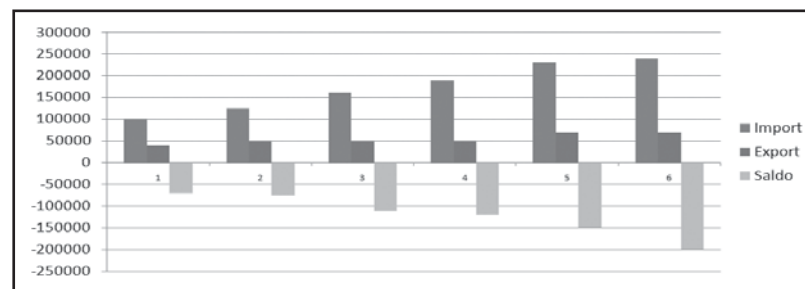
lého SSSR a nyní na straně USA představuje limitující faktor *relevance* ČR v Číně. Pro čínskou stranu je obtížně srozumitelné, kdo je v ČR vykonavatelem zahraniční politiky, když se často liší stanoviska vlády, MZV, prezidenta republiky a parlamentu. Číňané (ČLR) nejsou na politickou pluralitu zvyklí a rozdílnost v chování politických elit považují za nejasnou. Například i institut předsedající země EU a princip rotace je obtížné v Číně vysvětlit (Rozhovor s českým diplomatem, Šanghaj, 2009). Kombinaci nesrozumitelného a iritujícího chování, včetně nízké politické a ekonomické relevance ČR, pak lze vnímat jako značnou výchozí nevýhodu a důvod nezájmu Číny o ČR.

Strategické partnerství EU–ČLR a bilaterální vztahy ČR–ČLR v hospodářské oblasti: výsledky, sledování změny, srovnání

Obchod

Vzájemná obchodní závislost EU a ČLR je evidentní, potvrzuje jak relevanci partnerství EU–ČLR, tak i teoretický neoliberální rámec této studie: Co do celkového obratu je ČLR druhým největším obchodním partnerem EU. V případě ČLR je relevance EU ještě významnější: EU je obchodní partner číslo jedna (2. USA, 3. Japonsko, 4. Hongkong, 5. Jižní Korea). Podíl exportu EU do ČLR na celkovém exportu EU činí však překvapivě pouze 5,8 %, vzhledem k předpokládanému potenciálu trhu daného lidnatostí 1,3 mld. obyvatel lze toto považovat za neúspěch (*China's trade balance with main partners*, 2008).

Graf 1: Obchod mezi EU a ČLR v období 2003–2008 (mil. EUR)

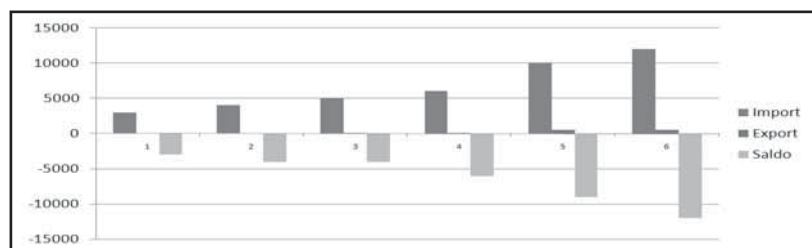

Zdroj: *China's trade balance with main partners*, 2008.

Celkový obchodní obrat EU–ČLR sice rychle vzrůstal, v rozmezí let 2003–2007 se zhruba zdvojnásobil, importy EU z Číny však podstatně více rostly než exporty. Obchodní deficit EU, patrný z grafu, z roku 2003 v hodnotě 64,7 mld. EUR v roce 2007 dosáhl 159,8 mld. EUR při průměrném meziročním růstu o zhruba 20 % (Eurostat: 2008a), v roce 2008 pak 199 mld. EUR (Fox-Godement, 2009: 11). Takový vývoj představuje výraznou asymetrii v obchodě a naléhavě volá po řešení EK v hospodářsko-politické agendě s ČLR.

České exporty nacházely v ČLR jen obtížné uplatnění, jako všechny země bývalého východního bloku zdržené transformačními procesy a ukončením praxe barterových obchodů s ČLR. Níže uvedený graf vývoje obchodu ČR s ČLR ukazuje paralelně s předchozím grafem EU také mírný nárůst vývozu a současně dramatický nárůst importů z Číny.

Graf 2: Obchod mezi ČR a ČLR za období 2003–2008 (mil. USD)

Zdroj: MPO ČR, ČSÚ.

Česká republika však má v nevyrovnané obchodní bilanci ve srovnání s velkými státy EU jen nižší úroveň realizovaných exportů. Dynamika růstu pasivního salda je taktéž evidentní a gradující.

Statistika ČSÚ zaznamenává podíl exportů do ČLR (z exportů celkem) v roce 2008 na úrovni 0,5 %. ČR do miliardové Číny realizuje zhruba stejný objem exportů jako např. do Bulharska nebo Turecka (0,5 %) (ČSÚ). Nízké hodnoty vývozu do ČLR tak znamenají jasný neúspěch. Hodnota pasivního salda s Čínou již v roce 2008 dosáhla 197,2 mld. Kč, představující nejvyšší deficit po Rusku (85,8 mld. Kč) na druhém místě (Český statistický úřad, 2008). Dosažené výsledky v obchodě vyjevují paradox: aktuální relevance

Číny v českém zahraničním obchodě je marginální, avšak relevance obchodu s ČLR v představách českých obchodníků, lobby a politických kruhů je enormní. Čína v Čechách je tedy fenomén možnosti, více než v EU, kde i přes dílčí rozčarování lze hovořit o úspěšných příkladech (Německo, Velká Británie, Francie, z menších zemí např. Finsko).

Investice

Čína patří od devadesátých let minulého století k největším světovým příjemcům zahraničních investic (přímé zahraniční investice, PZI), proto podíl EU coby strategického partnera lze očekávat jako významný. V rámci neoliberalního přístupu pro tuto případovou studii představuje investiční činnost významný ekonomický faktor vedoucí k rostoucímu provázání obou ekonomik. Tak tomu ale nikdy od otevření čínské ekonomiky (osmdesátá léta 20. století) nebylo a po roce 2004 – tj. v éře strategického partnerství – se podíl PZI z EU do ČLR dokonce začal snižovat ve prospěch ostatních zemí v rámci bloku BRIC (Brazílie, Rusko, Indie, Čína).

Tabulka 1:

Přímé zahraniční investice EU-27 do zemí BRIC (v mld. EUR)

rok	2004	2005	2006	2007
BRIC celkem	28,5	29,6	27,3	43,0
z toho Čína	15,2	10,1	8,7	7,8

Zdroj: *EU-27 Foreign Direct Investments to BRIC*, 2008, s. 5.

Investice (PZI) EU do BRIC celkově rostou, PZI do Číny však meziročně relativně klesají, úbytek v rozmezí 2004–2007 činil 49 %, tj. zhruba jednu polovinu. Tuto skutečnost potvrzuje i zpráva eurokomisaře Petera Mandelso- na v roce 2008, ve které upozorňuje na „zastaralé a zbytečné“ restrikce Číny na zahraniční investice EU (*Mandelson urges action...*, 2008).

Hlavními investory EU-27 do ČLR jsou 1. Velká Británie, 2. Německo, 3. Francie, 4. Itálie (Eurostat, 2008c: 4). Toto pořadí zaslouží vyzdvihnout s ohledem na hospodářsko-politickou agendu EU–ČLR. Největší část britských investic, které v sledovaném období samy představovaly zhruba po-

lovinu všech PZI z celé EU-27 do ČLR, vstupuje do Číny prostřednictvím Hongkongu, který se počítá jako součást ČLR. Hlavní podíl britských PZI navíc ještě tvoří zprostředkovatelské finanční služby v Hongkongu, tímto jsou kvantitativně i kvalitativně odlišné od zbytku EU, kde převládá podíl PZI do výrobních odvětví, jejichž výstupy jsou komplikovány možnostmi odbytu.

Další poznatek, který lze vyčíst ze struktury PZI EU do Číny ze statistiky Eurostat, je návratnost investic v rámci bloku BRIC. Návratnost PZI do Číny kolem 15 % je nižší než do Ruska (22–23 %) a Indie (16–18 %), vyšší než do Brazílie (7–8 %). Nízká efektivita investic EU do Číny je tedy v období let 2003–2008 po nepřesvědčivých výsledcích v exportu dalším významným zklamáním (Eurostat, 2008c: 8). Tento poznatek má význam pro srovnání s ještě horšími výsledky českých investic v ČLR (viz níže).

Národní zájem ČR v podobě investic do Číny: Úsilí českých firem s významnou podporou MPO přenášet část výroby do Číny je vedeno evidentními motivy (relevance, konsenzus) zmíněnými již v případě EU. Také čeští investoři zaznamenali zkušenost, že podnikání v Číně přináší četná rizika a že hlavním cílem není v Číně vyrábět, ale prodávat (Seminář CzechTrade, 2000).

Rozdílná úspěšnost českých subjektů toto pravidlo potvrzuje, prosperující podniky buď dokázaly v ČLR prorazit (Škoda Volkswagen), nebo vyváží vyrobené zboží do zahraničí, případně je dováží do ČR (oděvy, spotřební zboží). Objem investic českých subjektů do Číny zatím nepředstavuje významnou položku na celkových PZI ČR do zahraničí v absolutních číslech, tím méně pak ve srovnání s EU a většími evropskými zeměmi. České PZI do ČLR ve sledovaném období po roce 2004 jsou k roku 2006 (dostupné až v roce 2008) přibližně na poloviční úrovni PZI do Indie (ČLR bez Hongkongu 254,5 mil. Kč; 492,5 mil. Kč). Za významné české PZI lze považovat položky o jeden číselný řád vyšší než do Číny (Česká národní banka, 2008). Z celkových PZI ČR činily dle vlastního výpočtu PZI do Číny 0,24 %.

Srovnání s daty EU o investicích v prostoru BRIC (viz výše) není pro případ ČR natolik podstatné s ohledem na nízkou úroveň českých PZI do této oblasti. Přesto trend PZI EU do ČLR (v rámci BRIC) ve znamení relativního poklesu a nižší návratnosti je pro ČR poučný, protože ČLR se tradičně těší velké pozornosti českých průmyslových kruhů.

Podstatnější roli by mohla ČLR v budoucnu hrát v oblasti PZI do ČR, podobně jako v celé EU. V ČR se čínské investice ukázaly ve významných

proporcích až v roce 2007, kdy ČLR postoupila na čtvrté místo PZI z Asie v hodnotě 257 mil. Kč, což ale nepředstavuje ani desetinu PZI Jižní Koreje na prvním místě (5735 mil. Kč) (Česká národní banka, 2007). Zájem ČLR o investice do ČR lze vysvětlit referenčním efektem ostatních asijských investorů, vstupem ČR do EU a významně také diplomatickou aktivitou a činností vládní agentury CzechInvest. Z hlediska národního zájmu je opožděný zájem Číny o ČR také doposud spíš neúspěchem, změna ve vnímání ČR však zasluhuje pozornost, představuje pozitivní zvrat a je příslibem do budoucna.

Tabulka 2:
Trend v obchodě a investicích EU a ČR ve vztahu k ČLR

	obchod	export	saldo	investice
Evropská unie	růst	růst	prudce rostoucí deficit	nízké, klesající trend
Česká republika	růst	slabý růst	prudce rostoucí deficit	marginální

Podmínky pro obchod a investice a spory v hospodářsko-politické agendě

Evropští investoři a obchodníci (EU) se v Číně potýkají se stejnými překážkami, ke kterým patří byrokracie, vynucené spojování s místními čínskými firmami, nemožnost vlastní distribuce zboží, omezené možnosti otevírání bankovních účtů a převodů financí, neochota vydávat licence pro finanční služby a telekomunikace, riziko zcizení technologií a know-how (Shambaugh–Sandschneider–Zhou, 2008).

Absolutní nárůst exportů EU i ČR do Číny je pozitivum, avšak *asymetrie* s tempem přírůstku importů z Číny je markantní. Mezi hlavní položky dovozů z ČLR patří textilní a kožedělné výrobky, spotřební zboží a elektronika, do Číny se z EU vyvázejí hlavně sofistikované průmyslové výrobky. Zrušením globálních kvót na dovoz textilu z rozvojových zemí (31. 12. 2004) vypršela platnost dohody WTO (tzv. *Multi-Fibre Agreement*, MFA). V roce 2005 mělo podle předpokladů dojít ke zvýšeným importům, na tuto situaci byli výrobci v EU připravováni léta dopředu, avšak tak masivní nárůst importů z Číny přesto EU zaskočil. Příval laciných dovozů textilu v prvních letech dosaho-

val v celé EU navýšení o řádově několik set procent a přesáhl stanovený limit v rozmezí do 100 %. K analogické situaci došlo v oblasti dovozu obuvi a EK přistoupila k uvalení dodatečných cel (2006). Peking obvinil EU z diskriminačního chování a jako ústupek zavedl vlastní vývozní cla na vybrané položky textilu, uvalení cel ale nezabránil. Konfliktní atmosféra mezi EK a ČLR tak způsobila značný šrám na podobě strategického partnerství hned první roky po jeho vyhlášení (*EU-China Trade in Facts and Figures*, 2008).

Rozporně se jevíly i postoje jednotlivých členských zemí EU, které se neshodují v názoru na dovozy z Číny. Zatímco země s tradičně velmi rozvinutým textilním průmyslem (Francie, Itálie, Španělsko, Portugalsko) a se zájemem ve třetím světě patřily k zastáncům ochrany trhu, další členské země (Velká Británie, skandinávské země, Německo) včetně ČR byly proti. Nejednotnost postoje způsobuje velkou měrou strategie přenášení výroby do Číny (a dalších rychle rostoucích asijských ekonomik), odkud se s výrazně nižšími výrobními náklady vyváží zpět na Západ. Stoupenci ochrany trhu argumentují dotováním výrobců asijskými vládami a dumpingem (Fox–Godeмент, 2009).

Vážnou příčinou zhoršující se atmosféry obchodní agendy EU–ČLR je podle materiálu EK (Tamtéž) protekcionismus ČLR. Se vstupem do Světové obchodní organizace (2001) musela ČLR přistoupit na harmonogram snižující cla a odbourávající množstevní kvóty, avšak ochrana trhu nabyla podobu nepřímých a skrytých forem. Jedná se o dodatečné importní licence vydávané na regionální úrovni, požadavky na množstevní kvóty, dodatečnou certifikaci a zdravotní testy a další specifické druhy místních povolení, která jsou vydávána zdlouhavou byrokratickou cestou a za nepřiliš transparentních podmínek.

Neutěšená je situace v Číně v oblasti ochrany intelektuálního vlastnictví. Podle statistiky EK (Tamtéž) představuje nerespektování autorských práv a ochranných známek úbytek zhruba 20 % potenciálních příjmů z exportu evropských výrobců. Podíl v ČLR vyrobených padělků značkových výrobků ze všech, které byly zabaveny na hranicích EU, činí 60 %. Čína je také nejproblematictější zemí co do řady antidumpingových šetření, která vedla EU roce 2007 celkem v počtu 45 plus 3 přechodná. Již tak zjištěnou atmosféru pak od roku 2007 komplikují aféry s dovozy zdravotně závadných hraček a potravin, které se šířily kromě EU i v USA a Japonsku.

Rozčarování na straně ČLR způsobuje neochota EU udělit asijskému partnerovi status tržní ekonomiky (MES). Ačkoliv jednání na toto téma se vedou už dlouho a EU udělila MES už např. Rusku (2002), pro Peking je neúspěch nejen ztrátou tváře, ale především praktickou přítěží, neboť uznání národní ekonomiky za tržní formálně omezuje možnosti vést anti-dumpingová řízení, jichž je Čína častým terčem.¹ EU, podobně jako USA, argumentuje neplněním kritérií v případě zásahů státu do ekonomiky, úrovní účetnictví, nenaplněním zákona o bankrotu a stavem finančních služeb (Green, 2004; *Financial Times*, 2006). S tím, jak gradují obchodní spory a přitvrzuje chování eurokomisařů (viz níže), se představa udělení MES Číně jeví jako nepravděpodobná.

Zatímco od roku 2005 byl původním předmětem ostrých sporů o kvóty a cla vývoz čínských triček, kalhot, svetrů a bot, od roku 2005 se dostávaly do popředí z hlediska EU závažnější obchodní položky – v souvislosti se zvyšujícím se dovozem *hi-tech* výrobků a automobilů. V roce 2007 se ČLR stala třetím největším výrobcem aut na světě, když předběhla Německo (*The Guardian*, 2007). Z důvodu zavedení cel na dovoz automobilových náhradních dílů do ČLR, které se dotklo řady filiálek evropských automobilek, podal EU komisař pro obchod Günter Verheugen stížnost k WTO. ČLR, jež uplatňovala nárok na 60 % součástí vyráběných vlastními firmami, ještě zatížila dovoz náhradních dílů clem, ale nakonec spor prohrála z důvodu porušení pravidel WTO (*BBC News*, 2008; *Washington Post*, 2008).

Měnící se sortiment exportů z ČLR projevuje tendenci k nárůstu podílu komodit, které dříve byly a stále jsou doménou Západu (elektronika, strojírenství, výrobky z oceli), takže i v případě EU se ČLR postupně stává významným konkurentem v některých klíčových odvětvích. Zcela explicitně tento fakt – týkající se kromě ČLR také Indie – vyjádřil komisař Verheugen např. během projevu v Praze v roce 2006 (*EU Business*, 2006). Komplementarita mezi evropským a čínským exportem v druhové skladbě sortimentu sice stále existuje, má ale stabilně klesající trend (Holslag, 2006). Komparativní výhoda obchodní vazby EU na Čínu se tak začíná postupně vyčerpávat přesuny výroby do Číny a také růstem nezaměstnanosti v důsledku konkurence laciných asijských dovozů. Čína tak sice zůstává významným obchodním partnerem EU, současně se ale stává přímým konkurentem. Toto varující zjištění vede ke korekci doposud převážně vstřícného postoje EU, jak svědčí např.

viditelný posun v chování EK, když komisař Verheugen v roce 2006 učinil z problému zcizených patentů a výroby pirátských kopií hlavní bod své agendy vůči Číně (*Der Spiegel*, 2006).

K dalším výhradám EU patří subvencování vlastních výrobců na úkor zahraničních firem (subvence, přednostní úvěrování, daňové úlevy), vysoká hladina úspor na úkor domácí poptávky v ČLR, konkurenční výhody z podstandardních ekologických norem a nízká úroveň sociálního systému (COM, 2006: 8–11).

Evropská komise v rámci nové strategie reagující na situaci zvýšila v roce 2006 důraz na plnění přijatých pravidel WTO a rozšiřování přístupu na čínské trhy pro evropské subjekty za účelem dosažení reciprocit a prosazení mezinárodních standardů v respektování intelektuálního vlastnictví a korektních obchodních a investičních podmínek (European Commission, 2006c). EK se také více zaměřila na podporu evropských drobných a středních subjektů podnikajících v ČLR, která má komplementárně doplňovat individuální státní podpory jednotlivých zemí. Prostředkem k tomu je rozšíření existujících institucí (Evropské informační centrum) a zintenzivnění jejich činnosti (zastoupení EK v Číně) do ČLR, zřízení nových institucí (Evropské centrum v Pekingu na podporu obchodu v Číně) a posílení informačního a asistenčního zázemí (manažerská školicí centra, jazykové kurzy) (*EU-China Relations: Commission sets out its strategy*, 2006).

Rok 2006 lze považovat za předěl, který reflektoval ze strany EK zhodnocení dosavadní praxe a snahu o asertivnější postup. Snaha o aktivní a asertivní postup se také projevila od roku 2006 v jednání komisařů pro obchod a vnější vztahy Mandelzona a Ferrero-Waldnerové se svými čínskými protějšky, když začali zdůrazňovat hlavní akcenty nové strategie z roku 2006. Totéž pak zaznívalo v rétorice předsedy EK José Barrosa během následných summitů v Helsinkách (2006) a Pekingu (2007) (*Financial Times*, 2007a, 2007b, 2008). Velmi charakteristicky vyznělo v souvislosti se summitem 2007 konstatování předsedy EK Barrosa pro média, že „EU vyváží do Číny méně zboží, než do Švýcarska, kde žije sedm miliónů obyvatel“ (AFP, 2007).

K výraznému posunu v přístupu EU ve sledovaném období došlo také v otázce kurzu čínské měny RMB (jüan). Hlavním argumentem sporu je nízký kurz RMB, který dlouhodobě zvýhodňuje čínské exporty, vůči němuž USA od devadesátých let vznášejí námitky a zařadily toto téma na úroveň

vrcholné politické agendy s Pekingem. EK se od roku 2007 k americkému postoji připojila a učinila z tématu kurzu RMB další významnou položku ve vrcholné agendě.

Na ekonomické agendě lze demonstrovat nepokrytě konfliktní ráz euročínských vztahů a jejich obtížný budoucí vývoj, který odráží nespokojenost obou partnerů. Tento zjevný nesoulad je novou situací ve srovnání s léty předcházejícími vzniku strategického partnerství EU–ČLR. Není popřeno strategické partnerství, EU jen začala používat explicitně otevřená pojmenování reality, která znamenají oboustranně tvrdou konkurenci a vzájemné nároky na dodržování pravidel (Mandelson, 2006).

Česká politická reprezentace v podobě hlavních státních institucí a velkých politických stran ve sledovaném období výrazně usilovala o zlepšení hospodářských kontaktů s Pekingem. Tato aktivita svědčí o vysoké relevanci ČLR v rámci českého národního zájmu. Obě státní návštěvy, prezidenta Klause (2004) a premiéra Paroubka (2005), lze považovat za vyvrcholení české diplomatické aktivity, i když se neděla formou koordinace mezi Kanceláři prezidenta republiky (KPR), MZV a Úřadem vlády ČR. Premiér Paroubek v roce 2005 během historicky první návštěvy čínského ministerského předsedy Wen Ťia-paa v Praze prezentoval ekonomický záměr učinit pro Čínu ČR „vstupní branou do EU“ (Paroubek, 2005). I když tento cíl zatím nevypadá reálně, přesto lze počítat se vzestupem relevance ČR v čínské optice díky vstupu do EU. ČR jako členská země spolurozhoduje o otázkách prvořadého významu pro ČLR – o změnách zbrojního embarga EU, o udělení MES, účastní se hlasování hlavních institucí EU a také zastává funkci předsednické země EU.

V roce 2005 se ČLR začala objevovat jako vnitropolitické téma v souvislosti s kompromisním postojem vlády při podpisu nové *Dohody o podpoře a ochraně investic mezi ČR a ČLR*. Poslanecká sněmovna i Senát však dohodu posléze bez problémů přijaly, takže výtky pravice se tak ukázaly být spíše předvolební rétorikou, protože česká strana novou dohodu s ČLR nutně potřebovala (Jahn, 2005; Sobotka, 2006: 78). Vládní ODS o rok později plynně navázala na předchozí aktivitu ČSSD v podobě častých cest ministerských, parlamentních a stranických delegací do ČLR a nepřímo tak potvrdila vysokou míru zájmu o Čínu, kterou dříve vytykala levici. Lze tedy konstatovat, že hlavní politické strany v praxi – v rozporu s rétorikou – zastávají neideo-

logický, pragmatický a konsenzuální postoj k ČLR, orientovaný na ekonomické možnosti, čímž lze českou politiku vůči ČLR považovat za souměřitelnou s partnerskými zeměmi EU.

V době *českého předsednictví EU* (2009) se Praze naskytlá příležitost pořadatelství 11. summitu EU–ČLR, který nahradil neuskutečněný summit v Lyonu v prosinci 2008, zrušený z popudu Číny. Ve srovnání s atmosférou předchozích summitů od roku 2006 a stoupající asertivitou představitelů EU pražský summit, ve kterém ČR oficiálně reprezentoval prezident Klaus, proběhl ve smířlivém duchu a jeho výstupem byla ratifikace řady smluv mezi EU a ČLR týkajících se hospodářské agendy, rozjednaných z dřívější doby.² Agendě summitu kromě obvyklých položek dominovala zejména nová témata ekonomické krize a klimatických změn, přesahující dimenze aktuální české politické úrovně. Přesto lze přítomnost ČR během jednání summitu a diplomatickou aktivitu zastupitelského úřadu v Pekingu, reprezentující tou dobou celou EU, shledat jako vítanou příležitost posílit povědomí o ČR v Číně i v evropském měřítku (Rozhovor s velvyslancem Vítězslavem Grepem a generálním konzulem Bohumilem Mazánkem). Na aktuální výsledky českého obchodu a investic však nemá tato událost žádný zjištělý vliv.

Členství ČR v EU je novým a významným faktorem, který umožňuje podporu na úrovni Evropské komise. Od vstupu do EU se zredukoval prostor pro bilaterální jednání s ČLR, protože ČR přejala jednotný celní sazebník a společnou legislativu EU–ČLR. Záštitu Bruselu je významným a novým přínosem pro realizaci národního zájmu ČR v oblasti nekorektních obchodních praktik, zejména dumpingu a porušování intelektuálního vlastnictví a ochranných výrobních značek. Existuje možnost podání stížnosti na úroveň výborů EK, která musí žádost členské země projednat s čínskými partnery na vládní úrovni, případně na půdě WTO. Vést spory tohoto druhu na individuální úrovni by bylo vzhledem k finančním a organizačním limitům malé země prakticky nemožné. ČR této možnosti využívá na úrovni expertů MPO (Rozhovor, Asijská sekce MPO, 2009).

Ve srovnání s aktivizací EK se problém přílivu laciných importů z Číny a problematika nekorektního obchodu subjektů z ČLR i přes četné výhrady profesního sdružení ATOK (Asociace výrobců textilního a kožedělného průmyslu) dostaly na relevantní politickou úroveň až zásluhou europoslankyne Zuzany Roithové, místopředsedkyně Výboru EP pro vnitřní trh a ochranu spotřebitele. Roithová v EP iniciovala zvýšení sankcí proti dovozcům zdra-

vozně závadného zboží (hračky, obuv, textil), jehož příliv do EU i přes dosa-
vadní opatření nepřestal narůstat (Roithová, 2009).

V celkové obchodní strategii se však ČR nepřidala k proudu uvnitř EU, který podporuje ochranná opatření proti přílivu laciných importů textilu a obuvi. Liberální obchod upřednostňující cenovou výhodnost importů z ČLR se v ČR praktikuje nadále. Zatímco českým strategickým (národním) zájmem bylo exportně dobývat Čínu, ČR je postupně sama dobývána čínskými importy za účinné podpory českých vládních institucí. Čínské firmy zaujaly v ČR dominantní postavení v obchodu s textilem, obuví a kožedělnými výrobky, elektronikou a drobným spotřebním zbožím a tyto levné importy vedly k úpadku některých, kdysi tradičních českých odvětví, především výroby textilu a obuvi (Urban, 2005; Vařáková, 2005; ČTK, 2005b; ČTK, 2006a). Podpora vlastních průmyslových odvětví a zaměstnanosti se do oblasti ochrany národního zájmu ČR zřejmě nepočítá, zatímco v EU částečně ano a totéž platí ještě větší měrou pro autoritativní Čínu.

Společně s EU se i v ČR projevuje problém klesající strukturální komplementarity ekonomiky vůči ČLR. Čína již nevyváží jen laciné spotřební výrobky, ale proniká do ČR v sortimentu průmyslového zboží. Zejména jde o automobily, strojírenská zařízení a montované celky, tj. komodity tvořící základ českého vývozu, jenž je významnou součástí národního zájmu.

Tabulka 3:

Souhrnné schéma hospodářsko-politické agendy EU a ČR s ČLR

	přístup na trh ČLR	komplementarita	strategie	vyhlídky
Evropská unie	obtížný, mírné zlepšování	klesající	liberální, sklon k restrikci, posun k asertivitě	obtížná jednání, postupný malý pokrok
Česká republika	obtížný, podpora EU přínosem	klesající	liberální	bez EU žádné

Závěr

Společným zájmem EU v předstihu před vstupem ČR do EU bylo posílení hospodářských vazeb s Čínou. Ekonomická relevance ČLR vždy dominovala

v zájmu EU o tuto zemi. Tak je tomu i v případě ČR, jejíž národní zájem vůči ČLR je s EU identický. Institucionalizovaný rámec strategického partnerství však zatím nedokázal pro EU ani ČR prosadit změny v Číně, které by umožnily větší otevření trhu a kvalitativně zlepšily podmínky pro obchod a investice. Čínská vláda tento proces úmyslně neomezuje, nečiní však s ohledem na vlastní ekonomické a vnitropolitické potřeby dostatečně efektivní kroky, jež by uspokojily evropské partnery. Tato stať neshledává současnou krizi strategického partnerství jako jeho negaci, spíše jako výzvu schopnosti EU reagovat na vývoj situace.

Z operacionalizace hospodářských výsledků formou komparace a z paralelního sledování hospodářsko-politické agendy bez výrazného pokroku vyplývá konstatování trvale neuspokojivých podmínek pro obchod a investice v ČLR. Očekávání EU nebyla splněna. Z toho pramenící změnu strategie a změnu v chování směrem k větší asertivitě EK lze interpretovat jako kauzálně podmíněnou, motivovanou snahou přimět partnera k ústupkům. ČLR má s ohledem na rostoucí objemy exportů do EU větší důvod ke spokojenosti, s výjimkou statutu MES, který se nepodařilo ve zkráceném termínu v EU prosadit.

Na čínské straně lze prokazatelně zaregistrovat pozitivní posun v percepci ekonomické relevance ČR, která spočívá v investičních možnostech, příležitosti uplatnit vstup zboží do prostoru EU. Tato zjištění nemají na český národní zájem v Číně a v rámci euro-čínského partnerství zásadní dopad. Strategické partnerství relevanci EU nezvýšilo, i když zůstala s ohledem na objemy vývozu ČLR značná, v případě ČR lze konstatovat mírné navýšení do té doby nízké relevance. Za důkaz lze vzít akceleraci v bilaterální politické agendě ČR–ČLR.

Na přijatelnosti hospodářských vztahů s ČLR se nic nezměnilo, ani s ohledem na problematiku úroveň dodržování lidských práv v ČLR, kterou EU odděluje od politické agendy. Vnitřní *konsenzus* v ČR o nezbytnosti hospodářských kontaktů s ČLR existuje kontinuálně, stejně je tomu i v EU. Praha i nadále vystupuje v EU jako zastávce liberální obchodní politiky, přestože se ČLR stále více prosazuje jako přímý konkurent ČR v oblasti strojírenské výroby a vstupuje bez omezení na český vnitřní trh. Vlastní pojetí národního zájmu s ochranou trhu a zaměstnanosti, jak činí ČLR, a do jisté míry i EU, v ČR kupodivu nekoresponduje.

Tabulka 4:
Shrnující schéma splnění zájmu EU a národního zájmu ČR

	obchod	investice	podmínky
Evropská unie	nesplnění zájmu	nesplnění zájmu	obtížné, ale mírný pokrok
Česká republika	nesplnění zájmu	nesplnění zájmu	bez EU minimální vyhlídky

Srovnání vztahů EU–ČLR a ČR–ČLR vyjevuje analogii v nedostatečném naplněném očekávání v obchodě a investicích a v dojednaných podmínkách prostřednictvím hospodářsko-politické agendy. EU a ČR existence strategického partnerství nepřinesla úspěch, bilance naplnění zájmů ČLR, která nebyla zkoumána jako hlavní téma, je zřetelně úspěšnější.

Ambivalentní partnerství EU s Čínou vyjevilo potřebu posílení mezinárodní politické autority EU, jež je v souladu se zájmem České republiky, ve které ČLR jako strategický partner není jednoznačně vnímána. Ekonomická síla EU a byť jen částečná politická autorita představují přesto mnohem víc než individuální snahy ČR hospodářsky se v Číně prosadit.

Poznámky:

¹ Čína vstoupila do WTO (2001) s podporou EU a ostatních členských zemí jako ne-tržní ekonomika s podmínkou 15 let trvající lhůty „*non-market economy*“. ČLR poté dosáhla diplomatickou cestou uznání MES v řadě zemí světa (Singapur, Malajsie, Thajsko, Nový Zéland) a příslib podpory např. i ve Velké Británii.

² *China-Europe Science and Technology Partnership; Joint Statement on the Europe-China Clean Energy Center; EU-China Small and Medium Size Enterprises Cooperation – Points and Consensus; Memorandum of Understanding on China-EU High-tech Working Group.*

Podpora Tibetu, Tchaj-wanu a lidských práv v Číně: Evropská avantgarda nebo český kýč?

Rudolf Fürst

Úvod

Tato stať otevírá téma specifického českého zaujetí pro ochranu lidských práv v Čínské lidové republice (ČLR) obecně, dále s důrazem pro oblast Tibetu (resp. Autonomní oblast Tibet, AOT) a také Čínské republiky na Tchaj-wanu (viz dále jako Tchaj-wan). Čína je v ČR obecně vnímána jako autokratický režim, který potlačuje lidská práva a základní demokratické svobody. Významná část české politické, intelektuální a mediální sféry se aktivně angažuje v otevřené kritice soudobého čínského režimu a v podpoře disidentského hnutí, exilové reprezentace Tibetu, a také v podpoře Tchaj-wanu, který je v Čechách hodnocen jako malá demokratická země vystavená nebezpečí antidemokratické politiky ČLR a její vojenské hrozbě.

Étos takovéto politiky se odvíjí z českého filozofického odkazu (Rádl, 1946; Masaryk, 1969) a na něj navazující disidentské tradice. Za jeho hlavní zdroj tato práce považuje pojmy „život v pravdě“ a „solidarita otřesených“. Nositelem mravních postojů je v době komunistické totality společenská vrstva disidentů, která je i přes rozdílné názory a postoje dočasně spojena společným krédem v demokratizaci společnosti, její morální obrodu a také svým údělem být obětí státní represe. Podpora všech ohrožených zlovůlí antide-

mokratického státu je posléze chápána v této stati jako český pokus o zavedení mravních postojů do zahraniční politiky – jako východisko a inspirace z vlastní tragické zkušenosti.

Kromě vlastního pokusu analyzovat české politické postoje k ČLR (Fürst, 2005) další obdobná literatura zatím neexistuje. Odvážné pokusy politiky ČR v orientaci na lidská práva a solidaritu se slabšími (Tibet, Tchaj-wan, disidenti) jsou v této stati konfrontovány s potřebou realizace národního zájmu ČR pomocí kritérií konsenzu, relevance a vnější přijatelnosti ze strany EU a navíc také ze strany Číny. Kontinentální Čína (ČLR) patří k zemím, kterým je z ekonomické nutnosti a zejména značné závislosti hospodářství ČR na exportech přisuzována mimořádná pozornost, ČLR je také strategickým partnerem Evropské unie. Z těchto faktů vyplývá vysoká relevance Číny v české zahraniční politice a také vysoká míra konsenzu českých elit na hospodářských perspektivách v ČLR. Z relevance Číny pro ekonomiku ČR i celé EU a na druhé straně potřeby pomáhat postiženým vyrůstá dilema, jak formulovat postoje české politiky vůči tak problematickému asijskému státu. V podpoře Tibetu, čínského disentu a Tchaj-wanu patřila ČR k nejodvážnějším zemím v Evropě, a pohybuje se tak za hranici přijatelnosti z pohledu ČLR, podstupující hypoteticky riziko politické odvety v podobě chladných politických postojů Pekingu a případných ekonomických dopadů.

Český idealistický pokus bránit ohrožené v ČLR je proto v textu zkoumán metodou kritické diskurzivní analýzy, která umožňuje dekonstrukci ideového původu této verze českého idealismu a zohlednění jeho sociálně-politického kontextu. Text analyzuje, do jaké míry se jedná o realistický a promyšlený koncept spjatý s uvědomělou politickou aktivitou ve prospěch potřebných, který zaslouží mezinárodní pozornost a následování v praxi. Lze tento český entuziasmus vyvěrající z vlastní tragické zkušenosti s totalitou začlenit do národního zájmu a současně považovat za originální přínos s mezinárodním přesahem? Může tato česká inspirace být příležitostí k obohacení teoretických studií (Drulák, 2009a) s použitím původního originálního konceptu?

Zvolená metodologie kritické diskurzivní analýzy se snaží postihnout význam jazykových a myšlenkových procesů na přesvědčení lidí, jejich postojů a připravenosti jednat jako političtí aktéři, kteří spoluvytvářejí povědomí o národním zájmu. Existenci národního zájmu a v něm přítomný prostor pro politiku podporující lidská práva tato práce neshledává jako něco předem a objektivně daného, ale vznikajícího prostřednictvím svobodného diskurzu,

který nebyl možný před rokem 1989. Metodologicky a teoreticky tvoří tento text, zaměřený na epistemologický problém utváření politických postojů prostřednictvím diskurzu, komplementární doplněk předchozí studie, která je zaměřena pozitivisticky a zkoumá výhradně ekonomickou realitu vztahů s ČLR v komparaci ke kontextu euro-čínského strategického partnerství.

Český aktivismus lze hodnotit dvojím způsobem: jednak, že produkuje konkrétní činy a vyzývá k neustupování nedemokratickému režimu. „Zjistil jsem, že Číňané si váží toho, když si někdo malý dovolí jim velkým říct něco kritického. Pohrdají naopak těmi, kdo se jich bojí,“ sdělil příznačně Václav Havel (Rozhovor Václava Havla, 2005). Politika lidských práv EU na úrovni agendy ČLR–EU, založená na apelu v rámci nezávazného dialogu, je totiž slabá a vzbuzuje oprávněnou kritiku za minimální účinnost (Godeмент, 2008; Berkofsky, 2007). Přesto nelze současně přehlédnout, že český přístup je také projekcí vlastního příběhu, v procesu *re/konstrukce* vlastní sociální a politické identity ztotožněním se s étosem disidentské tradice z jiného společensko-politického kontextu, než existuje nyní v ČR a tím méně v ČLR. Pak lze český morální aktivismus hypoteticky zpochybnit jako projev osob sdílejících kýčovitě, nevěcné představy o významu a kráse vlastních postojů.

Úvodní část se ohlíží nazpět ke konceptu *života v pravdě a solidarity postižených*, který je v odkazech na Jana Patočku problematický. Formulaci Havlových politických myšlenek a jejich duchovní rozměr lze považovat za nekýčovitý a reálný základ politiky na podporu utiskovaných totalitním režimem. Další část odděluje moralizující disidentský diskurz, který pokračuje v tradici kritika ČLR a aktivního zastávce utlačovaných, od obecného českého diskurzu o Číně a jeho hlavních stereotypů. Poslední část sleduje společensko-politický kontext diskurzu blízký nevládním organizacím, Straně zelených a společenské skupině blízké tzv. *bobos*. Závěr konstatuje, že disidentský moralizující proud zůstal původní, avšak také zakonzervovaný, setrvává v roli menšinového aktéra bez širší podpory, jak v mainstreamové politice, tak i v celkovém českém diskurzu. Na otázku, zda jde o kýč či následovníhodný příklad (avantgardu), text dává odpověď, konstatující unikátní a pozoruhodný počin, pramenící z ne zcela promyšlené koncepce a ze subjektivních stereotypů uvažování českého disentu, avšak z hlediska připravenosti k činu a potenciálního efektu zasluhující uznání.

Klíčové pojmy a metodologie

Studie vychází z analýzy patočkovského proudu, jež zpopularizoval zejména Václav Havel, který se na Patočkovy myšlenky přímo odvolává ve svých klíčových esejích (*Moc bezmocných*, *O smyslu Charty 77*, *Děkovná řeč za Erasmovu cenu*, *Anatomie jedné zdrženlivosti*, *Politika a svědomí*; Havel 1978, 1986b, 1986a, 1985, 1983). Havel ve své interpretaci Patočkových pojmů život v pravdě a solidarita otřesených vytváří ideologický základ politického poslání disidentské komunity, hájící mravní principy proti zvlí komunistického státu, jehož projevy ztělesňují lež a nenávisť. Tato interpretace morálky nese znak filozofického, religiozního a současně také politického programu. Patočkovy pojmy, původně ukotvené v teoretickém rámci fenomenologie, dostávají v Havlově pojetí otevřeně politický obsah, vhodný pro činnost protikomunistické opozice v dané době.

Dekonstrukce českého zaujetí pomáhat postiženým a šířit étos života v pravdě je vedena s cílem zkoumat původ a věrohodnost těchto postojů, a také analyzovat, do jaké míry se jedná o projekci vlastní zkušenosti do neznámého prostředí asijské kultury. Nejprve se opírá o obecný poukaz na kýčovitý postoj (Rezek, 1991), sebedojetí z krásy vlastní mravní ušlechtilosti, případně narcistní zaujetí sebou samým (Slačálek, 2009), *de facto* neschopnost překonat vlastní meze subjektivity a neznalosti. Kýčové postoje Rezek (1991: 1) definuje jako takové, které lze nazvat nevěcné, přičemž vztah mezi kýčem a věcností autor vysvětluje následujícím způsobem: „Každý nevěcný postoj není kýčový, ale každý kýčový je nevěcný v tom smyslu, že se neobrací k věci, jíž se myšlenka či cit týkají, k níž míří, nýbrž se od ní odvracejí. V oboru myšlenkovém je nevěcnost možno nalézt ve způsobu citování, kdy je důležité, kdo něco řekl, kdy je důležitější jméno než myšlenka, kdy slova citátu jsou důležitější než to, co slova mluví. A jelikož takový postup nejednou hodlá také dojímat a vzrušovat právě velikostí jména autora citátu.„Jme již v oblasti kýčovitého prožívání a kýčovitého postoje. Věcnost a nevěcnost lze demonstrovat Husserlovým rozlišením mezi objektivujícími akty a objektivující představou, kýč pak lze charakterizovat Kunderovým rozlišením první a druhé slzy dojetí.“⁴¹

Druhým problematickým aspektem disidentského diskurzu je historický a sociální kontext. Jednak v okolnostech jeho zrodu, jednak v prostředí izolovanosti politicky nekonformních intelektuálů v ČSSR a opresivního cho-

vání režimu vůči nim. Po roce 1989 se disidentský politický aktivismus odvolávající se na svou tradici snaží ovlivnit veřejné mínění a politické kruhy, avšak již méně úspěšně. Původní koncept mravní obžaloby totalitního režimu s politickým apelem občanské vzpoury proti němu je přesunut do jiného kontextu – autoritativní Číny po roce 1989.

Kritika režimu za porušování lidských práv souzní s rozvojem nevládních organizací, současně však také nachází společnou platformu s obecným mediálním diskurzem transformující se společnosti. Disidentský diskurz se stává menšinovou součástí celkového mediálního a politického diskurzu, který reflektuje ČLR pod vlivem dostupnosti informací a současně své vlastní deformace, která identifikuje v Číně negativní obraz zlého státu, jehož oběti je třeba chránit, neustupovat mu a chránit se před ním jako bezpečnostní hrozbou.

Vznikající negativní stereotyp Číny je v českém kontextu součástí sebeutvrzování nové identity v povědomém tématu vzpoury proti komunismu, formou solidarity a života v pravdě. Toto téma také koresponduje s životním stylem městských liberálů, včetně vrstvy tzv. „bobos“. Tak je označována vrstva *bourgeois bohemian* (Brooks, 2000), pokračovatelů předchozích *yuppies* (*young urban professionals*). *Bobos* svůj vkus staví nad úroveň banální okázalé spotřeby *yuppies* a realizují své vyšší záliby v oblasti umění, cestování, exotiky. Jejich krédem není jen radost z vlastní svobody a blahobytu, ale také třeba pomoci ostatním lidem, kterým jsou upírána jejich práva.

Teoretickým ukotvením se tato práce hlásí k postpozitivismu, k postmoderní kritické tradici, vyhýbající se pojmu objektivní reality a zdůrazňující roli diskurzivního a sociálního kontextu při vytváření společné představy o realitě. Místo aspirace na stanovení normy pro tvorbu české politiky lidských práv tento text sleduje genezi disidentského idealismu (inspirovaného fenomenologickou školou) a politického aktivismu, posléze pak rozpravu o lidských právech v ČLR v obnovující se demokracii.

Studie postupuje metodou kritické diskurzivní analýzy (Beneš, 2008), která umožňuje kombinaci rozboru diskurzu a jeho zasazení do kontextu politické a sociální reality. Pokus disidentských kruhů a jejich étosu ovlivnit politiku kromě konkrétních činů také prostřednictvím diskurzu zkoumám jako téma o sobě bez vlastních aspirací o určení normativity, výsledkem má být samotné poznání, které kritická diskurzivní analýza poskytuje (Tamtéž). Vlastní analýza stati používá jako ústřední koncept dva klíčové pojmy – život v pravdě a solidarita otřesených. Jedná se o mravní zásady, uplatněné v disi-

identském diskurzu období normalizace, které jsou později vztaženy na politiku vůči autoritativní ČLR v diskurzu po roce 1989

Metoda, korpus a operacionalizace národních zájmů

Práce s empirickým materiálem nejprve spočívala ve shromáždění veškerých mediálních výstupů za období 1997–2009 dostupných na databázi Anopress a Newton Media v ÚMV. Vyhledávání bylo zadáno podle hesel „Čína“, „Tibet“, „dalajlama“, „lidská práva“, „Tchaj-wan“. Soubor článků, výroků politiků a rozhovorů vybraných dle hesla „Čína“ v návaznosti na ČR (tj. Čína–ČR) umožňuje dle témat a obsahů rychlé zhodnocení četnosti a struktury českého pokrytí tématu Čína vůbec. Získaný materiál jsem posléze roztřídil do tematických celků, ze kterých jsem vytipoval hlavní stereotypy, jež vyjadřují české postoje k Číně, resp. k jejímu komunistickému režimu: negativní obraz ČLR potlačující lidská práva, redukce jiných témat; pokračující výzvy bývalých disidentů k solidaritě; vyličení Tchaj-wanu bez negativních charakteristik a jako potenciální oběti ČLR; konstrukce vylučovacího vztahu *bud' a nebo* (ekonomika versus lidská práva), postaveného na moralizujícím základě (zaprotat lidská práva za obchod); ztotožnění negativního obrazu ČLR s českou levicí.

Všechny zmíněné aspekty jsou současně zařazeny do jednotícího rámce kritérií relevance, konsenzu a vnější přijatelnosti (Kratochvíl, 1. kapitola). *Relevance* moralizujícího postoje vychází z předpokladů o porušování lidských práv, které lze shledat jako podložené (zprávy Vysokého komisaře OSN pro lidská práva, mezinárodních i českých nevládních neziskových organizací /NGO/, dokumenty EU, akademická literatura, individuální výpovědi svědků). Přesto jeho místo v rámci celkového národního zájmu, stejně jako samotný zastřešující pojem národního zájmu v Číně, nikdo explicitně nedefinoval. V ČR je téma morálky v politice stále velmi silně vnímáno s ohledem na vlastní tragickou zkušenost s totalitou. Sledováním četnosti výskytu a obsahového akcentu v empirickém materiálu docházíme ke zjištění značné relevance problematiky lidských práv v ČLR, která tvoří významnou součást českého národního zájmu v ČLR. Za hlavní strůjce relevance tématu lidských práv v Číně lze sledováním autorství považovat aktivistickou minoritní část společnosti – bývalé disidenty, NGO, a posléze i média. Jejich zásluhou

se vytvořil trvalý tlak na politické elity. Argumentačním zdrojem jejich diskurzu jsou při srovnání tištěných výstupů motiv utrpení obětí čínského režimu, vlastní tragická zkušenost, potřeba solidarity a ochrany slabších (Tibet, Tchaj-wan). Dalším zdrojem *relevance* zjištěné evidencí častého výskytu a obsahového důrazu je v médiích prezentované téma hospodářských vztahů, které posunulo pozornost veřejnosti k obsedantně naléhavému pocitu úzkosti z čínských sankcí v rámci zmíněné konstrukce *bud' a nebo*.

Projevy aktivismu na podporu lidských práv v celé tematické šíři se těší značné pozornosti médií a sympatií veřejnosti, kterou lze vyčíst ze shromážděného empirického materiálu webových, tištěných, rozhlasových a televizních zdrojů (články, petice, protestní akce na podporu Tibetu a dalajlamy, festival *Vlajka pro Tibet*, doprovodné kulturní programy). Současně lze registrovat oblibu a aktivní účast ve veřejné podpoře lidských práv v ČLR (symbolická gesta s tibetskou vlajkou, kulturní akce, demonstrace, zájem o buddhismus, happeningy) jako relevantní v potřebě společenské aktivity demonstrující sebeidentifikaci s projevy solidarity a mravnosti (život v pravdě), zejména v prostředí městského obyvatelstva, mladších generací, dobře situovaných, vzdělaných osob. Tím se však otázka národního zájmu přesouvá z oblasti zahraniční politiky k specificky domácí sféře společenského života.

Otázka konsenzu v ČR je, jak vyplývá ze sledování tematické struktury mediálních výstupů, velmi sporná. S ohledem na relaci četnosti tvoří zastánci aktivní podpory lidských práv v ČR menšinu, byť mediálně velmi výraznou, viz zejména v publicistice bývalých disidentů, pouze téma Tchaj-wanu je velmi silně sdíleno. Vysokou míru konsenzu lze zjištěním četnosti a obsahovou analýzou také registrovat v zájmu o hospodářské kontakty s ekonomicky prosperující ČLR.

Z pohledu EU nelze české aktivity považovat za nepřijatelné, protože neodporují obecnému rámci pojetí lidských práv EU a nepředstavují pro EU žádné hypotetické riziko. Porovnáním politické agendy lze usoudit, že setkání německé kancléřky Merkelové (2007) a prezidenta Sarkozyho (2008) v době francouzského předsednictví EU s dalajlamou lze pokládat za následování stylu diplomacie, který s předstihem odvážně začal český prezident Havel.

Fakultativní kritérium přijatelnosti na čínské straně staví do popředí viditelnou českou aktivitu na podporu Tibetu, Tchaj-wanu a demokratizace jako jasný atak na elementární zájmy autoritativního státu a jeho současné politi-

ky. Svědčí o tom konkrétní reakce zastupitelského úřadu ČLR v Praze a aktivity diplomatů, které lze zjistit prostřednictvím rozhovorů na MZV ČR a sledováním mediálních výstupů v ČR. Přesto je ČR akceptována v Pekingu jako malá členská země EU, která do doby před vstupem do EU nepředstavovala v čínské zahraniční politice významnou položku. Tím lze český přínos aktivismu považovat za efektivní, protože malé zemi nemůže ČLR způsobit zásadní obtíže.

Téma solidarity a podpory lidských práv v českém diskurzu

Tragická zkušenost a vzdor proti útlaku v interpretaci Václava Havla

Historický a religiózní původ zásady „pravda vítězí“ lze identifikovat v hutské tradici, ze které původně tradovaná „pravda Boží vítězí“, se postupně přeměnila do zkrácené podoby „pravda vítězí“ (Vlk, 2009b). Podle Rezka existuje v českém prostředí tendence odvolávat se na pravdu „jako životní a mravního princip, ba i jako princip zastupující absolutní měřítko v dějinách i ve spásce“. Heslo „pravda vítězí“ bylo umístěno na státní vlajce ČSR na Pražském hradě od roku 1918 (Rezek, 1991: 45).

Tato studie staví jako východisko politiky kladoucí důraz na mravnost a rezistenci vůči komunistické totalitě písemné projevy dramatika Václava Havla, ve kterých se koncept solidarity otřesených a života v pravdě již objevuje jako obecný politický princip v boji proti režimům potlačujícím lidská práva. Vyjděme nejprve ze dvou stěžejních pojmů, které Havlova rétorika odvozuje od filozofa Jana Patočky: solidarita otřesených (Patočka, 2007: 117–118), která vyjadřuje potřebu překonat hrůzy světových válečných konfliktů v moderních dějinách Evropy v kapitole *Války 20. století a 20. století jako válka* (Tamtéž: 104–119), a život v pravdě v *Moci bezmocných* (Havel, 1978: 7), vyjadřující strhující étos disidentské menšiny v opozici vůči situaci, kterou charakterizuje termínem „žít ve lži“.

Podle Havla „Život v pravdě“ nemá tedy v post-totalitním systému jen dimenzi existenciální (vrací člověka k sobě samému), noetickou (odhaluje skutečnost, jaká je) a mravní (je příkladem). Má navíc i zřetelnou dimenzi politickou“ (Tamtéž: 4). Pravda se tedy stává nástrojem vzdoru proti životu ve lži, na kterém stojí utiskovatelský režim, moc pravdy je i politickou silou, jak

dále dokládá Havlův text: „Je-li základní oporou systému ‚život ve lži‘, pak není divu, že jeho základní hrozbou se stává ‚život v pravdě‘. Proto ho musí stíhat tvrději než cokoli jiného. Pravda ...hraje roli mocenského faktoru či přímo politické síly“ (Tamtéž: 7).

Pokud jde o pojem solidarity oťřesených, kontext Patočkových velmi abstraktních úvah, jak transformovat tragickou dějinnou zkušenost v Evropě v duchovní prohloubení člověka, nelze z významu textu *Kacířských esejů o filosofii dějin* s jasnou určitostí vztáhnout na konkrétní situaci disentu v době normalizace, přímo s ní nijak nekoresponduje.² Patočka sám své myšlenky pro konkrétní situaci disidentů v textu neinterpretuje. Protože tento posun učinil až Havel, měl by být sám pokládán za skutečného autora pojmu solidarity oťřesených v politické disidentské praxi, i když Patočka sám byl krátce jedním z tří prvních mluvčích Charty 77. Filozof zemřel ještě v roce 1977, tudíž neexistovala možnost přímé diskuse s autorem na téma rozvinutí pojmu solidarity oťřesených.

Rezek ve svém sborníku textů, věnovaném nevěcnosti ve filozofii a politice (Rezek, 1991), vytýká Havlovi, že s Patočkovým textem nakládá nepřesně a odkazy na filozofovy myšlenky interpretuje nevěcně, vytržením z kontextu. Původní Patočkova solidarita oťřesených se v Havlově pojetí změnila na „solidarititu postižených“, jejíž význam se posunul směrem k údělu disidentů, kteří jsou nespravedlivě vězněni, avšak kteří zažili solidaritu se svým údělem. Tento politizující kontext je vzdálen filozofickým úvahám Patočkova textu, publikovaného před rokem 1977.

S obdobnými obtížemi lze jméno českého filozofa spojovat s myšlenkou občanské či mezinárodní solidarity (s postiženými v důsledku politického útlaku), kterou zmiňuje Havel často ve svých esejích a veřejných projevech (např. závěr děkovného projevu k udělení čestného doktorátu Univerzity Toulouse-LeMirail, *Politika a svědomí*; Havel, 1984: 10; též např. *Děkovná řeč za Erasmovu cenu*; Havel 1986a: 3). Tímto není zpochybněn dobový smysl a étos Havlových myšlenek, pouze jeho odvolávky na filozofický odkaz Patočky lze pokládat za problematičké. O to více pak je třeba zdůraznit tvůrčí individuální Havlův podíl na ideologii československého disentu.

Motiv solidarity je důležitý v Havlově chápání vzniku Charty 77. Uvěznění některých z členů rockové undergroundové skupiny *The Plastic People of the Universe* a jejich spolupracovníků v roce 1976 vyvolalo solidarní reakci tzv. signifikantních menšin (*O smyslu Charty 77*; Havel, 1986b: 2).

Spojení osob rozdílných profesí (spisovatelé, umělci, bývalí politici, dělníci), osobního přesvědčení (komunisté, socialisté, katolíci, protestanti) a s rozdílným individuálním názorem na moderní hudbu, avšak s cílem zastat se ne-spravedlivě stíhaných, bylo dílem spontánní reakce, jak zmiňuje Havel: „... lidé si začali uvědomovat, že útok na svobodu jednoho je útokem na svobodu všech, a dokud bude společnost rozdělena svou lhostejností a jedni budou mlčky přihlížet perzekuci těch druhých, nevymaní se z obecné manipulace nikdo“ (Tamtéž: 2).

Princip solidarity, ve srovnání s odborovým hnutím Solidarita v Polsku v době komunismu, které mělo masovou lidovou podporu, společně s masivní podporou intelektuálů a katolické církve, je v českém prostředí pojitkem opozičního disidentského hnutí s výrazně slabším zázámem a mizivou podporou veřejnosti. Česká komunita disidentů byla elitní, málo početná, od ostatních společenských skupin v době komunismu odtržená, i když se tzv. šedá zóna po pádu režimu k disidentům horlivě přihlásila.

Oproti oficiální ideologii komunistického státu Havel staví opoziční disidentský diskurz, který odmítá být přímou politickou výzvou režimu, autor sám se staví do pozice myslitele poukazujícího na mravní krizi společnosti a nabízí mravní – nikoli primárně politické – východisko. Havlův diskurz je filozofický (resp. pseudofilozofický), univerzalistický – stojí nad tématy socialismus–kapitalismus, Západ lepší Východu, varuje před globální krizí celé současné civilizace („...napřed euroamerickou a posléze planetární...“), (Havel, 1984: 5–6). Viz též obdobně v esejí *Moc bezmocných*: „život ve lži se projevuje jako hluboká mravní krize společnosti. Člověk propadlý konzumní stupnicí hodnot, ‚rozpuštěný‘ v amalgámu civilizační stádnosti a nezakotvený v řádu bytí pocitem vyšší odpovědnosti k vlastnímu přežití, je člověkem demoralizovaným“ (Havel, 1978: 9).

I mezinárodní rozměr solidarity mezi českým disentem a disidentskými kruhy z jiných komunistických států lze považovat za omezený. Nejintenzivnější vztahy byly navázány mezi Chartou 77 a polskými sdruženími Solidarita a KOR, podstatně menší měrou pak např. s mírovými hnutími v Německé demokratické republice (Vaněk–Urbášek, 2005). Dalším projevem solidárního chování na mezinárodní úrovni, které známe ze svědectví disidentů (Jiří Dienstbier, Václav Malý, in Vaněk–Urbášek, 2005: 27–61, 427–453), byla podpora západních intelektuálů formou prohlášení a petic za osvobození ne-spravedlivě vězněných disidentů, návštěv známých intelektuálů a akademiků

kých veličin na soukromých bytových seminářích (např. pořádané filozofy Hejdánkem a Tominem) a také návštěvy politiků v ČSSR, kteří si vymínilo v rámci svého oficiálního programu také setkání s představiteli disidentských skupin. Aktéry takových setkání byli např. ministři zahraničních věcí Nizozemska Van den Broek nebo Francie Roland Dumas, nejvýznamnějším pak bylo pozvání na snídani s prezidentem Mitterrandem během jeho oficiální návštěvy ČSSR (1989). Projevy mezinárodní podpory vůči disidentům lze považovat za silný osobní prožitok, který formuje myšlení a chování směrem k pocitu vděku a potřeby pomáhat druhým.

Souhrnem lze konstatovat, že Havlův disidentský diskurz je téměř spirituální, aniž by se však explicitně odvolával na konkrétní náboženské učení, lze např. shledat podobnosti s mravní a politickou naukou Mahátmy Gándhího. Havlovy myšlenky a skutky lze považovat za univerzalistické, překračující individuální národní zájem a nevěnující mu vůbec žádný prostor. Český disident vyzdvihuje hodnotu sebeobětování (*věci za které stojí za to trpět* – s odkazem na Patočku), život v pravdě – jako východisko života ve lži. Odmítá násilí, působí silou myšlenky. V kontextu vyprázdňenosti a agresivity oficiální komunistické ideologie je takový apel velmi působivý a oslovující. Havlův diskurz zůstává navenek politicky nezaujatý: „Cosi heroicky snilkovského, bláznivého a nereálného je zakleto v samém východisku disidentského postoje. Vždyť disident je ze samé podstaty věci tak trochu donkichot: píše své kritické analýzy a dožaduje se svobod a práv sám a sám... tváří v tvář gigantické moci státu a jeho policie... a přitom ví, že ho za to dříve nebo později zavřou“ (Havel, 1985: 10).

Disidentské skupiny a nezávislé iniciativy (Havel, 1978: 1) nemohou podstoupit konfrontaci s totalitními mocenskými strukturami, ale přesto mají potenciál apelu na většinu občanů, kteří přijali své podrobené postavení coby život ve lži. Na aktivistickém charakteru takového postoje je patrná vylučnost a politická slabost českého disidentského hnutí, které se později v novém kontextu obtížně transformuje do ucelené koncepce pro kulturně a politicky odlišné prostředí (Číny). I tak však neztrácí svou inspirační hodnotu, jak dle slov Václava Havla svědčí čínská verze Charty 2008 (plný text *Literární noviny*, 2008). Čínští signatáři, pozvaní do ČR v roce 2009, přijali v Praze z rukou českého disidenta a bývalého prezidenta cenu *Homo homini* (Havel, projev při předání ceny *Homo homini*, 2009).

Disidentská kritika čínského režimu, podpora Tibetu, Tchaj-wanu a lidských práv v ČR – versus obecný mediální diskurz

Následující část zkoumá porovnatelnost mezi diskurzem bývalých disidentů a jeho pokračovatelů a zbývajícím ostatním mediálním diskurzem, ve kterém se téma národního zájmu objevuje implicitně ve vazbě na ekonomickou realitu. Na interpretativní úrovni českého mediálního diskurzu – mimo oblast věcného zpravodajství – se obecný mediální diskurz v podobě komentářů o ČR a Číně od začátku devadesátých let vyvíjel vlastním směrem, který většinou již jen nekopíruje úvahy disidentského prostředí, ale rozprostřel se do větší tematické šíře. Aktivismus na podporu lidských práv je reprezentovaný jen určitými skupinami osob a individualitami (bývalí disidenti, NGO), v součinnosti s médii se však vytvořila značná míra konsenzu, na kterou politikové reagují spíše s odstupem. Média sama větší mírou než aktivisté prezentují ekonomická témata a Tchaj-wan. Za uvedenou tabulkou poté následuje přehled hlavních stereotypů v českém diskurzu.

Tabulka 1: Hlavní témata (ve vztahu lidská práva, Tibet, Tchaj-wan) v diskurzu a aktéři

(Stupeň aktivity: vůdčí, aktivní, následuje, neaktivní)

	kritika komunistického režimu ČLR, porušování lidských práv	tragédie Tibetu	solidarita, pocit mravního závazku	dilema: lidská práva nebo obchod?	Tchaj-wan
disidenti	vůdčí	vůdčí	vůdčí	aktivní, neaktivní	aktivní, neaktivní
nevládní organizace	vůdčí, aktivní	vůdčí, aktivní	vůdčí, aktivní	vůdčí, aktivní	neaktivní
média	aktivní	aktivní	aktivní, neaktivní	vůdčí, aktivní, neaktivní	aktivní, následující, neaktivní
politici	aktivní, následující, neaktivní	aktivní, následující, většinou neaktivní	aktivní, většinou neaktivní	následující, neaktivní	aktivní, následující, neaktivní

Rétorika utrpení a lítosti

V obecném mediálním diskurzu převažuje negativní obraz Číny, který je podtržen opakováním pojmu komunistický režim, jenž působí velmi relevantně a konsenzuálně připomenutím české zkušenosti. Rétorika utrpení a lítosti je společná diskurzu disidentů v době komunismu, mediálnímu diskurzu po roce 1989 a diskurzu aktivistů a nestátních organizací (NGO). Opakují se v ní dojetí budící výrazové prostředky: utrpení, násilí, mučení, hrůzy, genocida. Jako typické příklady lze uvést: Záznam rozhovoru s Tomášem Halíkem: „...dlouhodobá politika (ČLR – pozn. autora) vůči Tibetu je naprosto nespravedlivá a odsouzeníhodná. Tam se skutečně jedná o dlouhodobou kulturní genocidu“ (Rádio Impuls, 2009). Oldřich Kužilek o ČLR: „Především dění v Tibetu vyvolává ve světě bouře nevole. Organizace zabývající se lidskými právy totiž odhalují další a další hrůzná fakta, a přinášejí tak svědectví, které má i v naší společnosti nemalý ohlas... Nejčastěji kritizovanou zemí za porušování lidských práv je bezesporu Čína... Čínské úřady však nadále provozují svévolné zatýkání, mučení, věznění, nucené potraty a sterilizace a omezování náboženské svobody. Nikdo si nemůže být jist, zda se nestane cílem represí státních úřadů“ (Kužilek, 1997). V podobném duchu se vyjadřuje kardinál M. Vlček: „Jako katolický biskup nemohu mlčet k násilí, které čínský režim páchá na Tibeťanech, na jejich národní nezávislosti i na jejich náboženství. Nesmíme podléhat dojmům, že Tibet je daleko“ (Vlček, 2008).

Motiv utrpení je v kontextu moderní čínské politické kultury spojen jen s komunistickou verzí totality, nikoliv už s kuomintangskou. Tchaj-wan je jednostranně představen jako potenciální oběť pevninské Číny. „Porovnáme-li to s genocidou v Tibetu, provedenou čínskými komunisty, s rudou justicí v Pekingu, která posílá disidenty a bojovníky za lidská práva na dlouhé roky do žaláře, sympatie náleží jednoznačně ostrovu svobody v Číně“ (*Mladá fronta DNES*, 1996). Argument, že Tchaj-wan je již demokratickou zemí, je pravdivý, lze jej ale vztahovat v otázce minulosti k ČLR.

Tragická minulost a závazek solidarity

Téma tragické minulosti, kterou představují zločiny komunismu v ČLR a utrpení jejich obětí, potvrzuje motiv projekce vlastního příběhu minulosti (viz podobně Slačálek, 2009) a potřeby solidarity vůči postiženým. Ti, co trpěli, nyní mají solidárně pomoci ostatním, tím se zakládá na konstrukci našeho mravního poselství, které svou emotivností představuje potenciálně

velmi relevantní akcent národního zájmu, ačkoli není explicitně obsažen ve vládních programových dokumentech. I v tomto případě jsou hlavním nositelem výzvy k solidární aktivitě na podporu lidských práv a všech ohrožených autokratickým režimem ČLR bývalí disidenti.

Mezi příspěvky s cíleným mravním apelem a výzvou k solidaritě s postiženými se vydělují zřetelně zejména autoři z disidentských kruhů: „zahraniční výbor českého Senátu... schválil... rezoluci vyzývající lidovou Čínu, aby propustila politické vězně a zahájila jednání s dalajlamou... Je smutné, že se (poslanci – pozn. autora) nedokážou shodnout na minimu solidarity. Se zkušenostmi, které máme, víme, že nejen osudy konkrétních lidí v Číně, ale i tamní poměry politické záleží i na postojích mezinárodního společenství“ (Uhl, 1997a). Stejný autor na jiném místě připomíná význam mezinárodní solidarity pro opoziční síly ve východním bloku: „Už je to osm let, mnozí zapomněli. Západní vlády nebyly vůbec lidumilné, kapitálu šlo o zisk a ne o nějaká lidská práva. Ustupovaly jen tlaku sdružení typu Amnesty International, církví, odborů, studentů, ...občanské společnosti... Polská Solidarita, Charta 77, evangelicko-marxistické hnutí v NDR přežily jen díky mezinárodní solidaritě“ (Uhl, 1997b). O podobné zkušenosti se zmiňuje i hlava české katolické církve: „Když jsme my jako církve byli utlačováni a pronásledováni zdejšími komunistickým totalitním režimem, vždycky nás povzbudilo, když se nás někdo zastal. Cítili jsme, že nejsme zapomenuti, že o nás někdo ví. Jsme dlužní solidaritě druhým, kteří jsou v podobné situaci“ (Vlček, 2008).

I v této rétorice udávají tón bývalí disidenti, nevládní organizace, církve a individuální aktivisté. Jejich apel k solidaritě má vysoké aspirace a poukazuje k historickým příkladům s přesahem na současnost a výzvou k bdělosti. Problémem je však otázka širšího konsenzu mediální a politické scény, i celé široké veřejnosti. Příznačným tématem se stala otázka případného bojkotu letních olympijských her v Pekingu v roce 2008. V mediálním diskurzu zaznívala často paralela podcenění totalitního režimu v případě nacistického Německa a olympiády v Berlíně v roce 1936, jak ilustrují vybrané typické citace: „Vzpomeňme na tu olympiádu konce 30. let, která posílila strašným způsobem Hitlera, který se vlastně zmocnil té olympiády...“ (ČT 24, 2008). Podobně také zaznělo od ministra zahraničních věcí Schwarzenberga během oficiální návštěvy Francie, předsedající země EU: „V roce 1936 olympiády zneužil Adolf Hitler. ... Sportovcům a divákům slavnostní zahájení přeji, ale abychom tam my politici dělali levnou stafáž, to prostě odmítám“ (Schwarzenberg, 2008).

zenberg, 2008). Podobně viz např. dále: „...ochrana lidských práv, základních svobod a... ochrana kulturního a náboženského dědictví v celém světě, včetně Tibetu. Jsou to univerzální hodnoty, na něž nelze rezignovat v Praze, ani ve Lhase, a už vůbec ne v roce pořádání olympijských her v Pekingu“ (ČTK, 2008). Ani zde však nelze hovořit o širším konsenzu, neboť česká levice zastávala k čínské olympiádě smířlivější stanoviska, navíc průzkum veřejného mínění v době olympiády nasvědčoval příznivému ohlasu diváků vůči OH (Tamtéž, 2008).

Později v podobně varovném duchu vystoupil Václav Havel na konferenci Forum 2000 v říjnu 2009 s kritikou amerického prezidenta a čerstvého nositele Nobelovy ceny za mír Baraka Obamy, že nepřijal osobně dalajlamu, ale rozhodl se s ním setkat teprve až po své oficiální návštěvě ČLR: „provede tím maličký kompromis, kompromis, který má určitou logiku. Nicméně otázka je, zda ty velké osudové kompromisy nemají svoji předeheru, svůj prapůvod, své první pramínky právě již v těch malých, víceméně logických kompromisech“ (ČT 24, 2009a).

Dilema lidská práva nebo obchod

V bilaterálních vztazích s ČLR se lze hypoteticky strachovat o újmu našich ekonomických zájmů, když budeme Peking oprávněně kritizovat za lidská práva. Jsme tedy v těžké pozici spíše vinou ČLR než vlastní: Peking nechce zavést demokracii a dát lidem občanské svobody. Nám nezbyvá než hájit naše (lepší) civilizační hodnoty. Média konstruují dilema lidská práva a obchod ve vylučovacím vztahu *bud' a nebo*. V tomto typu rétoriky již nedominují disidenti, jejich étos takoveto dilema většinou neuznává, zato v obecném mediálním diskurzu zaznívá často, neboť obsahuje silný akcent úvah o národním zájmu. Implicitně toto téma nejvíce reflektuje relevanci ekonomických vztahů s Čínou s vysokou mírou konsenzu, současně s velkou mírou relevance i konsenzu tématu lidských práv. Empirická zkušenost obchodníků a diplomatů přitom potvrzuje obtížnou proveditelnost čínských sankcí v případě ČR (Fürst, 2010).

Z velkého množství citací lze mj. doložit následující dva typické příklady: „Pokud někteří diplomaté demokratických států uznávají čínskou okupaci Tibetu, což činí z ryze ekonomických důvodů, a současně stydlivě protestují proti porušování lidských práv v Číně, je to třeba považovat za pokrytectví. Uznáním statu quo totiž umožňují čínskému režimu, aby díky své-

mu ekonomickému potenciálu úspěšně vyvážel i svůj přístup k lidským právům. ... Česká republika se svou historickou zkušeností z let 1938 a 1968 by ovšem na takový obchod neměla přistoupit“ (Čechurová, 1996).

„Mělo by se s Čínou obchodovat více, nebo by se měla bojkotovat?“, tázala se Renata Kalenská v rozhovoru s Václavem Havlem (Havel, 2005). V disidentském diskurzu takto problém většinou nebyl takto postaven, zejména ne v případě V. Havla. Na rozdíl od něj však např. Jan Ruml zastává radikální stanoviska v nátlaku na ČLR, s možností hospodářských sankcí (Diskusní setkání Amálie, 2008). Celkově lze konstatovat, že tlak médií na politiky násobí relevanci tématu lidských práv, i když míra tohoto tlaku nabývá obsedantní a stereotypní podobu a jednání českých elit s čínskými partnery nemůže dostatečně ovlivnit. Čeští politici mohou v průběhu setkání s čínskými zmínit téma lidských práv jen velmi formálně a zbavit se tak dotírajícího stereotypu médií.

Výhradně pozitivní zpodobnění Tchaj-wanu

Tchaj-wan bývá obvykle zpodobněn bez negativních znaků v souvislosti s ČR. Typickým stereotypem je prezentace vztahu demokratický Tchaj-wan ohrožovaný komunisty z ČLR. Tchaj-wan navíc charakterizuje obraz malého asijského (ekonomického) tygra, kde přívlasky malý a asijský představují pozitivní atributy: malý vyjadřuje emotivní identifikaci s ČR; asijský evokuje tempo růstu ekonomiky a pověstně vysoké devizové rezervy.

Oldřich Kužilek: „Konflikt totality a demokracie je vždy univerzální. Na Tchaj-wanu může jít i o nás. Ústup před totalitou vyvolává vždy tentýž proces na celém světě. Česká republika... se může z mnoha důvodů nečekaně dostat do podobné situace malého státu opuštěného pod tlakem nedemokratické velmoci v těžké chvíli své existence“ (Kužilek, 1996). Sinoložka Olga Lomová v souvislosti s Tchaj-wanem upozorňuje na podporu demokracie v kontextu čínských novodobých reálií: „... jak dlouho si mohou ušlechtilé ideály... zachovat autoritu tváří v tvář politické realitě... jestli se nám dnešní lhotejnost k osudu Tchaj-wanu, který bez podpory demokratických států skončí... jako čínská provincie, jednou nevymstí“ (Lomová, 2008). Poslankyně SZ Kateřina Jacques v rozhovoru sdělila o ČR a Tchaj-wanu: „Obě země spojuje podobná historická zkušenost i boj za svobodu, demokracii a dodržování lidských práv“ (Jehlička, 2008).

Zájem o Tchaj-wan v českém diskurzu výrazně reflektuje ekonomická témata. Ekonomicky úspěšná země coby obchodní partner a zejména investor ztělesňuje hospodářskou dimenzi, která je v ČR silně relevantní a konsenzuální. Velká většina mediálních výstupů je ekonomické povahy. Pro český národní zájem je tak Tchaj-wan ideální zemí z hlediska všech kritérií, včetně přijatelnosti dané v ČR mizivým povědomím o bývalé kuomintangské diktatuře.

Názor českého aktivismu tedy souhrnem vychází z tragické zkušenosti, tradice solidarity a existence nebezpečí pro demokracii. Hlavními aktéry v těchto postojích zůstávají bývalí disidenti a jim blízké osoby, jedná se o sféru elitní, exkluzivní a menšinovou s ohledem na četnost. Přitom tento apel má charakter disentu mezinárodního, je činěn s vědomím, že působí na ostatní, kteří jsou snad méně zaníceni pro věc. Aktivistické úsilí domácí nabývá v případě Číny mezinárodní charakter, nezabývá se otázkou národního zájmu, jde spíše o zájem globální. Na tento základ se odvolává i zbytek mediálního diskurzu, který ale posouvá těžiště i na další témata, zejména k ekonomickým zájmům státu, a reprodukuje domnělé dilema „buďto byznys – nebo lidská práva“.

V tom lze shledat posun od univerzálního moralismu bez ohledu na ekonomický zájem, který považuje za přízemní, zatímco zbytek diskurzu se blíží k tématům více spjatým s hypotetickým národním zájmem. Zdůrazňování existence komunismu v Číně a ztotožňování ČLR a jejího negativního obrazu v jasné souvislosti s představiteli české levice – KSČM a ČSSD – pak dokazuje sílicí vnitropolitickou dimenzi českého diskurzu o Číně. Tento fakt posiluje zjištění, že český diskurz o ČLR odráží velkou měrou českou realitu. Českým národním zájmem je v tomto kontextu paradoxně zabývat se sami sebou.

Společensko-politický rámec morálního diskurzu

Zaměříme-li pozornost na vlastní aktéry hlásící se k disidentskému diskurzu podpory lidských práv a vzdoru proti totalitě, pak k jeho představitelům patří především bývalí disidenti, individuální aktivisté, církve, i některé politické strany, zejména Strana zelených. Významným rysem aktivismu je novost otázky lidských práv v ČLR v českém diskurzu, protože ani v disidentských kruzích nebyla až do začátku demonstrací v Pekingu na jaře 1989 otázka

lidských práv v Číně významným předmětem zájmu (Rozhovor s Martinem Hálou, 2009). Teprve až masakr demonstrantů v Pekingu v roce 1989 postavil problematiku lidských práv a Tibetu do popředí pozornosti české veřejnosti. Významným momentem pak byl zánik komunistického režimu v Československu a přechod k demokracii, který mj. umožnil existenci nevládních organizací, jež se rychle ujaly aktivní role, zejména v případě Olympic Watch, Člověk v tísni, Amnesty International, Lungta, Potala, Fa-lun-kung. Vliv nevládních organizací na veřejné mínění je významný, protože získaly rychle prostor v médiích a současně k tomu i nárok na expertní roli komentátora. Jejich hlavní zásluhou je vytvoření solidní informační báze formou tištěných a internetových zdrojů (*Tibinfo*, *Tibetské listy*, www.protibet.org, www.free-tibet.cz, www.lungta.cz). Svou roli také sehrálo navázání osobních kontaktů mezi představiteli bývalého českého disentu ve vysoké politice a dalajlamou, tibetským exilem a v exilu žijícími čínskými disidenty.

Významnou měrou ovlivňují veřejné mínění také populární osobnosti veřejného života jak svou profesionální tvorbou nebo politickým aktivismem. Příkladem jsou např. hudebník, podnikatel a politik Michael Kocáb, hudebník a podnikatel Martin Kratochvíl, politici Martin Bursík, Pavel Bém, Kateřina Jacques, Jan Ruml, filmový režisér Igor Chaun, herečky Květa Fialová nebo Eva Holubová. Tyto osobnosti figurují jako účastníci petic, veřejných besed nebo přímo autoři cestopisných dokumentů či jejich spoluúčastníků. Herečka Květa Fialová se vyznává ze svého zaujetí pro buddhismus; Pavel Bém zdolal vrchol Mt. Everestu, nevpustěn k výstupu čínskou pohraniční stráží z území ČLR; Martin Kratochvíl cestuje po Nepálu a Tibetu a natáčí dokumentární filmy s vlastní hudbou; Igor Chaun byl účasten natáčení dokumentárního filmu a audience u dalajlamy v Dharamsale. Benefičního koncertu na podporu Tibetu se v březnu 2009 příznačně účastnili představitelé hudební alternativní scény, např. *Plastic People*, *Visací zámek*, *Michael's Uncle*, *Krásné nové stroje*, *Monika Načeva* (ČTK, 2009a). Téma Tibetu láká umělce mimo střední proud populární kultury a její fádnosti. Oslovuje přednostně městskou liberální vrstvu, zčásti blízkou tzv. *bobos*, ale také do této kategorie nezařaditelné osoby vyznávající liberální životní styl, případně inspirované buddhismem jako alternativním duchovním směrem.

V ČR se s mimořádně aktivní podporou setkává festival *Vlajka pro Tibet*, pořádaná každoročně 10. března k výročí potlačení tibetského povstání proti čínské nadvládě v roce 1959. V roce 2009 u příležitosti 50. výročí české pro-

testní a doprovodné kulturní akce kulminovaly. Vyvěšení tibetské vlajky, které jako symbolické gesto lze přiřadit do oblasti diskurzu, proběhlo v dosud největším počtu – na 350 obecních zastupitelství, nepočítaje dvě ministerstva a budovu Parlamentu ČR (soubor zpravodajství, 10.–16. 3. 2009). Tato aktivita na krajské a obecní úrovni se jeví jako pozoruhodná ve své šíři a v detailním pohledu, kdy v některých případech došlo k odstranění již vyvěšené vlajky (Krajský úřad v Českých Budějovicích) či vyvěšení z okna i přes nesouhlas vedení (Hradec Králové) (ČTK, 2009a, 2009c). Překvapuje především velkým zaujetím občanů i místní politické reprezentace, dále svou návazností na školní a kulturní prostředí (výstavy, přednášky, besedy, filmové projekce, koncerty, happeningy). V této situaci plní významnou roli nevládní organizace, které se v těchto akcích zviditelňují, současně však také splňují očekávanou roli a profesionální poslání.

Význačným jevem je také leckdy velmi bouřlivá diskuse na krajských úřadech a na radnicích mezi politickými stranami, dokonce za intervence místní veřejnosti a pod hrozbou protestních demonstrací (v Karlových Varech) (ČTK, 2009b). To dokládá, že tematika Tibetu je v ČR velmi atraktivní a budí pozornost veřejnosti, v individuálních případech lze dokonce použít termínu mobilizující. Strana zelených se tématu lidských práv a Tibetu chopila jako jediný relevantní politický subjekt v ČR, příznačně však také zejména v momentě masivního odlivu volebních preferencí v roce 2009, viz předvolební průzkumy (STEM, 2009).

Lze vyvodit závěr o překvapivě silném trendu relevance tohoto tématu a současně i obtížném hledání konsenzu, který příznačně chybí i na obecní úrovni. Současně také dočasně hekticky vytížený personál ambasády ČLR seznamuje místní zastupitelství s problematickou přijatelností takového počinání formou oficiálních protestů, návštěvami a písemnými výzvami (Rozhovor na MZV ČR, 2008).

Veřejné aktivity pořádané z podnětu nevládních organizací, SZ nebo individuálních osob jsou z hlediska zde sledovaného národního zájmu charakteristické svým domácím významem, kdy oslovují české publikum, v konkrétním případě festivalových aktivit na podporu Tibetu dokonce jen místní komunální úroveň. Dopad na situaci v ČLR a na vztahy režimu a etnické většiny k diskriminovaným menšinám pak lze předpokládat za minimální, zato interpretace takové společenské aktivity jako proces vlastní sebeidentifikace je smysluplná. Veřejné pojmenování komunistického zla v Číně, soucit a so-

lidarita s postiženými má i druhou dekádu po konci komunismu v ČSSR mobilizační potenciál. Z hlediska národního zájmu je občanská aktivita sporná z celonárodního hlediska z důvodu nedostatku konsenzu, avšak jako součást procesu přerodu společnosti ve společnost kulturní, informovanou a demokratickou získává důležitost. Podporou Tibetu a lidských práv v ČLR česká společnost demonstruje nevědomky vlastní potřebu projevit se a identifikovat se s morální vizí.

Závěr

Úvahy o tom, zda vlastní tragickou zkušenost s totalitou lze transformovat v koncept humanistické politiky, která by byla přínosná s mezinárodním přesahem, lze v závěru této stati potvrdit. Ustupování z vůli a rezignace na solidaritu s jejími oběťmi by byla chyba, aktivismus politických humanistů zasluhuje pozornost, protože vede ke konkrétním činům formou kritiky ČLR za porušování lidských práv. Pokud bychom ovšem nad rámec politické akce, která je výrazem naivního, leč účinného realismu, vzešlého z utrpené zkušenosti disidentů ve vězení, očekávali promyšlený koncept s parametry inovativního teoretického rázu, je třeba připustit pochybnosti.

Česká snaha sdělit světu potřebu ochrany lidských práv je v jednotlivostech přesvědčivá a v konkrétních případech produktivní. Česká společnost je senzitivní vůči totalitnímu útlaku, potud lze považovat aktivismus části politické a mediální sféry za velmi relevantní. Veřejnost očekává od politiků aktivní kritiku Pekingů, současně ale platí, že pro kritiku ČLR nebyl a není jasný konsenzus, většina politického spektra a dokonce i veřejnosti je zdrženlivá nebo odmítavá s poukazem na ekonomická a politická rizika. Absence konsenzu ve vlastní zemi redukuje přesvědčivost a mezinárodní přesah, zejména však samotnou slučitelnost s národním zájmem ČR. Názor na přijatelnost kritiky Číny je v ČR nejednotný, aktivismus menšiny provokuje většinu, která se spíše obává čínské odvety. Podpora lidských práv v Číně v souladu s českým národním zájmem je tedy sporná, jedná se o nekoordinovaný projev aktivismu, který má za cíl obecnější humanistické ideje nad rámec jednoho státu a jeho národního zájmu. Z hlediska relevance a konsenzu se národnímu zájmu nejvíce blíží ekonomické motivy, které jsou však v mediálním diskurzu horlivě prověřovány z moralizujících pozic. Přitom tento mediální stereotyp

(bud' obchod nebo lidská práva) zamlžuje oprávněnost – tj. relevanci ekonomických motivů národního zájmu a jejich míru konsenzu, které jsou přesvědčivě vyšší než v otázkách podpory lidských práv.

V případě kritéria přijatelnosti ze strany ČLR není problém s konsenzem, neboť podpora Tibetu a Tchaj-wanu se dotýká nejcitlivějších priorit ČLR, stejně jako tlak na umožnění individuálních politických práv. Konkrétní dopady této studie pro nedostatek prostoru nesleduje, dle názoru autora se v ČR spíše přeceňují.

Pokud se týče dilematu pozitivní vzor (resp. avantgarda) či kýč, lze konstatovat následující. Od humanistického aktivismu bývalých disidentů, který přetrvává jako projev exkluzivní menšiny, je třeba odlišit rovinu sebeidentifikace transformující se společností k demokratickému evropskému standardu. Tento přechod je provázen politickým a mediálním diskurzem nacházejícím pro své pozitivní odlišení negativní obrazy, v tomto případě v podobě čínského „komunismu“, a to v návaznosti na původní diskurz disidentů kritických vůči československé verzi totality.

Václav Havel je v této studii identifikován jako hlavní autor pojmů konceptu solidarity postižených a života v pravdě, zejména v kontextu období tzv. normalizace. Havlovy teoretizující odkazy na Patočku jsou v souladu s Rezkem problematické. Hlavní přínos Havlovy ideologie vzdoru – mimo dosah jeho pokusu zasadit tento koncept do rámce Patočkova textu – tento text spatřuje v pronikavé mravní obžalobě systému, založeného na lži a ponížení občanů a v nalezení východiska, které překračuje politickou rovinu svou univerzálností a spiritualitou.

Další obtíž lze vystopovat v rozdílu mezi původním diskurzem Havlových esejů a jeho následovníků po roce 1989. Studium veřejného diskurzu po roce 1989 reflektuje divergenci většinového diskurzu do uvedených mediálních schémat, odsouzení vykonstruovaného nepřítel, sebeidentifikace městských liberálních vrstev, a v neposlední řadě i banálního mediálního balastu.

Od duchovního a politického étosu původního disidentského diskurzu Havlových esejů se realita v ČR odcizila. Tím více je problematické jeho promítnutí do Číny. Kde se od původního záměru pomoci utlačovaným projevuje vzdalování se od tohoto cíle ve formě vlastního sebeprožívání, politických gest a malé schopnosti hlouběji vnímat realitu v kritizované Číně u aktérů kritizujících Čínu, tam začíná sféra kýče. Takový kýč nese stopy vysoké míry relevance a konsenzu, protože česká společnost cítí potřebu se mravně

očistit. Tato podoba sebeprožívání se jeví jako výrazná součást českého národního zájmu, aniž by produkovala více efektivní pomoci v podobě *solidarity s postiženými* v Číně a očišťujícího života v pravdě.

Poznámky:

¹ Rezek cituje Kunderův román *Nesnesitelná lehkost bytí*: „Kýč vyvolává těsně po sobě dvě slzy dojetí. První slza říká: Jak je to krásné, děti běžící po trávníku! Druhá slza říká: Jak je to krásné být dojat s celým lidstvem nad dětmi, co běží po trávníku! Teprve druhá slza dělá z kýče kýč.“ Milan Kundera: *Nesnesitelná lehkost bytí*. Brno: Atlantis, 2006, s. 228.

² „Solidarita těch, kdo jsou s to pochopit, oč běží v životě a smrti. ... otřesených ve víře v ‚den‘, ‚život‘ a ‚mír‘... Solidarita otřesených je solidarita těch, kteří chápou. ... Nebude stavět pozitivní programy, nýbrž bude promlouvat, jako Sókratovo daimonion, ve varováních a zákazech. Musí a může vytvořit duchovní autoritu a stát se duchovní mocí, která by doháněla válčící svět k jistým omezením, a tak umožňovala jisté činy a opatření.“ Jan Patočka: *Kacířské eseje o fiso-sofii doby*. Praha: Oikoimeneh, 2007, s. 177–118.

Mediální stereotypy Jihu jako překážka veřejné diskuse: důsledky pro českou rozvojovou spolupráci

Ondřej Horký

Úvod

Tato kapitola si původně vytkla za cíl zkoumání legitimizujících diskurzů rozvojové spolupráce tak, jak jsou obsaženy v českých médiích.¹ Očekávala, že v nich nalezne odkazy na smysl, motivace a logiku českého angažmá v zemích Jihu prostřednictvím rozvojové spolupráce a že jejich detailním rozбором přispěje k identifikaci příslušných českých národních zájmů. Předběžný průzkum téměř sedmi set novinových a časopiseckých článků i přepisů rozhlasových a televizních pořadů z roku 2008 však ukázal, že mediální debata či úvahy o rozvojové spolupráci jsou příliš vzácné na to, aby poskytly dostatek materiálu pro hodnověrnou analýzu. Přímé i nepřímé odkazy na národní zájmy jsou také zcela výjimečné. Česká média se na vzácné výjimky nad smyslem rozvojové spolupráce nezamýšlejí a vytvářejí obraz rozvojového světa zatížený jak negativními, tak i pozitivními stereotypy. Tento zkreslený obraz rozvojového světa však vychází spíše z vnímání a představ českých autorů a autorek než z bohaté a rozmanité skutečnosti rozvojového světa. Nalezení českého zájmu v rozvojovém světě i rozvojové spolupráci proto spíše brání.

Cílem textu je mediální stereotypy rozpoznat, zařadit do několika kategorií a rozebrat jejich důsledky pro vytváření postoje české společnosti k roz-

vojovému světu prostřednictvím kritické diskurzivní analýzy. Tato metodologie se zakládá na předpokladu, že mediální proslovy a projevy vytvářejí zjednodušené, společensky sdílené pojetí skutečnosti, ale také že jejich rozbořením je možné tyto diskurzy rozpoznat a rozkrýt. Konkrétně kapitola pracuje s metodami predikátové analýzy a analýzy metafor a dalších stylistických prostředků. Aby však bylo možné některé stereotypy, tedy typy diskurzů výrazně zjednodušující či dokonce zkreslující skutečnost, označit jako takové, je třeba konfrontovat laický pohled s vědeckými poznatky, a kapitola se proto opírá i o poznatky rozvojových studií jako vědního oboru, který se společenskými změnami v rozvojovém světě obecně zabývá.

Rozbor stereotypů o globálním Jihu (tedy o souhrnu zemí, jejichž vlády samy sebe označují jako rozvojové) ze strany Česka jako země Severu (země, která sebe sama považuje za rozvinutou) však nepokrývá celé rozpětí národních zájmů. Z nutných aspektů procedurálního uchopení národních zájmů analýza pokryje zejména fakultativní kritérium deliberace (či spíše jejího nedostatku), které stereotypy podle poznatků sociální psychologie a deliberativního pojetí demokracie brání. Média samotná přispívají jen zanedbatelně k rozeznání relevance, konsenzu a vnější přijatelnosti vůči Evropské unii a rozvojovým zemím. Rozbor stereotypních diskurzů proto nutně doplňuje obsahová analýza vládních a zahraničněpolitických a stranických dokumentů, průzkumů veřejného mínění a očekávání o rozvojové spolupráci ze strany Evropské unie. Ačkoli rozvojová spolupráce je nepochybně přijatelná ze strany vlád partnerských zemí, které s ní musely vyjádřit souhlas, pokus o zjištění přijatelnosti ze strany konečných adresátů politiky, chudého obyvatelstva Jihu, by kvůli nedostatku sekundárních dat vyžadoval rozsáhlý etnografický výzkum. Samotný důraz na nedostatek deliberace se nicméně ukazuje jako o to závažnější právě proto, že rozvojová spolupráce naplňuje ostatní kritéria relevance a konsenzu. Deliberace v oblasti relativně nové vládní politiky neproběhla ani v minulosti a současný konsenzus nelze proto považovat za výsledek předchozích diskusí, což klade závažné otázky ohledně její vnitřní i vnější demokratické legitimacy.

Následující podkapitoly nejdříve představí metodologii diskurzivní analýzy, metody predikátové analýzy a analýzy metafor a dalších tropů a použítá data v kontextu postkoloniální a postrozvojové kritiky. Poté upřesní nastíněnou operacionalizaci národních zájmů ve spolupráci diskurzivní a obsahové analýzy. Třetí část shrnuje výsledky naplnění kritérií relevance konsenzu

a přijatelnosti ze strany Evropské unie a klade je do kontrastu s výsledky analýzy stereotypů jako náhražky deliberace o vztazích České republiky s rozvojovým světem. Kapitulu uzavírá úvaha nad dlouhodobými důsledky nedostatku deliberace v oblasti rozvojové spolupráce, nezastupitelné roli médií v pokrytí dění v globálním Jihu.

Metodologie

Kritický konstruktivistický přístup a diskurzivní analýza mají v odkrývání stereotypů týkajících se rozvojového světa dlouhou tradici. Přispěli k ní zejména vědci a vědkyně pocházející z rozvojových zemí. Původně se kritický výzkum západního diskurzu o Africe, Asii a Latinské Americe zaměřoval především na období kolonialismu, kdy evropské představy o podřazenosti a zaostalosti původního obyvatelstva šly ruku v ruce s jejich násilným porobením a zotročením. Později se však rozšířil i na období následující formálnímu získání politické nezávislosti, kdy vnější dominantní diskurz kolonizace nahradil neméně silný diskurz rozvoje.

První proud představuje především práce Edwarda E. Saida *Orientalismus*, podle které Západ vytvořil obraz barbarského, přírodního, zženštilého, líného a pocitý zmítaného Orientu, jehož jinakost pomáhá udržovat vlastní identitu civilizovaného, kulturního, maskulinního, cílevědomého a rozumem ovládaného Západu (Said, 1995; česky Said, 2008). Stereotyp, pod který spadá většina afrických, asijských a původních amerických společností, pochopitelně brání skutečnému poznání rozmanitosti jejich kultur. Dominantní podíl Západu a elit rozvojového světa na tvorbě znalostí o mimoevropských společnostech a kulturách navíc může znemožňovat nahrazení stereotypů výpověďmi žen a mužů Jihu, jichž se orientalistický diskurz týká. Gayatri Chakravorty Spivak ukazuje, že ani vědkyně často nemůže reprezentovat ty nejznevýhodněnější, na které se často západní diskurz zaměřuje, může však alespoň upozornit na nepřítomnost jejich hlasu (Spivak, 1994). To omezuje i možnost mediální analýzy stereotypů: může je rozebrat či odmítnout, nemůže ale vždy jejich falešnost plně vyčerpávat a narovnat je.

Vedle kritiky orientalismu a subalterních studií, které představují Said a Spivak a které se spojují v postkoloniálních studiích, tvoří druhý proud postrozvojová kritika, kterou nejlépe reprezentuje Arturo Escobar (Escobar,

1995). Ačkoli oba proudy spojuje vliv Michela Foucaulta, autoři a autorky, kteří se hlásí k postrozvoji (*post-development*), kladou důraz nejen na tvorbu znalostí, ale také na těsný vztah mezi dominantním diskurzem Západu a jeho praktikami v zemích Jihu pod hlavičkou rozvojové politiky, a proto se opírají zejména o jeho pozdní díla (Foucault, 1975, 1976). Zatímco přínos postkoloniálních studií spočívá v možnosti rozšíření esencialistického přístupu k obyvatelstvu rozvojového světa (tedy jaký si Západ představuje, že Orient je), postrozvojová kritika upozorňuje zejména na předpoklad modernizace v drtivě většině rozvojových intervencí (tedy jaký si Sever představuje, že by měl Jih být).

V tradici postkoloniálního i postrozvojového proudu se tedy diskurzivní analýza zaostří na pozitivní a normativní stránku českého diskurzu o Jihu. Opírá se o ontologický předpoklad, že mediální diskurz vytváří nejen obecně sdílené pojetí skutečnosti v zemích Jihu, ale v konečném důsledku i o tom, jak se Češi a Češky vůči rozvojovému světu nebo přímo v rozvojovém světě chovají či nechovají. Doplňuje jej epistemologický předpoklad, že analýzou mediálních výstupů je možné typy diskurzů rozpoznat, rozkrýt a zařadit. Konkrétně se kapitola opírá o metodu predikátové analýzy, kterou lze aplikovat na kterýkoli gramatický text, a analýzu metafor a dalších tropů, na něž jsou média na rozdíl od vědeckých a administrativních textů bohatší.

Metoda predikátové analýzy, kterou do mezinárodních vztahů přinesla Jennifer Milliken, spočívá ve studiu predikátů čili gramatických vazeb mezi větnými členy a způsobu, jak jsou jejich pomocí konstruovány jednotlivé kategorie, nejčastěji sami aktéři (Milliken, 1999; též Drulák a kol., 2008: 108–109). Například rozbořením predikátu mezi podmětem a přísudkem identifikuje možnosti jejich jednání aktérů, aktivitu či pasivitu. Zaměří-li se naopak na podmět a přívlastek, predikátová analýza umožňuje kategorizovat vlastnosti připisované skupinám obyvatel rozvojového světa nebo celým kontinentům, a přispět tak k identifikaci stereotypů.

Metoda analýzy metafor a dalších stylistických prostředků jazyka je ještě pevněji spjata s literární analýzou (Lakoff–Johnson, 1980; též Drulák a kol., 2008: 124–148). V případě metafor je třeba v konkrétních metaforických výrazech spojujících dvě zdánlivě nesouvisející oblasti rozpoznat metaforický pojem, který se nejčastěji snaží o spojení neznámých prvků z rozvojového světa s nám důvěrně známými skutečnostmi. Poté je možné vyvést důsledky, které vyplývají z jejich spojení. Zde metafora slouží zejména k přiblíže-

ní neznámého a jeho přeměnu na něco známého, a proto je dalším vhodným nástrojem k rozpoznání stereotypů.

Operacionalizace národních zájmů

Spojením s metodologií diskurzivní analýzy klade tato kapitola největší důraz na deliberaci, kterou operacionalizace stanovila jako nepovinné kritérium národního zájmu. Prostor však ponechává i ostatním základním kritériím, k jejichž stanovení používá analýzu obsahovou. Přejímá všechny postačující podmínky v oblasti relevance: podmínku zásadního ovlivnění společnosti, proměny jeho charakteristik nebo vzniku důležitých nových práv a povinností. Tato podkritéria sleduje v domácí legislativní úpravě zahraniční rozvojové spolupráce a v závazcích vyplývajících z členství v Evropské unii a mezinárodních organizacích. V neposlední řadě zkoumá, jaké finanční důsledky pro zemi vyplývají ze spolupráce s partnerskými zeměmi v rozvojovém světě. Ze závazků EU a míry jejich naplňování Českou republikou také odvozuje naplnění kritéria přijatelnosti zahraniční rozvojové spolupráce ze strany Evropské unie.

Naplnění kritéria konsenzu se vzhledem k nedostatečné deliberaci jen obtížně zjišťuje přímo, a proto se výzkum zaměřuje na ojedinělá vyjádření ze strany nejvyšších politických představitelů, postoje politických stran, občanského a soukromého sektoru a státní správy. Jelikož většinou jde o kritická vyjádření ke *statu quo*, tichý konsenzus na úrovni cílů politiky, strategií a taktik je většinou možné odvodit pouze negativně na základě výtek ke stávající vládní politice. Jako jasnější se jeví pouze doplňkové kritérium přijatelnosti ze strany partnerských zemí, jež lze vzhledem k zvláštnímu charakteru zaměření rozvojové politiky na nejchudší obyvatelstvo a státocentrickému teoretickému rámci národních zájmů omezit pouze na jejich vlády. Partnerské instituce a chudí v rozvojovém světě jsou totiž zároveň zainteresovanými členy společností a vztahuje se na ně i kritérium deliberace.

Vnější rozměr deliberace přirozeně doplňuje i analýza možností a míry zapojení domácích zainteresovaných členů společnosti, resp. české rozvojové konstituce, jak bývá souhrn českých aktérů nazýván. Otevřenost jednání jakožto druhé podkritérium deliberace o rozvojové politice pak lze v případě rozvojové spolupráce zjistit především na základě toho, jak jsou nastavena

institucionální pravidla tvorby české rozvojové politiky a jakým způsobem jsou ve skutečnosti využívána. Konečně podkritérium dostatečné přítomnosti ve veřejném prostoru operacionalizuje diskurzivní analýza médií a identifikací stereotypů, které veřejnou diskusi omezují a identifikaci národních zájmů zabraňují.

Představené teoretické přístupy ukázaly, jakým způsobem stereotypy o rozvojovém světě brání v poznání společenské reality. Nenabízí však dostatečnou odpověď, jak stereotypní myšlení brání deliberaci. Tento vztah se vyjeví, pokud jako cíl deliberace nechápeme pouze vytvoření konsenzu, ale i millovskou proměnu samotných účastníků debaty resp. jejich hodnot a preferencí (viz Kratochvíl, I. kapitola). Skutečnou veřejnou diskusi nelze chápat jako pouhou agregaci stávajících individuálních či skupinových názorů, ale i jejich proměnu v průběhu komunikace. Sociálně-psychologický výzkum, který si termín stereotypů vypůjčil z označení tiskařské reprodukční techniky (Gilman, 1985), poukazuje na to, že bourání stereotypů jakožto proces změn existují nutně vyžaduje záměr, pozornost a čas jedince (Kahn, 1996). Právě tyto parametry jsou zároveň podmínkami deliberace. Existence stereotypů a absence deliberace jsou tedy pevně spojeny.

Negativní vnímání stereotypů z hlediska demokratické deliberace tedy nevychází z *a priori* negativního charakteru stereotypů. Sociální psychologie přiznala přirozenost stereotypů v případech, kdy se jedinec nachází v situaci nedostatku informací – nebo naopak jejich přehršení. Mediální pokrytí rozvojového světa jednoznačně odpovídá prvnímu případu. Avšak pokud se jedinec vybavený stereotypy náhle ocitne v situaci, kdy je vystaven množství protichůdných informací, např. při návštěvě rozvojového světa, své stereotypy může ještě posílit. Tvorba stereotypů jako kognitivní proces tedy šetří čas a jejich negativní hodnocení je spojeno především s mocenským postavením nositele stereotypu.

Ne každá komunikace je však skutečnou deliberací, protože i diskuse může vést k utužování stereotypů. Současná sociální psychologie upozorňuje, že „[v]e světě meziskupinové politiky nejsou [stereotypy] pasivní pasí, do kterých nemožoucí jedinci mimoděčně příliš snadno padají, ale pečlivě vytvořené zbraně, které jsou nástrojem jejich sjednocených zájmů“ (Mc Garty–Yzerbyt–Spears, 2002: 183). Stereotypy vznikají v interaktivním procesu vyjednávání, nespádají však pod případ ideální řečové situace (Habermas–McCarthy, 1989), protože vznikají ve specifické mocenské situ-

aci. Ačkoli i znevýhodnění lidé mají stereotypy, většinou jsou k jejich tvorbě náchylnější právě ti, kteří se nacházejí ve výhodnější pozici, protože na stereotypizované dávat pozor nemusí (nepřichází s nimi do styku), nemohou dávat pozor (např. nemají čas), anebo nebo pro to nejsou dostatečně motivováni (Fiske, 1993). Potvrzují tak tvrzení Waltera Lippmana z roku 1922, že stereotypy představují „pevnost naší tradice, a za jejími hradbami se i nadále můžeme v naší pozici cítit bezpečně“ (Lippman, 2004: 52). Stereotypy udržované rozdělení na „my“ a „oni“, vlastní dominantnímu orientalistickému či rozvojářskému přístupu, charakterizuje většinu analyzovaných mediálních výstupů.

Korpus pro diskurzivní analýzu tvoří 657 textů z mediální databáze Člověka v tísni za rok 2008. Zahrnují články z většiny deníků včetně tabloidů a regionálních příloh, týdeníků i měsíčníků dostupných v běžné distribuci, od společenských přes kulturní po ekonomické, i přepisy diskusních a publicistických pořadů většinou z veřejnoprávního rozhlasu a televize (dále Krasney et al., 2008). Výjimečně se objevují texty z periodik pro odbornou veřejnost. Tematicky se články či přepisy pořadů týkají především rozvojových regionů obecně, globálních problémů a rozvojové a humanitární pomoci. Texty byly nejdříve vyhledány na základě klíčových slov, poté vyřazeny či ručně doplněny, a jejich konečný výběr proto nelze považovat za definitivní a vyčerpávající. Část textů se navíc týká časově omezených ozbrojených konfliktů, které zkreslují zastoupení jednotlivých témat a regionů v korpusu. Možnosti věrohodného použití kvantitativní analýzy se proto ukazují jako velmi omezené.

Identifikace stereotypů probíhala abduktivním čtením a spojováním textů do skupin s podobnými rysy za pomoci programu ATLAS.ti. Poté byl z každé skupiny vybrán text, který nejlépe daný stereotyp vystihuje a který je také podrobněji rozebrán. V následném kroku jsou shrnuty důsledky existence stereotypů pro českou rozvojovou politiku.

Výsledky

Relevance a přijatelnost ze strany EU

Po patnácti letech existence splňuje zahraniční rozvojová spolupráce bez pochyby kritérium relevance. Tím, že Česká republika začala na základě

usnesení vlády v roce 1995 poskytovat rozvojovou pomoc, se *de facto* stala rozvinutou zemí i přesto, že v té době sama přijímala pomoc od dalších dárcovských zemí. Z hlediska rozvojové spolupráce totiž není rozhodujícím kritériem ani tak výše příjmu nebo úroveň lidského rozvoje jako sebezařazení země na seznam partnerských zemí Výboru pro rozvojovou spolupráci OECD. Rozvojová spolupráce tak hraje důležitý prvek z hlediska sebezpečení a není náhodou, že první právní úprava „poskytování zahraniční pomoci“ souvisí právě se vstupem do Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj, označované jako klub bohatých (Vláda ČR, 1995). Obnovení rozvojové spolupráce, kterou Československo poskytovalo během studené války jako výraz své příslušnosti k „druhému světu“, tedy svědčí o proměně charakteristiky českého společenství a potvrzení jeho příslušnosti ke globálnímu Severu.

Ačkoliv oblast rozvojové spolupráce byla jako součást zahraniční politiky i nadále upravována pouze prostřednictvím usnesení vlády (Vláda ČR, 2004, 2007), v roce 2006 se její reforma stala součástí programů většiny politických stran a programového prohlášení vlády. V únoru 2009 vytvořil Zahraniční výbor Poslanecké sněmovny sněmovny podvýbor pro rozvojovou spolupráci a v říjnu 2009 schválila Poslanecká sněmovna v prvním čtení návrh zákona o zahraniční rozvojové spolupráci a humanitární pomoci poskytované do zahraničí. Již v roce 2010 by tedy uzákonění této oblasti mělo vstoupit v platnost. Vzhledem k převážně technickému charakteru a rozpočtové neutralitě návrhu zákona by předpokládané schválení zákona parlamentem mělo svědčit o dostatečné relevanci poskytování rozvojové pomoci z hlediska národních zájmů. V neposlední řadě Česká republika ratifikovala ústavní většinou tzv. Dohodu z Cotonou, mezinárodní smlouvu upravující vztahy Evropské unie a zemí Afriky, Karibiku a Tichomoří, ze které vyplývá pro Českou republiku povinnost přispívat do Evropského rozvojového fondu.

Poskytování rozvojové spolupráce tvoří celkově součást *soft acquis* Evropské unie, podle kterého by měla Česká republika v roce 2010 vydávat 0,17 % a v roce 2015 0,33 % ze svého hrubého národního příjmu na položky započítatelné jako oficiální rozvojová pomoc podle metodiky Výboru pro rozvojovou spolupráci OECD (European Council, 2005). Další závěry Rady Evropské unie a sdělení Evropské komise určují povinnosti České republiky z hlediska efektivnosti pomoci a její koordinace s ostatními členskými státy a Evropskou komisí (COM, 2005; COM, 2007), které zatím země prakticky nenaplnuje. Rozvojová politika je polem se sdílenou kompetencí

EU a členských států a i přesto, že většina závazků, které Česká republika přijala, není právně vymahatelných, poskytování efektivní rozvojové spolupráce není z hlediska Evropské unie pouze přijatelné, ale žádoucí. Česká republika zároveň může ovlivňovat rozvojovou politiku Unie, a proto samotná existence *soft acquis* a vstup do EU způsobily zemi vznik nových práv a povinností.

Zahraniční rozvojová spolupráce Českou republiku ovlivňuje vnitřně, a proto splňuje i třetí podkritérium relevance. V roce 2008 Česká republika vydala na oficiální rozvojovou pomoc více než čtyři miliardy korun. Každý český občan či občanka tedy v průměru vládní politice věnovali více než 400 Kč. I přesto, že téměř polovinu tvoří povinné příspěvky do obecného rozpočtu Evropské unie, které Evropská komise věnuje na své rozvojové nástroje, zdroje zahraniční rozvojové spolupráce umožňují existenci poměrně rozvinuté rozvojové konstituce a jsou nezanedbatelným zdrojem zaměstnanosti ve státní správě, neziskovém sektoru a zejména ve firmách, zejména s přihlédnutím k *de facto* vázanosti rozvojové pomoci na odběr českých výrobků a služeb.

Konsenzus

Splňuje-li zahraniční rozvojová spolupráce bezpochyby kritérium relevance, v oblasti konsenzu se nachází ve složitější situaci kvůli slabé deliberaci, která se nachází ve středu pozornosti této kapitoly. Konsenzus proto není snadné nalézt na základě explicitních vyjádření aktérů, ale spíše na základě vyjádření jejich nesouhlasu s vládní politikou. V souladu s danou operacionalizací tato část sestupuje stupňovitě od politiky přes strategie po taktiky české rozvojové spolupráce.

Jediný explicitní hlas proti poskytování rozvojové pomoci jako takové ze strany kolektivního aktéra vyšel z extrémně pravicové, neonacismu blízké Dělnické strany, která představuje argumenty podobné Sdružení pro republiku – Republikánské strany československé z poloviny devadesátých let. Volá po „přehodnocení pomoci českého státu tzv. třetímu světu“, neboť Česká republika není „tak bohatá, aby mohla kdekomu pomáhat“, a proto, že kvůli korupci se „téměř veškerá zahraniční pomoc [...] k prostým občanům nedostane“ (Dělnická strana, 2008). Vzhledem k zanedbatelné podpoře strany lze říci, že ohledně poskytování rozvojové pomoci existuje v České repub-

lice široký konsenzus. Podle posledního výzkumu veřejného mínění se pouze 3,9 % respondentů/ek domnívá, že Česká republika by neměla „chudým (rozvojovým) zemím“ poskytovat „žádnou pomoc“, a jen desetina si myslí, že na „program pomoci chudým zemím“ dává Česká republika ze státního rozpočtu „příliš mnoho“ prostředků (SC&C, 2008). Konsenzus tedy nezahrnuje pouze politickou úroveň, ale také veřejné mínění. Negativní hlasy se přirozeně neobjevují ani v soukromém a neziskovém sektoru, které jsou na vládních výdajích částečně závislé.

Výzkum veřejného mínění již poukázal na nejednotnost ohledně objemu poskytované spolupráce. Více než polovina odpovídajících považuje současné výdaje za dostačující a necelá čtvrtina za příliš malé. Podobně rozštěpení jsou i aktéři, kteří zaujímají pozici k naplňování nevymahatelných závazků Evropské rady v navyšování objemu pomoci. Ministerstvo financí je chápe pouze jako „doporučení“, zatímco neziskové organizace nebo představitelé „starých“ členských zemí rozumí výrazu „*strive to increase*“ závazně (Horký, 2009: 360). Ministerstvo zahraničních věcí se sice oficiálně k politickým závazkům hlásí, avšak jeho činnost ve vládě silnou vůli pro jejich naplnění neprozrazuje.

Konsenzus v oblasti efektivnosti pomoci se jednoznačně spojuje s přiřazovanými motivacemi poskytování rozvojové pomoci. Na jedné straně stojí např. Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR jako člen Rady pro ZRS, jehož vize rozvojové pomoci se blíží pojetí exportní dotace, a tedy čistě ekonomicko-pragmatickému pohledu. Ministerstvo zahraničních věcí navíc klade důraz na bezpečnostní a zahraničněpolitické zájmy a tyto zájmy doposud chránila i vláda jako celek. Na opačné straně stojí nevládní neziskové organizace, které kladou důraz na snižování chudoby, případně ji doplňují demokratizací a podporou lidských práv. Veřejné mínění stojí spíše na straně občanské společnosti. Z hlediska motivací respondenti/ky zdůrazňují etické důvody a čtyři pětiny z nich se domnívají, že pomoc by neměla být vázaná na dobré vztahy s určitou zemí, ale na potřebnost. Pouze čtvrtina si myslí, že pomoc by měla vždy poskytovat České republice výhody. Významná část obyvatelstva také pravděpodobně usuzuje, že rozvojová spolupráce může působit jako prevence migrace a terorismu, ale neoznačila je jako hlavní motivaci. Na jednom konci škály tedy stojí veřejné mínění, jež se odráží v názorech občanské společnosti, a na straně druhé postoje resortů, jež odpovídají zájmům tradičně jimi hájeným.

Rozdílné názory na důvody pro poskytování rozvojové pomoci se následně přelévají i do strategické oblasti, zejména výběru prioritních zemí a sektorů české rozvojové spolupráce. Veřejnost považuje za nejdůležitější oblasti boj proti HIV/AIDS, vzdělávání, lidská práva, zlepšení postavení žen a dětí a posilování míru a bezpečnosti. V tom se shoduje s občanskou společností, která se angažuje především v oblasti vzdělávání, zdravotnictví a sociálních služeb. Tento obdobný výběr opět kontrastuje s dlouhodobě nejdůležitějšími sektory zahraniční rozvojové spolupráce: podporou podnikání a infrastruktury, zemědělství a životního prostředí. Pokud výzkumy veřejného mínění věrně odrážejí postoje společnosti, pak tři čtvrtiny Čechů a Češek považují za „nejpotřebnější“ region Afriku. Nevládní sektor, reprezentovaný platformou FoRS – Českým fórem pro rozvojovou spolupráci, ve výběru prioritních zemí klade prvotní důraz na potřebnost. V roce 2008 však do Angoly a Zambie, dvou z osmi prioritních zemí české rozvojové spolupráce, směřovalo celkem pouze 12 % bilaterální pomoci. Česká rozvojová spolupráce se zaměřuje spíše na blízké země středního příjmu, ve kterých může lépe bránit své hospodářské, politické nebo bezpečnostní zájmy.

Strategická úroveň ještě klade otázku nástrojů rozvojové spolupráce. České výzkumy veřejného mínění se možnými formami rozvojové spolupráce nezabývají a výzkumy Eurobarometru jsou pro tendenčnost svých otázek nepoužitelné (European Commission, 2005). Z dotazníkového průzkumu Ministerstva zahraničních věcí ČR za účelem přípravy nové koncepce zahraniční rozvojové spolupráce vyplývá jasná preference aktérů využít ovlivnitelné části rozpočtu oficiální rozvojové pomoci na dvoustrannou spolupráci spíše než navyšovat dobrovolné příspěvky mezinárodním organizacím. Namátkový průzkum také ukázal, že v české rozvojové konstituci panuje obecná nedůvěra k přímé finanční pomoci a dekoncentraci technické pomoci. Je pochopitelné, že členové rozvojové konstituce, kteří jsou závislí na veřejném rozpočtu, upřednostňují dvoustrannou projektovou pomoc, na jejichž dodávkách se podílejí.

S menší mírou hodnověrnosti lze tedy říci, že v České republice existuje konsenzus o potřebě zapojit české subjekty do realizace *de facto* vázané pomoci, která posiluje závislost rozvojového světa na rozvojové pomoci, i když nebývá neefektivnější. Přes rostoucí důležitost tématu na evropské a globální úrovni zůstává pozornost věnovaná koherenci politik také velmi malá.

Vzhledem k rozdílným postojům na strategické úrovni mezi jednotlivými skupinami aktérů lze očekávat ještě větší rozdíly na úrovni taktické. Celkově lze však shrnout, že v České republice panuje široký konsenzus o poskytování rozvojové pomoci do zahraničí s tím, že členové rozvojové konstituce by uvítali navýšení prostředků zejména na dvoustrannou projektovou pomoc realizovanou českými subjekty. Tento důraz na zapojení českých subjektů stran nevládního sektoru v širším pojetí do určité míry rozporuje kvalitativní závazky Evropské unie o dekoncentraci pomoci. Ačkoli mezi aktéry existují rozdílné motivace pro její poskytování upřednostňují různé sektory a teritoria, tyto rozdíly nevyvolávají výrazné konflikty ani nevedou ke zvýšené deliberaci do té míry, do jaké zatím zaměření zahraniční rozvojové spolupráce umožňuje realizaci pomoci všemi zapojenými stranami. I přesto je třeba zdůraznit, že pojetí rozvojové spolupráce v očích nevládního sektoru je velmi blízké postojům veřejnosti, zatímco vláda a Ministerstvo zahraničních věcí ČR mají blíže k pojetí rozvojové spolupráce jako nástroje dalších politik, zejména zahraniční, bezpečnostní a hospodářské.

Vládní politika zahraniční rozvojové spolupráce tedy splňuje tři základní kritéria národního zájmu. O relevanci není na základě změny identity České republiky z příjemce na dárce pomoci, v souvislosti s probíhajícím uzákoněním rozvojové spolupráce a vzhledem k vysokým nákladům na rozvojovou spolupráci, pochyb. Poskytování rozvojové pomoci není Evropskou unií pouze akceptovatelné, ale přímo vyžadované, byť ne vymahatelné. Do budoucnosti by ze strany EU mohlo být nepřijatelné pouze pokračující nenaplnění kvantitativních a kvalitativních závazků. A konečně rozvojová spolupráce splňuje kritérium konsenzu na úrovni politiky s prozatím nekonfliktním rozštěpením pojetí rozvojové pomoci mezi aktéry. Deklarovaný altruismus veřejnosti kontrastuje zejména s praktikovaným pragmatismem politických elit. V demokratické společnosti by k podobným rozdílům nemělo docházet a právě pohled na deliberaci může odhalení příčin demokratického deficitu pomoci.

Deliberace

Dříve než tato podkapitola přejde k mediálním stereotypům jako překážce deliberace o rozvojovém světě a rozvojové spolupráci v rámci podkritéria přítomnosti ve veřejném prostoru, je nutné ověřit i ostatní podkritéria otevřenosti jednání a zapojení zainteresovaných členů společenství do tvorby po-

litiky. Zahraniční rozvojová spolupráce je součástí české zahraniční politiky a po její transformaci v roce 2008 se stává Ministerstvo zahraničních věcí ČR s jemu podřízenou Českou rozvojovou agenturou dominantním hráčem s rozhodujícími pravomocemi. Současně zřízená Rada pro rozvojovou spolupráci má pouze poradní hlas, v praxi však slouží pro slučování pozic ostatních resortů, které mají právo připomínkovat a odmítnout pravidelná i mimořádná rozhodnutí předkládaná ministerstvem jako návrhy usnesení vlády. V rámci rady mají navíc pouze poradní hlas FoRS – České fórum pro rozvojovou spolupráci, sdružující nevládní neziskový sektor, a Platforma podnikatelů pro zahraniční rozvojovou spolupráci, sdružující soukromý sektor. Vzhledem ke vzájemné závislosti státní a nestátní složky konstituce mají i tyto poradní hlasy v praxi větší sílu, než by odpovídala jejich institucionálnímu postavení. Všichni domácí členové konstituce jsou tedy do procesu tvorby politiky zapojeni, teprve konečná verze nové koncepce ZRS ale ukáže, do jaké míry MZV reflektovalo silné zaměření na snižování chudoby, které prosazuje občanská společnost a EU.

Právě na příkladu přípravy koncepce lze ukázat na vnitřní hranice deliberace. Od roku 2003, kdy Ministerstvo zahraničních věcí ČR představilo předchozí koncepci neziskovému sektoru jako hotovou věc, lze mluvit o posunu k většímu zapojení aktérů, avšak doposud v České republice neproběhla veřejná debata, jež by se zaměřila na základní dilemata rozvojové spolupráce, představená v části kapitoly věnované konsenzu. FoRS připravuje svoje pozice na základě konzultací se svými členy bez organizace veřejných debat a členové a členky parlamentu se v naprosté většině případů o rozvojovou spolupráci nezajímají, takže politický kanál „nahrávání“ preferencí voličstva zůstává nevyužitý. Ve výzkumu veřejného mínění téměř polovina respondentů zmínila, že nikdy neslyšela o vládní programu na pomoc chudým zemím (včetně humanitární pomoci). Jejich podíl dokonce klesl z roku 2006 na rok 2008 o 6 % (SC&C, 2006). Vysvětlujícím faktorem může být silná intenzita humanitární pomoci následující tsunami v jihovýchodní Asii v prosinci 2005. Dostatek informací o české pomoci má pak čtvrtina a o Rozvojových cílech tisíciletí slyšelo pouze 12 % dotázaných. Nelze tedy upřít, že přes dostatečné zapojení členů rozvojové konstituce je propast mezi konstitucí a veřejností způsobena nedostatkem informací a zájmu posledně jmenované.

Tuto propast však zároveň udržuje při životě i relativní uzavřenost nejen Ministerstva zahraničních věcí ČR, ale celé rozvojové konstituce. Občan-

ská společnost navíc proti této uzavřenosti neprotestuje. Oblast diplomacie, pod kterou zahraniční rozvojová spolupráce spadá, se tradičně řadí k netransparentním politikám, ve kterých hrají zákulisní vyjednávání důležitou roli. Tato institucionální kultura se pak přirozeně promítá i do práce Odboru pro rozvojovou spolupráci a humanitární pomoc. Ministerstvo zahraničních věcí např. nikdy nepublikovalo evaluační zprávy projektů, které kontrolují nakládání s veřejnými prostředky. V konečném důsledku se rozvojová konstituce zaměřuje především na problémy bezprostředně spojené s implementací rozvojové pomoci, jejíž realizaci umožnilo velké množství prostředků uvolněných z veřejných rozpočtů v důsledku naplňování mezinárodních závazků. Celkově tedy vnitřní deliberace probíhá pouze částečně a nezahrnuje širší společenství jak z důvodu strukturální uzavřenosti součásti zahraniční politiky, které podléhá i občanská společnost, tak i z důvodu nedostatku zájmu a informací veřejnosti. Tento stav se nadále udržuje cirkulární kauzalitou.

Konečně zbývá otázka vnější deliberace, tedy zapojení partnerů české rozvojové spolupráce a cílových skupin rozvojových intervencí. Partnerství a *ownership* rozvoje, tedy iniciativa při určování priorit rozvojové spolupráce zejména s cílovou skupinou chudých, je součástí mezinárodních a evropských závazků. Česká republika však tyto principy dosud nezačlenila do vnitřních pravidel programového a projektového cyklu. Současná praxe identifikace programů a projektů ze strany Ministerstva zahraničních věcí ČR a České rozvojové agentury probíhá spíše *ad hoc* a ukazuje, že přes institucionální transformaci systému zůstává česká rozvojová spolupráce předurčena především prioritami domácích realizátorů. V současnosti navíc neprobíhají dotační programy pro české nevládní neziskové organizace v rozvojových zemích, a tyto tedy nemohou identifikovat rozvojové priority ve spolupráci s místními partnery. Celková deliberace zahraniční rozvojové spolupráce je tedy v konečném důsledku omezena v praxi a nebo je čistě formální. Největší mezery představuje v zapojení domácí veřejnosti a chudého obyvatelstva globálního Jihu do tvorby politiky.

Překážky deliberace

Vzhledem ke geografické vzdálenosti mezi příjemci rozvojové pomoci a jejich poskytovateli hrají média nezastupitelnou roli. Právě ona utvářejí obraz rozvojového světa a podílejí se i na formování postojů veřejnosti k rozvojové

spolupráci v roli voličstva i soukromých dárců a dárnyní. Na to, že zobrazení třetího světa není hodnotově neutrální, ale určují je západní mediální zvyklosti, upozornili již v polovině šedesátých let Johan Galtung a Mari H. Ruge ve své teorii zpravodajských hodnot, kterou lze operacionalizovat obsahovou analýzou (Galtung–Ruge, 1965). Přesto, že tato kapitola v identifikaci stereotypů volí diskurzivní analýzu, není od věci připomenout dosavadní zjištění Kamily Plockové a kolektivu kolem Jany Krasney.

V obsahové analýze deníku *MF Dnes* v roce 2006 Plocková zjistila, že pokrytí rozvojového světa nejčtenějším nebulvárním českým deníkem je nerovnoměrné co do geografického pokrytí rozvojového světa, což souvisí zejména s přednostním informováním o aktuálních politických problémech a ozbrojených konfliktech (Plocková, 2007). Články i fotografie dávají celkově zemím Jihu negativní vyznění. Důležitý filtr tvoří personalizace pomocí „elitních osob“ pocházejících častěji ze Západu než z rozvojových zemí samých. O rozvojovém světě také média referují zejména ve vztahu ke Spojeným státům americkým a dalším „elitním zemím“ než k České republice. Za pozitivní lze označit, že „běžné osoby“ citované ve člancích pocházejí častěji z rozvojových zemí, ale i tak západní elity zůstávají vůdčími referovanými osobami.

Analýza Člověka v tísní, která zahrnuje stejný rozsah publikací jako tato kapitola, avšak v mírně posunutém období od dubna 2007 do června 2008, svým zaměřením více pokrývá rozvojová a humanitární témata, včetně výstupů podporovaných v rámci programu osvěty zahraniční rozvojové spolupráce. Možná právě proto autorky ve svém korpusu identifikovaly více pozitivních než negativních zpráv ve srovnání s *MF Dnes*. Potvrdily dominanci vztahu k elitním národům včetně České republiky, rozpoznaly však jen málo českých elitních osob, což zřejmě odpovídá přejímání zpráv od zahraničních agentur a nezájmu českých známých osobností o rozvojový svět (Krasney a kol., 2008).

Obě obsahové analýzy poukazují na zprostředkovanost informovanosti o Jihu skrze západní země a jejich elity, což odpovídá nízké intenzitě vztahů a zájmu o rozvojový svět. Nedokáží ale více prozradit o tom, co česká média na místo neznámého dosazují. Reklama na zpravodajský kanál Z1 velmi příznačně ukazuje, že rozdělení na pozitivní a negativní zprávy je zjednodušující právě proto, že média často tíhnou k dichotomickému myšlení (viz obrázek 1). V tomto případě prezentují „černou Afriku“ jako exotickou,

a tedy pozitivní turistickou destinaci, nebo naopak negativně jako zkorumpovanou společnost, a prostor pro jiné možnosti neposkytují. Sebeprezentace média jako rozbíječe pozitivních stereotypů sama paradoxně upadá do stereotypičnosti.

Obrázek 1: Internetová reklama na zpravodajský kanál Z1.

Pomocí diskurzivní analýzy je možné tuto zjednodušení odhalit a typizovat je. Syntetická tabulka shrnuje šest nejvýraznějších stereotypů (včetně typu článku, který stereotypy rozbíjí) a jejich důsledky.

Primitivní Afrika (Štand, 2008)

Ze všech regionů představuje nejčastější a nejvýraznější typ subsaharská Afrika. Stereotyp „černé Afriky“ jako primitivního kontinentu se nachází zejména v cestopisných, ale také „rozvojových“ člancích. Text z časopisu *Lidé a země* spojuje navštívený region kolem jezera Turakana v Keni, „místo startu k dobytí světa“, s archeologickými nálezy předchůdců člověka (byť s řádově chybným časováním). Charakteristické je tvrzení „kde končí asfalt, tam začíná Afrika“, které esenci Afriky klade za hranice civilizace a později zde dokonce „definitivně končí svět a další cesta vede rovnou do pekla“, čímž částečně regionu upírá dokonce skutečnost.

Tabulka 1:
Charakteristika mediálních stereotypů a jejich důsledky
pro rozvojovou spolupráci

Typ	Charakteristika	Důsledky pro rozvojovou spolupráci
Primitivní Afrika	Lineární pojetí historie, rozvojový svět je bližší přírodě a minulosti.	Naturalizací Jihu zvyšuje vzdálenost od Severu, podtrhuje neměnnost společnosti, a tedy i možnost jejího rozvoje.
Neafrická Afrika	Známky rozvinutosti jsou označeny jako v daném regionu cizí prvky.	Rozvojové regiony jsou v důsledku považovány za statické a nemohou se rozvinout, anebo pouze aplikací západních prvků.
Srdceryvný/šokující příběh	Česká pomoc vyvrhuje z bídy pasivní lidi, kteří jsou za to vděční českým dárcům a dárkyním / Život v rozvojovém světě je strašný a nelidský.	Obyvatelstvo Jihu je neakceschopnou obětí mimo společenský a politický kontext, charita je jedinou cestou změny.
Depolitizovaná pomoc	Rozvojová spolupráce je technické téma.	Otázka politické vůle a koherence pomoci s ostatními politikami je vytěsněna.
Přejatá zpráva	Informace zdánlivě zaměřená na Jih se ve skutečnosti týká pouze Severu a je vytržena z kontextu.	Rozvojová pomoc nebo charita hrají roli placebo.
Rozbijené předsudky	Explicitně bourá stereotypy a ukazuje dynamické společnosti Jihu ve své komplexitě.	Iniciace reflexe a potřeby reagovat na změněnou situaci.

Článek zdůrazňuje etnickou příslušnost obyvatelstva, vzájemné rozdíly a nepokoje mezi „kmeny“. Například historie Masajů je dle slov autora „mytologizována, jejich osud zromantizován a jejich život zkomercializován. V průběhu několika let se stali hračkami keňského turistického průmyslu a během tohoto procesu ztratili téměř vše, včetně své důstojnosti.“ Samburové jsou „výjimečně pohlední, arogantní a líní“, jinde „všichni neskutečně

opilí“ a také jejich „plastikové děti“ zobrazuje jako oběti Západu, protože se staly závislé se na odpadcích turistů a po jejich odchodu zůstaly na ulici. Autor sám nereflktuje svůj vlastní podíl na západním turismu a dokonce dětem nabízí dárky.

O chvíli později jsou však jiné děti, které vytrvale trénují taekwondo, „inteligentní a hovoří dobrou angličtinou“. Keňa nicméně podle autora nespadá do „civilizace, kde by dostali šanci rozvíjet svoji inteligenci i sportovní talent“. Zobrazení zaostalosti, přírodnosti a dokonce i neskutečnosti rozvojového světa jako jeho podstaty vede k rezignaci na možnosti jeho změn. V tomto případě jsou dokonce západní intervence v Africe zobrazeny jako škodlivé, ovšem bez reflexe, že se autor článku jako turista na nich podílí.

Neafrická Afrika (Klicperová, 2008)

Spojení zaostalosti subsaharské Afriky s geografickým umístěním je natolik silné, že pokud se v Africe nachází místo, které neodpovídá obrazu „primitivní Afrika“, bývá z něj vyčleněno a označeno jako neafrické. V magazínu *Hospodářských novin* je proto Namibie zobrazena jako „celkem zvláštní“ země, která se „nepodobá ostatním“. Její hlavní město „příjemně překvapí“, protože zde zakořenila „německá pořádkumilovnost“. Namibii také odlišuje nízká hustota obyvatel, neboť „Afrika je obecně přelidněná“. To ve skutečnosti není pravda, protože menší hustotu obyvatelstva než Afrika má pouze Severní Amerika a Austrálie. Windhoek je se svými 250 tisíci obyvatel prý „skoro vesnice“. Domnělá přelidněnost tak v důsledku tvoří další atribut stereotypu primitivní Afriky.

Africké obyvatelstvo se nevyhne ani rasistickému stereotypu, resp. práci s vědecky vyvráceným biologickým pojetím rasy. Autorka Lenka Klicperová se při své reportáži setkala s Čechy, kteří „tak úplně“ Čechy nejsou, protože jsou „čistokrevní černoši (*sic*)“, ale cítí se být Čechy, protože jako sirotci byli posláni do Československa na výchovu. Článek dále staví na vyobrazení turistické oblasti Namibie jako směsi primitivní Afriky a neafrické Afriky a klade do kontrastu evropské a africké prvky. Text se neobejde bez výčtu „velkých domorodých kmenů“ s největší pozorností věnované Hererům. Ačkoli autorka „příjemnost“ hlavního města spojuje s německou kolonizací, v reportáži překvapivě nezazní jediné slovo o genocidě tohoto etnika německou koloniální správou na počátku 20. století. Souhrnem stereotyp „ne-

africká Afrika“ nenalezneme v čisté formě, ale jako kombinaci evropských (západních) prvků s prvky původními (africkými), z nichž je v tomto případě zdůrazněna vyspělost prvních a exotičnost druhých.

Srdceryvný/šokující příběh (Filáčková, 2008; Diana, 2008)

Článek z časopisu *Chvilka pro tebe*, který podle vydavatele čtou především vdané ženy žijící v menších městech, je napsán ve stylu „příběhu psaného srdcem“ a nazývá se „Maminčiny slzy štěstí“. Podle upoutávky se jedná o dopis osmiletého nevidomého Gebremeskela, který „neměl žádnou budoucnost“ a jemuž čeští dárci změnili život. Až díky jim a jejich „peněžním darům“ se naučil chodit, číst braillovým písmem a začal navštěvovat školu, protože rodiče na výchovu a vzdělání znevýhodněného dítěte doposud neměli čas. Chlapec ve svém dopisu tvrdí, že prý má „napsat tenhle dopis, abyste věděli, jak jsem vám vděčný za vaši pomoc“. Následuje prezentace české nevládní neziskové organizace s pobídkou k zaslání peněz na uvedené číslo bankovního účtu. Ačkoli článek svým apelem na soucit zcela zapadá do stylu časopisu, je pro něj charakteristické, že „dopis zpracovala L. Filáčková“. Nejen že literární styl červené knihovny zplošťuje sociální realitu na emoce, ale v tomto případě upírá hlavnímu protagonistovi i hlas: chlapec není ani jednou citován a jeho postoje jsou automaticky představeny jako vděčnost. Jeho hlas nahrazuje česká autorka, která jej instrumentálně využívá jako výzvu k finančním příspěvkům.

Popisuje-li článek z *Chvilky pro tebe success story* a jeho cílem je čtenářku či čtenáře, dojmout, článek z časopisu *Bravo* určený převážně pro dívky přichází s negativními emocemi a snaží se je vyburcovat šokujícím popisem podmínek života dětí na smetištích v Brazílii. Hlavní postavou článku je dívka Marulia, která žije na skládce v São Paulu. Ačkoli „většina těchto dětí umírá na podvýživu, cholera nebo otravu krve“, článek se zaměřuje také na jejího kamaráda, kterého přejel buldozer. Stejně jako v textu *Chvilky pro tebe* je jakýkoli místní kontext vyloučen. Dobrý konec přichází až ve formě příslibu pomoci UNICEF, ke které může čtenář/ka přispět nákupem různých výrobků na internetových stránkách. Na rozdíl od „srdceryvného příběhu“ má Marulia určitý, byť omezený prostor pro své sdělení. Článek přiznává, že Marulia bojuje o přežití, zatímco my řešíme čas nákupů, jako jedinou možnost však opět nabízí pouze konzum, tentokrát v etické formě. Typ „srdceryvný/

šokující příběh“ se v tomto typu populárních médiích objevuje ve formě neplacené reklamy na popud nevládních organizací, jinak se o rozvojový svět nezajímají.

Depolitizovaná pomoc (/tsk/, *Haló noviny*, 2008)

Krátký článek z deníku Komunistické strany Čech a Moravy publikovaný pod šifrou *tsk* je jedním ze vzácných případů v denním tisku, které hovoří o české rozvojové pomoci obecně. Konkrétně se vztahuje k její transformaci: Česko mění „koncept“ zahraniční rozvojové spolupráce – ať to znamená cokoliv – s tím, že tento „efektivnější model spolupráce začal fungovat včera“. Vládní diskurz a praktiky zde jsou jedno. V podstatě se jedná o neuspořádaný zápis z tiskové konference, pro autora/ku to zřejmě bylo první setkání s rozvojovou spoluprací. Článek nicméně necharakterizuje pouze nezájem o téma a neznalost kontextu. V případě *Haló novin* lhostejnost prozrazuje navíc dezideologizované převzetí středoproudého liberálního diskurzu, ke kterému se deník komunistické strany jinak velmi kriticky vymezuje.

Přejatá zpráva (Schwinke, 2008)

Podobnou roli často hrají i převzaté zprávy ze západních agentur či médií. Článek z *Hospodářských novin* opět sklouzává do pojetí pomoci jako charity a v podstatě nepojednává o ničem jiném než o marketingových aktivitách nadnárodních firem prostřednictvím videí na internetu. Například řetězec Starbucks zde přispívá na „výstavbu vodní nádrže v africké vesnici“, Nike „upozorňuje na potřebu vzdělání a finanční podporu pro dívky a mladé ženy v rozvojových zemích“. Článek zařazený do rubriky „Svět“ je reklamou na zmíněné firmy, které jsou představeny jako „dobročinné“. Otázky koherence politik nejsou vůbec nastíněny: např. dodržování zákazu dětské práce a dalších zákonů v továrnách v rozvojovém světě, kde jsou vyráběny výrobky Nike, nebo na kávových plantážích, ze kterých Starbucks kávu odebírá. Posledně jmenovaná firma se také snažila zabránit Etiopii v registraci tradičních názvů káv a ustoupila až po tlaku občanské společnosti (Oxfam, 2006). Rozvojovému světu, který se zdánlivě nachází ve středu pozornosti, je věnována pouze okrajová pozornost a značky zde do jisté míry hrají roli „elitních osob“ či „elitních států“.

Rozbíjené předsudky (Prášil, 2008)

Jen ve velmi vzácných případech se mediální výstup zaměřuje na bourání stereotypů. Článek v *MF Dnes* – opět zaměřený na Afriku, která v médiích převažuje – představuje ve zkratce historické způsoby reprezentace kontinentu, které vyvrcholily v „beznaděj spojenou s chudobou, zadluženost, krvavé války a nemoc AIDS“. Článek sice paradoxně věnuje více prostoru výčtu skutečností, které negativní stereotyp potvrzují, následně se však věnuje jevům, jež jej vyvracejí, např. stabilitě a náboženskému soužití v Ghaně nebo celkově pozitivní roli Číny v Africe. Explicitně vyzývá ke zbavení se předsudků a opuštění vnímání „Afriky jako ‚problému‘“.

Kromě posledního typu článku, který stereotypy rozbíjí, ostatních šest stereotypů spojuje zvěcnění a naturalizace dynamických a rozmanitých společností globálního Jihu, která může v očích veřejnosti snižovat důvěru v možnost společenské změny, k níž by mohla rozvojová pomoc přispět. Pokud je taková změna stereotypně v médiích zobrazena, pak je jako její příčina zobrazena vnější intervence formou charity, čímž je upozádněn místní politický a společenský kontext. Rozvoj je depolitizován a představen jako technická záležitost, kterou je možno delegovat na soukromé dárcy, vlády nebo mezinárodní organizace. To kontrastuje se skutečnou praxí české rozvojové spolupráce tak, jak na ni tato kapitola upozornila v části věnované konsenzu. Zatímco většina české pomoci je pragmaticky zaměřená, média ponechávají prostor spíše pomoci zaměřené altruisticky, takže publikum ani nepocítuje potřebu veřejné kontroly nad využitím veřejných prostředků pro rozvojovou spolupráci. Konečně překvapivé je, že vláda se ani nepokouší veřejné mínění, jež v mnoha ohledech stojí proti jejím praktikám, zejména teritoriálnímu a sektorovému zaměření pomoci, ovlivňovat, ačkoli k tomu disponuje dostatečnými prostředky.

Závěr

Použití kritické diskurzivní analýzy v kombinaci s obsahovou analýzou pro porozumění rozvojové spolupráci jako národnímu zájmu ukázalo automa-

tické považování deliberace za fakultativní kritérium jako problematické (viz Kratochvíl, 1. kapitola). Zahraniční rozvojová spolupráce naplňuje bezzbytku kritérium relevance, vnější přijatelnosti ze strany EU i konsenzu na úrovni existence politiky. Absence konfliktů ohledně rozdílného pojetí rozvojové spolupráce se zdá svědčit o tichém konsenzu ohledně použití rozvojové spolupráce jako směsi obou ideálních typů pomoci. Jako problematická se jeví právě chybějící deliberace, která pomáhá vysvětlit mezeru mezi postoji veřejnosti a občanské společnosti oproti vládě a soukromému sektoru. Z dlouhodobého hlediska se tento nedostatek může projevit v dalším oddělování rozvojové konstituce od zbytku společnosti a následným omezením veřejné podpory, a tedy i politické vůle pro podporu rozvojové spolupráce.

Kapitola zároveň ukazuje, že v oblasti rozvojové politiky hrají média obrovskou roli, protože veřejnost může přímé informace o rozvojovém světě získat jen obtížně. Bohužel sama média trpí nedostatkem přímého kontaktu a mezikulturního dialogu se zemí Jihu, a proto jejich výstupy často zatěžují stereotypy i očekávání publika v době „tabloidizace“ médií. Zůstávají velmi často evropocentrická a rozvojový svět zobrazují homogenně jako neměnný. Více než hlasům místních obyvatel věnují prostor Čechům a Češkám, v některých případech dokonce český hlas vydávají za autentický. Možnosti společenské změny Jihu tak nejsou zvěcněním zaostalosti vůbec nastíněny, nebo jsou ponechány pomoci ze zemí Severu.

Sledovaný korpus nicméně obsahuje i menší množství kvalitních textů, které explicitně nebo implicitně tyto stereotypy rozbíjejí a ukazují rozvojový svět ve své komplexitě. Stereotypizace společností Afriky, Asie nebo Latinské Ameriky tedy není nevyhnutelnou. Právě plnější uchopení identických a odlišných rysů, a zejména co nejvěrnější zprostředkování hlasů z Jihu by veřejnosti umožnilo reflektovat svůj vztah k cílovým skupinám české rozvojové spolupráce i její podporu ve formě politické volby a angažovanosti, soukromého dárcovství nebo případně občanského aktivismu, a překonat tak dosavadní mezeru v demokratické legitimitě této součásti zahraniční politiky státu.

Jak vyplývá z poznatků sociální psychologie, bourání stereotypů je dlouhým a náročným procesem, který vyžaduje pozornost, motivaci a čas jedince. To samé platí i o deliberaci a v konečném důsledku i o posílení zahraniční rozvojové spolupráce jako legitimního českého národního zájmu. Zároveň se

ale nejedná o proces neovlivnitelný: právě média mají moc pozornost, motivace i čas svého publika získat. Podrobná mediální strategie by se proto měla stát i součástí strategie zahraniční rozvojové spolupráce.

Poznámky:

¹ Sylvě Tábořské a Blance Medkové děkuji za laskavé zpřístupnění databáze mediálních výstupů společnosti Člověk v tísni za rok 2008.

Šíření demokracie jako národní zájem? Legitimizace české transformační politiky

Veronika Bílková, Šárka Matějková

Úvod

V roce 2005 přijala Česká republika *Koncepci transformační spolupráce*, na jejímž základě zařadila mezi své zahraničněpolitické priority podporu demokracie ve vybraných státech světa. Tato studie nehodnotí dílčí projekty transformační spolupráce ani to, nakolik je tato spolupráce efektivní nebo legitimní, ale zaměřuje se na analýzu diskurzivních strategií, jimiž ČR tuto oblast své zahraniční politiky oficiálně obhajuje a ospravedlňuje. Závěry analýzy mají též napomoci určit, nakolik transformační spolupráce odpovídá národnímu zájmu České republiky, který je v této práci chápán v souladu s procedurálním vymezením, opřeným o kritéria relevance, konsenzu a vnější přijatelnosti.

Studie vychází z premis sociálního konstruktivismu, pro něž je realita intersubjektivně konstruovaná a který nehledá kauzální mechanismy, ale spíše vysvětluje vnitřní fungování sociálních struktur v jejich specifickém, historicko-sociálním zakotvení. Dosažené závěry proto nelze bez dalšího automaticky rozšiřovat na jiné oblasti české zahraniční politiky, byť je pravděpodobné, že některé z nich mají obecnější platnost a charakterizují tuto politiku jako celek. Metodologicky využívá studie přístupu kritické diskurzivní analýzy (KDA), který se pro analýzu procesu legitimizace, jenž je ve

své podstatě diskurzivní povahy, jeví jako zvláště vhodný. KDA se stejně jako klasická diskurzivní analýza zabývá tím, jak je svět konstruován pomocí jazyka v rámci mezilidské komunikace. Nově připojuje záměr tento proces nejen popisovat, ale i kriticky hodnotit a odhalovat mechanismy v jeho pozadí.

Studie ukázala, že transformační spolupráce není uvnitř České republiky ani navenek, v rámci Evropské unie, považována za nespornou a neproblematickou oblast a relevantní aktéři, zejména Ministerstvo zahraničních věcí ČR a část nestátního sektoru, cítí potřebu ji ospravedlnovat. Čini tak obvykle prostřednictvím strategií autorizace a morálního hodnocení, jež se dovolávají zjevné správnosti a morální hodnoty demokratického zřízení a upozorňují na bohaté české zkušenosti s jeho budováním. Tento přístup je v praxi poměrně úspěšný, neboť jak v ČR, tak v EU vyvolává jen omezené a izolované projevy nesouhlasu. Absence širší debaty k tématu i nejednoznačnost postoje většiny českých i evropských politických sil k němu nicméně nedovolují dospět k jasnému závěru ohledně toho, zda je realizace transformační spolupráce v národním zájmu ČR nebo nikoli.

Využití kritické diskurzivní analýzy se ve studii osvědčilo. Potvrdilo se, že tato metoda umožňuje provést podrobnou formální i obsahovou analýzu diskurzivních celků a zkoumat jejich zakotvenost v určitém sociálním prostředí. Na rozdíl od klasické diskurzivní analýzy navíc KDA obrací pozornost nejen k řečovým celkům, ale i k samotným řečníkům, čímž napomáhá odhalit nejen to, co je v diskurzu, ale i to, co je za diskurzem. Pro výzkum zahraniční politiky je tato perspektiva mimořádně cenná, a bylo by proto dobré, kdyby se metoda KDA v českém prostředí ujala a objevovala se ve více pracích.

Studie je rozdělena do úvodu, tří částí a závěru. První část vysvětluje ontologická a epistemologická východiska realizovaného výzkumu a podrobněji představuje metodu kritické diskurzivní analýzy, jež je v práci využita. Část druhá provádí operacionalizaci pojmu „národní zájem“ tím, že tři základní kritéria využívaná v této sféře, kritérium relevance, konsenzu a vnější přijatelnosti, napojuje na téma transformační spolupráce a její legitimizace. Část třetí předkládá a zdůvodňuje výsledky, k nimž autorky na základě analýzy diskurzu týkajícího se transformační spolupráce a jejího napojení na národní zájmy ČR dospěly. Konečně, závěr rekapituluje hlavní poznatky studie.

Metodologie

Klíčové pojmy

Tato studie pracuje s několika klíčovými pojmy, zejména pojmy „diskurz“, „legitimizace“, „transformace“ a „transformační spolupráce“. Pojem diskurz je běžně užíván ve smyslu rozpravy, výkladu či pojednání o určitém tématu, a to buď formou dialogu nebo monologu. V perspektivě diskurzivní analýzy je diskurz chápán spíše jako určitá významová reprezentace světa. Jeden z hlavních představitelů KDA, Norman Fairclough, chápe diskurz jednak abstraktně, jako jazykový prvek sociálního života, jednak konkrétně, coby způsob zobrazení určité oblasti sociálního světa (Beneš, 2008: 102).

Legitimizací se rozumí určitý způsob argumentace, při kterém je vytvářen dojem pozitivního, prospěšného, etického, pochopitelného, nutného či jinak přijatelného jednání (Van Dijk, 1998; Van Leeuwen–Wodak, 1999). Jde tedy o způsob získávání a udržování politické legitimacy pomocí tvrzení, která ospravedlňují či zdůvodňují určité jednání před širším publikem. Tato studie vychází z předpokladu, že legitimizace, tj. proces získávání politické legitimacy, je založena na určitých diskurzivních strategiích. Podstatou takových strategií může být např. odkaz k určitému zavedenému a široce uznávanému hodnotovému systému či autoritě, nebo odvolání se na zavedenou ideologii, jež je sdílená členy určité komunity (Jaworski–Galasinski, 2000).

Transformací je míněn přechod země od jednoho režimu k druhému, tedy proces významných společenských, ekonomických a politických změn v určitém vnitřním systému. Často je termín užíván ve smyslu přechodu od jisté formy totality k demokracii, v takovém případě se také hovoří o demokratické transformaci. Někteří autoři ale kritizují automatické spojení termínu přechod a demokratické transformace. Například Adam Przeworski upozorňuje, že ne každý přechod vede ve výsledku k demokracii, neboť po pádu diktatury může nastoupit jiná totalitní forma vlády, jak tomu bylo např. po skončení druhé světové války, kdy byl nacismus v některých zemích střední a východní Evropy nahrazen komunismem (Przeworski, 1991: 37). Tento fakt je největším problémem transformačních procesů, protože nelze předvídat výsledky konkrétních změn a zejména výslednou podobu nastolovaného režimu.

Transformační spolupráce nebo také transformační politika znamená určitou formu vnější pomoci a podpory, která má za úkol v cílové zemi transfor-

maci vyvolat, nebo, pokud již probíhá, napomoci jejímu zdárnému průběhu. *Koncepce transformační spolupráce* uvádí, že „transformační spolupráce spočívá v podpoře demokracie a obhajobě lidských práv, soustřeďuje se na vytváření a posilování demokratických institucí, právního státu, občanské společnosti a řádné správy věcí veřejných“ (Ministerstvo zahraničních věcí ČR, 2005: 1). ČR se v této oblasti zaměřuje na dva typy prioritních zemí. První tvoří státy, kde panuje totalitní režim a proces transformace neprobíhá (Barma, Bělorusko, Kuba). Druhý sdružuje státy, jež významnými politickými změnami již procházejí, tento proces zde však ještě nebyl ukončen (Bosna a Hercegovina, Gruzie, Irák, Moldavsko, Srbsko, Ukrajina a od roku 2008 nově Kosovo).

Ontologická a epistemologická východiska

Ontologicky a epistemologicky vychází tato práce z premis sociálního konstruktivismu. Tento směr nepohlíží na realitu jako na neměnnou či objektivně danou skutečnost, ale chápe ji jako intersubjektivní, sociální konstrukt (také nazývaný artefakt), který vzniká v rámci určitého konkrétního lidského společenství. Proces tvorby artefaktu nemusí být nutně vědomý, často se jedná o výsledek mnoha vzájemně nezávislých voleb učiněných členy daného společenství. Sociální konstruktivismus tedy odmítá různé formy esencialismu a snaží se ukázat, jak (a popř. proč) je prožívaná realita neustále znovu formována, a reformulována, samotnými svými účastníky v dynamickém procesu vzájemné interakce.

Epistemologicky se sociální konstruktivismus řadí mezi proudy, jež nehledají kauzalitu ve smyslu pravidelnosti a nutnosti, neboť jsou si vědomy důležitosti kontextu a mnohočetnosti zasahujících faktorů. Namísto vysvětlení (*explanation*) nabízejí tyto proudy spíše porozumění (*interpretation*), které usiluje o vnitřní vhled do fungování společenských struktur a odhaluje významy skryté v komunikačních mechanismech, jež tyto struktury využívají. Sociální konstruktivismus tedy na straně jedné věří, že realita je do jisté míry poznatelná, na straně druhé ale odmítá možnost jejího komplexního popisu a vysvětlení za pomoci jednoduchých mechanismů příčiny a následku.

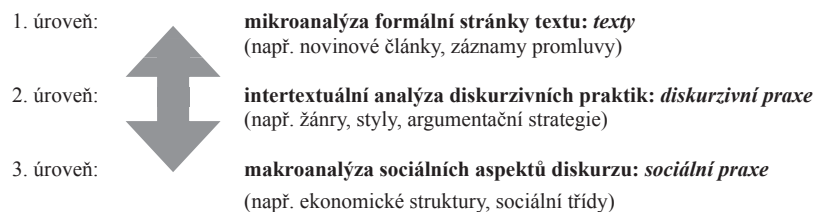
Metoda kritické diskurzivní analýzy (KDA)

Kritická diskurzivní analýza je jednou z nejčastěji využívaných forem diskurzivní analýzy (Beneš, 2008: 101). Známost se stala zejména díky pracím Ruth Wodakové, která zkoumala konstrukci národní identity, Normana Fairclougha, jenž je autorem mnoha systematických pojednání o přístupu a metodách KDA, Theuna van Dijka, Thea van Leeuwena a dalších významných teoretiků často z Nizozemska, kde má KDA již vybudovanou tradici. KDA je silně mezioborová a pluralistická jak v metodách, tak teoriích. Zejména Fairclough nabádá k dialogu mezi různými vědními disciplínami a přístupy (Fairclough, 2005a: 53).

KDA má různé podoby. Tato studie aplikuje trojúrovňový model analýzy, který navrhl Norman Fairclough. Jednotlivé úrovně analýzy odpovídají třem úrovním diskurzu, které tvoří text, diskurzivní praxe a sociální praxe. *Text* zahrnuje psané útvary, prepisy a záznamy mluveného slova i vizuální obrazy. Není neutrální, ale vyvolává určité sociální, politické, morální a materiální důsledky, jež se spolupodílejí na tvorbě společnosti. Texty vznikají *diskurzivní praxí*, kterou Fairclough označuje Foucaultovým pojmem „řád diskurzu“ (*order of discourse*). Jedná se o způsob vzájemného propojení různých stylů v rámci určité společenské struktury. Diskurzivní praxe je ovlivněna a sama ovlivňuje sociální/m kontext/em, resp. *společenskou praxi/i*. Tato úroveň zahrnuje různé společenské aktivity, interakce, vztahy, subjekty, představy, vědomosti a hodnoty, které jsou realizovány v rámci určité společenské struktury, jež představuje nejobecnější rámec pro tvorbu diskurzivních praktik a konkrétních textů. Tři úrovně diskurzu jsou studovány pomocí tří typů analýzy, jimiž jsou mikroanalýza formální stránky textu, intertextuální analýza diskurzivních praktik a makroanalýza sociálních aspektů ovlivňujících tvorbu diskurzu (Fairclough, 1989: 26).

Mikroanalýza formální stránky textu zkoumá formální jazykové aspekty textu, jako jsou gramatika, slovní zásoba nebo struktura textu. Tato studie věnuje zvláštní pozornost aspektům, jež mohou řečníci využívat v rámci legitimizace určité oblasti politiky, zde transformační spolupráce. Jedná se zejména o modalitu a tranzitivitu sloves, které zde nejsou nahlíženy jen jako gramatické formy, ale i jako konstrukce výrazů, jež vypovídají o postoji mluvčího k obsahu výroků (Fairclough, 1992: 158).

Schéma 1:
Trojúrovňový model analýzy podle Normana Fairclougha

Modalita sloves odhaluje přístup mluvčího k obsahu sdělení z hlediska přesvědčení o správnosti a pravdivosti jeho obsahu. Mluvčí může vyjádřit obsah přesvědčivě a sebevědomě (*musíme, měli bychom, je nutné, určitě, jistě, jsem přesvědčen* atd.) nebo váhavě a bázlivě (*možná, asi, pravděpodobně, může, mohlo by*). Fairclough v tomto kontextu užívá pojmu „kategorická modalita“, pro niž je typické silné přesvědčení o obsahu (Tamtéž, 1992: 160–161). Kategorická modalita je efektivním nástrojem k prosazování ideologií, protože je při ní možné strategicky vyjadřovat vlastní subjektivní názory a interpretace jako univerzálně platná a přijatá fakta. Její užití tak často naznačuje určitou formu prosazování moci.

Tranzitivita sloves naznačuje vztah aktérů k určitému procesu nebo dění a jejich odpovědnost za něj. Rozlišují se výrazy aktivní, ve kterých je činnost připisována konkrétnímu aktérovi, a pasivní, v nichž je původce činnosti zamlčen. Cílem takových konstrukcí je schovat aktéra za neurčitou skupinu a zamlčet tak jeho podíl na činnostech, které mohou být sporné či problematické. Netranzitivní konstrukce bez konkrétního nositele děje jsou také využívány pro vyvolání dojmu jednoty zúčastněných aktérů.

Druhá úroveň analýzy, intertextuální analýza diskurzivních praktik, se snaží identifikovat diskurzivní praktiky spojené s určitými typy situací a způsobů, jakým tyto praktiky ovlivňují okolní subjekty a ideje (Fairclough, 1989: 148). Tato práce konkrétně využívá typologie navržené Theem van Leeuwenem, která rozlišuje čtyři legitimizační strategie. První, strategie autorizace (*authorisation*), ospravedlňuje určitý jev či praxi odkazem na autoritu, jež se v daném společenství těší všeobecné podpoře. Autoritou může být např.

známá a vážená osoba, právně závazný dokument, společensky uznaná pravidla chování nebo tradice opírající se o dlouhodobou praxi. Druhá strategie se odvolává na morální hodnocení (*moral evaluation*) a určitý jev či praxi obhajuje poukazem na to, že odpovídají uznávanému systému morálních norem, nebo je chápán jako normální a přirozený. Třetí strategie, racionalizace (*rationalisation*), odkazuje k účelu, jenž má ospravedlňovaný jev či praxe plnit a v jehož světle se tyto jevy jako efektivní a obecně přínosné. Při této strategii je často zdůrazňován výsledek či pozitivní efekt jednání a objevují se zde apely na zdravý rozum a racionalitu. Konečně, tzv. mytopoetika (*mythopoesis*) legitimizuje pomocí příběhu, ve kterém bylo potrestáno nevhodné nebo naopak oceněno široce přijatelné jednání. Významnou roli sehrávají např. klíčové historické momenty života daného společenství, všeobecně známé dějinné epizody nebo mýty.

Makroanalýza sociálních aspektů tvorby diskurzu se zaměřuje na vzájemný dialektický vztah jazyka a společnosti. V tomto kontextu jsou významné tři koncepty, a to sociální determinanty, ideologie a účinky diskurzu. Sociální determinanty jsou společné faktory, které formují diskurz. Mohou mít podobu situační, institucionální i sociální, zahrnují tedy jak subjekty, které se zapojují do tvorby diskurzu, tak institucionální rámce, ve kterých se tyto subjekty pohybují. Ideologií se rozumí soustava názorů, postojů a idejí o světě a místě člověka v něm, která si obvykle klade nároky na výlučnost a prosazuje se na úkor ideologií alternativních. Diskurz je často ovlivňován ideologickými principy, které se jeho prostřednictvím snaží legitimizovat politické kroky, jež jsou na nich založeny. Konečně, účinky diskurzu vypovídají o tom, zda diskurz směřuje spíše k udržení či naopak transformaci stávajících mocenských vztahů uvnitř státu a k zachování nebo změně pozice státu na mezinárodní scéně (Fairclough, 1989: 166).

Operacionalizace národního zájmu

Prosazování transformační politiky z pohledu utváření národních zájmů se opírá o procedurální kritéria národního zájmu. Jde o kritéria relevance, konsenzu a vnější přijatelnosti z pohledu EU (Kratochvíl, 1. kapitola). Relevance vypovídá o dlouhodobé přítomnosti určitého tématu, zde transformační spo-

lupráce, resp. šíření demokracie, ve veřejném prostoru. Ten vytvářejí oficiální dokumenty státu, programové dokumenty stran, politická jednání, projevy v parlamentu a na jiných veřejných fórech i veřejné sdělovací prostředky.

Konsensus odráží míru shody politické reprezentace, popř. širší veřejnosti na tom, jak má být dané téma hodnoceno. K naplnění tohoto kritéria není nutná shoda absolutní, neboť ta je v podmínkách pluralitní demokratické společnosti jen těžko představitelná, ale postačí shoda většinová. Postoj jednotlivých aktérů lze přitom dovodit jak z jejich ústních či písemných projevů, kde je obvykle vyjádřen explicitně, tak z jejich jednání a popř. i mlčení, v nichž se odráží implicitně. Ve druhém případě je nicméně nutno zachovat opatrnost a vyhnout se výkladům, jež by byly založeny na čisté spekulaci či automatickém předpokladu souhlasu nebo naopak nesouhlasu.

Evropská přijatelnost má dvě roviny, a to rovinu členských států EU a rovinu EU samé (v případě transformační politiky jde konkrétně o druhý pilíř, tedy společnou zahraniční a bezpečnostní politiku). Obě roviny jsou úzce propojeny a vzájemně se ovlivňují, pro účely analýzy je nicméně dobré je oddělovat. V rámci první z nich (členské státy) se přijatelnost transformační politiky může projevovat např. existencí obdobných politik v jiných zemích nebo pozitivním postojem politiků těchto zemí k iniciativám ČR. V rámci druhé roviny (EU) by pak jejím výrazem byly např. celounijní zaštitění českých demokratizačních iniciativ nebo rozvoj vlastní evropské koncepce šíření demokracie. Je přitom třeba mít na paměti, že kritérium přijatelnosti se vztahuje jak k cílům národní politiky, tak i k prostředkům, jimiž je tato politika realizována, a že hodnocení v těchto dvou oblastech se někdy mohou rozcházet.

Tato studie zakládá analýzu českého diskurzu o transformační spolupráci na korpusu primárních textů oficiální i neoficiální a psané i nepsané povahy. Sestavení korpusu vyžaduje vždy jistou selekci, neboť textů týkajících se určitého tématu je obvykle více, než odpovídá možnostem standardního výzkumu. Právě tato selekce bývá KDA často vyčítána, neboť existují obavy z toho, aby neprobíhala účelově. S vědomím této skutečnosti byl při sestavování korpusu pro tuto studii kladen zvýšený důraz na jeho reprezentativnost, tedy na to, aby v něm byly zastoupeny texty reprezentující různé politické a sociální skupiny, a také na otevřenost a transparentnost, která umožní následné ověření údajů uvedených v analýze.

Na základě těchto kritérií bylo vybráno cca padesát dokumentů různých typů. Oficiální diskurz reprezentují texty MZV (např. *Koncepce transfor-*

mační spolupráce a FAQ – Odpovědi na často kladené otázky o transformační spolupráci), Programové prohlášení vlády z ledna roku 2007 (vláda Mirka Topolánka), programové dokumenty politických stran a záznamy parlamentních debat. Neoficiální diskurz je zastoupen zejména texty v médiích, konkrétně v denících MF Dnes, Lidové noviny, Hospodářské noviny a Právo. Z textů orientovaných navenek, mimo ČR, byly do korpusu zařazeny některé klíčové dokumenty připravené v souvislosti s českým předsednictvím v Radě EU (Sektorové priority českého předsednictví EU 2009 – Lidská práva a transformační politika a rozvojová spolupráce a Pracovní program a priority českého předsednictví) a materiály z konference Building consensus about EU policies on democracy support, pořádané během předsednictví (Program, Zpráva z konference, projevy Václava Havla a Karla Schwarzenberga). Vedle těchto psaných materiálů vychází studie též ze série rozhovorů, které autorkám poskytli pracovníci MZV, Evropského parlamentu, Komise ES, Generálního sekretariátu Rady EU a nevládních organizací Evropské partnerství pro demokracii a Front Line. Z časového hlediska pokrývá korpus období od roku 2003, kdy se koncept transformační politiky začal v ČR pod vlivem irácké války pomalu formovat, až do poloviny roku 2009.

Diskurzivní analýza legitimizace transformační politiky

Tato část práce obsahuje vlastní rozbor diskurzu týkajícího se legitimizace české transformační politiky. Rozbor je realizován ve třech po sobě jdoucích a na sebe navazujících krocích, které odpovídají výše popsanému trojúhelníkovému modelu analýzy zavedenému Normanem Faircloughem.

Text: modalita, slovesný rod a étos

Na úrovni textu se nejčastěji projevují dvě funkce gramatiky – modalita a tranzitivita, přičemž první je využívána zejména konstrukcí objektivní kategoričké modalitě za účelem prezentování konceptu transformační spolupráce jako univerzálně a obecně potřebné či prospěšné politiky. Tranzitivita zase vypovídá o míře přijetí odpovědnosti konkrétními osobami, nebo naopak o zdůraznění obecné odpovědnosti a upozadění konkrétních aktérů pomocí pasiva, nebo množného čísla v první osobě – „my“. Příkladů takového užití

můžeme ve vymezených textech nalézt mnoho, ale z důvodu omezeného rozsahu této studie uvedeme pro ilustraci jen několik takových formulací.

V případech koncepčních a programových dokumentů je objektivita a kategorické vyjadřování přirozeným stylem textů, ale přesto zde můžeme rozlišit různou míru přesvědčení o obsahu. V sekci Přínosy transformační spolupráce je využíván přítomný čas bez užití modálních tvarů, naznačující přesvědčení o pozitivních výsledcích pro cílové země: „Transformační spolupráce *napomáhá* rozvoji přijímacích zemí. Spolupráce s občanskou společností je dlouhodobou investicí do vztahů s přijímací zemí, a to politických i ekonomických.“ V poslední části se pojednává o přínosech pro ČR a zde je již užit modální slovesa: „Cílevědomá činnost České republiky v oblasti transformační spolupráce *může přispět* k její dobré pověsti jakožto vyspělé, zodpovědné a solidární demokratické země.“ Zde je evidentní, že přínos pro ČR už není automatický, ale je možný, což kontrastuje s jinak objektivní jistotou přínosu pro přijímací země.

Zajímavější jsou méně oficiální texty, kde už styl není tak samozřejmý a daný žánrem projevu, naopak mluvčí má větší prostor pro vlastní formulace. Bývalý prezident Václav Havel ve svých projevech často užívá objektivní kategorické modalitě a apeluje na blíže nespecifikované „my“ v kontextu šíření demokracie: „*Nesmíme být lhostejní* k tomu, co se děje v Číně, v Rusku, Barmě, Kubě, Bělorusku a jinde“ (European Partnership for Democracy, 2009: 2). „Považují-li někteří Evropané Kubu za vzdálenou zemi, o jejíž osud se nemusejí zajímat, neboť mají svých problémů dost, *měli by si uvědomit*, že to, co dnes zažívají Kubánci, je součástí i *našich* vlastních, evropských dějin“ (Havel, 2006).

Kromě Václava Havla se aktivně zasazuje o šíření demokracie logicky i ředitelka LPTP MZV Gabriela Dlouhá: „V kontextu postupné *akceptace podpory demokracie jako standardního přístupu v mezinárodních vztazích* vzniká vlastní demokratizační program české zahraniční politiky, Program transformační spolupráce“ (Dlouhá, 2008: 11). Zde je evidentní užití pasiva za účelem zdůraznění univerzality šíření demokracie.

Politická reprezentace většinou nediskutuje o tématech šíření demokracie, ale poměrně kategoricky se vyjádřil i předseda ODS Mirek Topolánek na otázku postoje k Bělorusku: „*Nemůže být jiný, než velmi kritický*. Je to *přímo naše* odpovědnost, podporovat demokratizaci Běloruska“ (Buchert, 2006). Dalším příkladem takové formulace je vyjádření Alexandra Vondry,

kde apelem na „svět“ zdůrazňuje univerzalitu svého tvrzení: „*Svět nemůže zůstat v klidu*, když představitelé kubánské demokratické opozice jsou vězněni a označováni za nepřítel státu“ (ČTK, 2006b).

Z těchto příkladů je zřejmé, že v tvrzeních o šíření demokracie, transformační politice a nedemokratických zemích, jako jsou Kuba, Barma a Bělorusko, se často objevují snahy o objektivizaci a vzbuzení dojmu univerzální přijatelnosti a široké podpory. V největší míře se tyto prvky objevují u projevů a vyjádření Václava Havla, které nabízejí mnohem více příkladů, a tím silně kontrastují s jinak ojedinělými výroky tohoto typu. Nejen že Havel zaujímá dominantní postavení co do četnosti prohlášení o šíření demokracie, ale zároveň lze v jeho textech objevit i jiné aspekty, na něž se analýza textu může zaměřit, jako je osobitý morální étos či časté užívání metafor.

Kombinace „havlovského“ étosu a metafor se projevuje v následujícím příkladě: „Vzpomínám si, jak se mne i mých přátel návštěvníci ze západních demokratických států po desetiletí ptali, jak můžeme my, pouhá hrstka bezmocných jednotlivců, změnit režim, když ten dokáže pořádat obrovské přehlídky, jimiž demonstruje světu podporu svého lidu, všude visí portréty vedoucích představitelů a každé úsilí o odpor se zdá beznadějně a *donkichotské*. Moje odpověď byla, že nikdo nedokáže určit rozměry *sněhové koule*, které je třeba k tomu, aby strhla *lavinu* vedoucí k rozpadu režimu“ (Havel, 2003).

Diskurzivní praktiky: legitimizační strategie

Při zkoumání textu na první úrovni analýzy bylo možné identifikovat snahy o objektivizaci a formulaci argumentů tak, aby se jevíly jako široce přijatelné a univerzálně platné. Tento jev souvisí s druhým stupněm, který se zaměřuje na diskurzivní praktiky v podobě legitimizačních strategií, kdy jsou transformační politika a šíření demokracie prosazovány pomocí autorizace, racionalizace, morálního hodnocení a mytopoetiky. Ukázalo se, že aktéři, u kterých bylo možné sledovat objektivizační konstrukce, ať už gramatické či stylistické, často využívají i různých odkazů k autoritám, účelu, morálním hodnotám anebo k příběhům, které podporují legitimitu demokratizace.

V oficiálních textech se objevuje právě první strategie, kdy koncepce či programový dokument legitimizuje politiku na základě autority široce uznávaných práv, norem, listin, ale také mezinárodních institucí. V koncepci transformační spolupráce se tento typ legitimizace objevuje hned v prvním

odstavci: „Prosazování těchto hodnot je v souladu s *Ústavou České republiky*, *Chartou OSN*, ustanoveními *Všeobecné deklarace lidských práv*, jakož i *mezinárodních konvencí o lidských právech* a dalších dokumentů.“ Autorizace je využívána i v projevech konkrétních aktérů. Ve velké míře odkazuje k neosobní autoritě norem, smluv a institucí G. Dlouhá: „Demokratické programy byly již financovány *vládami, mezinárodními organizacemi a finančními institucemi i nezávislými nadacemi* na vrcholu svého vzestupu. Za zmínku stojí v této souvislosti, že shodou okolností takřka ve stejné době jako Program transformační spolupráce ČR vznikl také *Fond OSN pro demokracii*“ (Dlouhá, 2008: 12). Tomáš Pojar pro změnu použil odkazy na konkrétní státy, většinou na významné mezinárodní aktéry: „Podobné státní, parlamentní, stranické či odborové aktivity jsou *ve světě běžné*. Obvykle v podobě nadace či fondů fungují v *USA, Británii, Skandinávii, Německu či Rakousku*. Česká republika se tak zapojuje do *západního trendu*, kde tyto programy mají“ (Grohová, 2004).

Další strategie se nezdá objevují v různých kombinacích, kdy je legitimizační efekt ještě zesílen. Morální hodnoty jsou v mnoha projevech spojeny s racionalizací v podobě naturalizace solidarity a výsledkem je apel na morální odpovědnost šířit demokracii, což je prezentováno jako zcela samozřejmé a přirozené. Příkladem je tvrzení novinářky Petrušky Šustrové: „Vyjádřit *solidaritě* s utlačovanými Kubánci je *přirozený* postoj přesvědčených demokratů. *Žijeme v jednom světě* a mlčíme-li k nespravedlnosti a politické diktatuře, stáváme se tichými spolupachateli“ (Šustrová, 2003a).

Do toho jsou často přidány i prvky mytopoetiky v podobě odkazů k totalitní minulosti České republiky a osobní zkušenosti s disentem. V této strategii je velmi dominantní Václav Havel, který často užívá v různých obdobích této argumentace: „Je naší *morální povinností* pomáhat těm, kteří usilují o demokratizaci na Kubě. *Mám ještě v živé paměti, když mezinárodní společenství mělo (za komunismu) zájem o nás*“ (ČTK, 2004b).

Také v programových dokumentech k českému předsednictví v Radě EU byla zdůrazněna česká zkušenost jako odůvodnění pro prosazování transformační politiky: „S ohledem na *vlastní zkušenost s přechodem k demokracii* a s vědomím *důležitosti transformační pomoci* bude předsednictví usilovat o to, aby se politika EU v této oblasti více zakládala na skutečných potřebách daných zemí“ (*České předsednictví EU*, 2009: 22).

Vedle racionalizace a zdůraznění morálních hodnot či solidarity se velmi často při prosazování politiky šíření demokracie objevuje také racionalizace národními nebo evropskými zájmy. Prvním příkladem je samotná koncepce transformační spolupráce, která vedle zdůraznění přínosů pro přijímací země také uvádí: „Tento přístup odpovídá *politickým a bezpečnostním zájmům České republiky*. Transformační spolupráce také může pomoci *formování identity* České republiky, jejímu *příznivému obrazu v zahraničí* a *získávání mezinárodní prestiže*.“ Bývalý ministr zahraničních věcí Karel Schwarzenberg zdůraznil tento argument během svého projevu ke konferenci o evropském konsenzu: „Politická vůle se nezakládá jen na hodnotách – přestože je to přirozené a legitimní odvolávat se na šíření evropských hodnot – *ale také na určitých zájmech*. Musíme porozumět, že demokracie ve světě *je v našem zájmu*“ (European Partnership for Democracy, 2009: 32).

Cílem této části bylo poukázat na legitimizační strategie, které se často vyskytují ve veřejném politickém diskurzu o transformační spolupráci či šíření demokracie. Příkladů těchto strategií by se našlo mnohem více; účelem však není podat vyčerpávající seznam, nýbrž ilustrovat často se opakující argumenty a demonstrovat různé způsoby diskurzivních praktik, které jsou využívány v rámci prosazování transformační politiky obecně či v kontextu vybraných problematických zemí. Celkový obraz a diskurzivní analýzu pomůže doplnit ještě následující část, která pojednává o třetí hladině analýzy, tedy společenských podmínkách, ve kterých je tento diskurz vytvářen.

Společenské aspekty tvorby diskurzu: aktéři, ideologie a efekty

Klíčovou otázkou je míra zapojení různých subjektů do prosazování zkoumané politiky, která vyplývá z výskytu legitimizačních strategií, nebo naopak z chladného postoje vůči celé problematice. Výrazným činitelem je Ministerstvo zahraničních věcí ČR prostřednictvím oddělení pro transformační spolupráci, které nejen že koncept prosazuje v rámci zahraniční politiky České republiky, ale během českého předsednictví se pokoušelo o vyzdvížení tématu šíření demokracie v rámci Evropské unie.

Je třeba samostatně zdůraznit aktivity Václava Havla, který neúnavně podporuje opoziční hnutí v totalitních zemích, zejména na Kubě, v Barmě a Bělorusku, a snaží se prosadit témata spojená s podporou demokracie pomocí

různých apelů na morální odpovědnost pomáhat. Veliký vliv na jeho postoje má zejména jeho disidentská minulost a boj proti totalitnímu režimu v Československu, což také velmi často zdůrazňuje ve svých projevech. Jeho argumenty jsou založeny čistě na morálním přesvědčení a ideologických principech, což opět souvisí s jeho osobní zkušeností zejména z posledních let komunismu, kdy byla velmi příznivá atmosféra pro šíření demokratických idejí a zdůrazňování lidskosti, pospolitosti a solidarity v rámci boje proti komunistickému režimu.

Dalšími aktivními obhájci transformační spolupráce jsou pak lidé z různých veřejně prospěšných organizací, jako je Člověk v tísni. Kromě práce českého nevládního sektoru mají nezanedbatelný vliv i některé NGO, spolupracující s institucemi EU, jako je Evropské partnerství pro demokracii, které spolupracovalo při organizaci zmiňované konference v Praze.

Další vnitropolitické subjekty se významněji nezapojily, ale zde je třeba zmínit, že tento jev je spojen s širším současným fenoménem preference vnitrostátních témat v politických programech stran a také s relativně malým zájmem široké veřejnosti o zahraniční problémy. Dá se říci, že neexistuje debata o potřebě transformační spolupráce a jak se ukázalo v předchozí analýze, až na výjimky politici neprosazují tuto politiku v rámci svých prohlášení.

Legitimizace transformační politiky jako národní zájem?

Následující část pojedná podrobněji o těchto společenských aspektech a také o účincích stávajícího diskurzu na formování zahraniční politiky. Výchozí perspektiva tohoto textu, sociální konstruktivismus, umožňuje zkoumat proces vytváření a formulaci vnějších zájmů na základě sociálních interakcí, které probíhají v kontextu sdílených idejí, názorů a hodnot. Tyto společenské podmínky pak ovlivňují nejen formulaci zahraničněpolitických zájmů, zároveň mají vliv na utváření sociální identity aktérů. Budeme tedy nejprve porovnávat legitimizaci transformační spolupráce s ideálním typem národního zájmu a v závěru pojednáme o dalších efektech, jako je vytváření vlastní identity a obraz ČR v zahraničí, konkrétně v EU.

Kritérium relevance

Transformační politika je do jisté míry přítomna ve veřejném diskurzu, protože od roku 2005, kdy byla koncepce zařazena do zahraniční politiky ČR, se těší podpoře některých vnitrostátních aktérů a skupin. Nicméně jde zejména o konkrétní osobnosti, veřejně prospěšné organizace a konkrétní odbor, který se politikou zabývá v rámci Ministerstva zahraničních věcí ČR.

V rovině politických představitelů už je ale míra relevance značně nižší, protože na rozdíl od konkrétních jednotlivců a sociálních skupin, jež jsou poměrně aktivní v legitimizaci transformační spolupráce, politická reprezentace zůstává až na výjimečné situace vlažná. Nejvíce pozornosti přitáhla situace na Kubě, kterou často kritizoval bývalý ministr zahraničních věcí Cyril Svoboda. Obecně se však nedá mluvit o širší podpoře, ani nevznikla debata mezi odpůrci a příznivci transformační politiky. Politické strany nezahrnuly podporu a šíření demokracie do svých programových dokumentů a ani jejich představitelé (až na výjimky zmíněné v předchozí části) neusilují o legitimizaci takové politiky před svými voliči. Přestože programové prohlášení vlády z roku 2007 zmiňuje cíl podporovat transformační politiku, nelze mluvit o dlouhodobé a kontinuální přítomnosti této priority.

Při pohledu na parlamentní debaty zahraničního výboru je také zřejmé, že téma transformační spolupráce nevyvolalo žádné bouřlivé reakce. Poslanci se omezili na deklarování podpory programů a aktivit pro šíření a prohlubování demokracie, dále došli k závěru, že oddělení transformační spolupráce je *de facto* naplněním priorit zahraniční politiky ČR obsažených v *Koncepci zahraniční politiky České republiky na léta 2003–2006*. Více se k tématu nejednalo.

V mediálním a společenském diskurzu se téma transformační spolupráce jako takové objevilo v době, kdy vznikala koncepce této politiky a také v rámci ministerstva zahraničních věcí byl zřízen samostatný odbor. *Lidové noviny* a *MF Dnes* přinesly stručnou zprávu o tomto novém oddělení a v dalších letech některé noviny informovaly o příspěvcích české diplomacie na podporu projektů mírového a demokratického rozvoje (Šulc, 2004; Grohová, 2004; ČTK, 2005a). Podrobněji se k politice vyjádřila G. Dlouhá, která také zdůvodnila cíle a zdůraznila, že podpora demokracie je v zájmu celé EU (Dlouhá, 2008: 12).

Větší pozornost upoutaly spíše vybrané prioritní oblasti a zejména konkrétní události. Nejsilnější reakce vyvolal režim Fidela Castra na Kubě, protože Česká republika je dlouhodobým odpůrcem poměrů v této zemi a pořádá různé akce na podporu tamějších disidentů. Bělorusku byla významnější pozornost médií věnována pouze v době tamních parlamentních voleb roku 2004 a také kolem volby prezidenta roku 2006. Ve srovnání s Kubou a Běloruskem nejméně článků bylo věnováno Barmě. Opakovaně se vyjádřil opět V. Havel, který zdůraznil potřebu bojovat proti tamní diktatuře a vyjádřil solidaritu s tamní opozicí. Vedle těchto konkrétních událostí média stručně informovala o některých aktivitách, jež jsou součástí projektů transformační spolupráce, jako např. studijní pobyty a pracovní stáže tamní opozice. Někteří nejvyšší představitelé sice občas nepřímou podporou podpořili transformační politiku prostřednictvím vyjádření k těmto konkrétním zemím, ale toto téma bylo spíše okrajové a jeho relevance v širším diskurzu je tedy diskutabilní.

Kritérium konsenzu

Zhodnocení konsenzu je v případě transformační politiky poměrně problematické, protože již předchozí část ukázala malou míru relevance, ze které lze jen těžko vyvodit závěry o komplexním společenském postoji k této otázce. Jisté je pouze to, že existuje určitá specifická skupina aktérů, kteří se shodnou na přínosech šíření demokracie a prosazují myšlenku do zahraniční politiky. Je otázkou, co lze vyvodit z jinak malé míry zájmu o transformační politiku.

Nabízí se celkem tři teoretické možnosti vysvětlení: nedostatek vůle podporovat politiku, která nepřináší viditelný užitek voličům a tím pádem pravděpodobně nezvýší šance na znovuzvolení; tichá podpora, ale převažující zájem o jiná témata; malá míra informovanosti. V prvním případě se jedná o racionalistické vysvětlení, které ovšem zcela opomíjí jiné faktory, jako kulturu, historii a identitu, jež mohou být dostatečným důvodem pro široké ztotožnění s určitou politikou. Druhá varianta je v podstatě neprokazatelná, protože z mlčení nemůžeme automaticky vyvodit souhlas a bez minimální formy deliberace mezi politiky a občanskou společností se nedá mluvit o skutečné podpoře. Nejvěrohodnější se zdá malá míra informovanosti a nedostatečné povědomí o transformační spolupráci.

Důležitým aspektem, který podporuje tuto tezi, je také typ legitimizačních strategií, kterých proponenti užívají. Většinou se odvolávají k autoritě

mezinárodních institucí a dokumentů, k morálním hodnotám, odpovědnosti pomáhat trpícím a k vlastní zkušenosti s totalitou. Vedle toho se objevuje argument vlastního zájmu, ať už na základě budoucí prosperity nebo větší bezpečnosti, ale zcela chybí jasnější vysvětlení těchto argumentů. Také prioritní oblasti jsou údajně založeny na tradicích, znalostech regionu a vzájemné potřebě, ale podrobnější zdůvodnění chybí. Pro zasvěcené specialisty anebo přesvědčené aktivisty jsou takové informace samozřejmostí, ale širší veřejnost a mnoho politiků mají malé povědomí o konkrétních cílech a krocích transformační spolupráce.

Neexistuje ani zpětná vazba, která by následně vedla k případným úpravám koncepce či konkrétních strategií, takže politika zůstává zcela v rukou několika zainteresovaných aktérů. Za předpokladu, že bude nadále existovat tento problém s výměnou informací mezi ministerstvem zahraničních věcí, dalšími vnitrostátními orgány, politickou reprezentací a občanskou společností, nemůžeme mluvit o konsenzu a široce podporované politice.

Kritérium vnější přijatelnosti z pohledu EU

V této části se přesuneme z roviny vnitrostátní na evropskou, protože podle výchozí teoretické koncepce národního zájmu by měla být splněna i podmínka přijatelnosti v rámci EU, jíž je ČR součástí. Důležitým ukazatelem mohou být reakce zástupců evropských institucí na konkrétní iniciativy ČR v této oblasti, protože pracují s ostatními zástupci členských států a často znají jejich postoj. Také se zapojují do společných evropských iniciativ a mohou poskytnout cenné informace o míře přijatelnosti české transformační spolupráce.

Transformační politika a podpora demokracie v třetích zemích začala být intenzivněji prosazována na půdě EU asi před rokem a půl díky iniciativám Britů a následně Švédů, kteří se touto problematikou delší dobu zabývají v rámci své vlastní rozvojové politiky. Na podzim roku 2008 vznikla dohoda o spolupráci, která by propojovala pilíře evropských politik a zahrnovala tak iniciativy v rámci SZBP, rozvojové, ale i lidskoprávní politiky. Cílem takové spolupráce nemělo být hledání nových nástrojů a mechanismů, ale koordinace a propojení existujících iniciativ a následné vybudování konsenzu o demokracii, který by byl paralelou již existujícího konsenzu o rozvoji.

Důležitým posunem v debatě o hledání tohoto konsenzu bylo uspořádání konference v Praze, kde se setkala mnoho významných zástupců z člen-

ských států EU i z mnoha nevládních a transnacionálních organizací, jež se zabývají šířením demokracie ve světě. Mezi dotazovanými v rozhovorech byli i tací, kteří se zúčastnili této konference a komentovali její přínos. Velikým pozitivem byla samotná debata o podpoře demokracii a také vysoká účast důležitých osobností, nicméně zazněla i kritika této akce a skeptické názory o nalezení konsenzu. Většina respondentů uvedla, že velkou překážkou jsou některé členské státy, jež se kategoricky brání výrazu konsensus a nechtějí přesouvat pravomoci v této oblasti na evropskou úroveň kvůli vlastnímu specifickému přístupu.

Kombinace českého a švédského předsednictví vedla k intenzivnějšímu prosazování podpory demokracie, jelikož oba státy byly velmi nakloněny této myšlence. Česká republika prostřednictvím Oddělení pro lidská práva a podporu demokracie vypracovala základní dokument pro širší evropský konsensus o demokracii, který obsahuje návrhy Radě EU. Další projednávání měli v rukou Švédové, kteří koncept prosazovali a usilovali o schválení v Radě. Následující španělské předsednictví ale může znamenat kámen úrazu celé iniciativy, protože právě Španělsko se staví ke konsenzu o demokracii velmi odmítavě. Může se tedy stát, že některý z členských států celý projekt odmítne a zastaví, nebo téma šíření demokracie bude zastíněno aktuálními globálními problémy.

Obecně byl postoj ČR k šíření demokracie komentován vesměs kladně z důvodu poměrně aktivního prosazování politiky v EU, konkrétně třeba v případě zastávání tvrdého postoje vůči Kubě. Důležitým zjištěním byl fakt, že existuje mnoho nástrojů a mechanismů na podporu demokracie ve třetích zemích jednak v rámci zahraničních politik jednotlivých členských států (velmi aktivní je Skandinávie, ale i Velká Británie, Německo a také postkomunistické státy včetně ČR), dále ve společných aktivitách EU a v neposlední řadě také díky práci nevládních organizací, které často upozorňují na problematické země a snaží se mobilizovat pomoc. Transformační politika ČR tedy není v rozporu s evropským postojem k podpoře demokracie. Většina důležitých aktérů se shoduje v tom, že je obecně důležité a prospěšné podporovat demokracii ve třetích zemích, protože je to součástí základních evropských hodnot, ale i v dlouhodobém zájmu EU. V momentě formální deklarace tohoto cíle je ale mnoho států opatrnějších, a pokud bude následovat debata o implementaci, pak bude opravdu složité hledat kompromisy.

Závěr

Předchozí analýza a interpretace legitimizačních strategií ukázala, že transformační spolupráce je sice zahraničněpolitickým cílem České republiky, ale nespĺňuje jednoznačně podmínky utváření národního zájmu. V kontrastu k malé míře zapojení české politické reprezentace stojí velmi výrazné a poměrně časté projevy konkrétních subjektů, které obhajují transformační politiku. Přesto je téma šíření demokracie ve veřejném prostoru spíše výjimečné, tudíž relevantní pouze částečně.

Vzhledem k malé míře zapojení širšího spektra vnitropolitických aktérů nemůžeme vyhodnotit kladně ani kritérium konsenzu. Přestože malá míra informovanosti a zapojení ostatních vnitrostátních aktérů může být významným důvodem pro absenci konsenzu, nemůžeme s jistotou tvrdit, že intenzivnější debata by přinesla automatickou podporu. V obecné rovině je možné, že by se občané ztotožnili s myšlenkou šíření demokracie a zároveň politici by mohli nalézt shodu, protože ve svých programových dokumentech podporují demokratické principy. Konkrétní strategie a implementace politiky už by se mohla stát předmětem sporů, obzvláště v případě námi vybraných oblastí, kde transformace neprobíhá a cílem je právě podpora jejího nastartování. Z hlediska cílových zemí a jejich regionálních partnerů je proto tato zahraniční politika ČR nepřijatelná a může vést k diplomatickým konfliktům, jak už se také v minulosti stalo.

Přestože hledání evropského konsenzu pro podporu demokracie je zatím na počátku a bude potřeba ještě mnoho politické vůle k jeho prosazení, v rámci EU je debata nesrovnatelně intenzivnější než na vnitropolitické scéně České republiky. Přestože bude asi velmi obtížné překonat rozdílné přístupy jednotlivých států a dosáhnout konsenzu, politika šíření demokracie je velice relevantním a často diskutovaným tématem v EU, takže můžeme mluvit o evropské přijatelnosti transformační politiky ČR.

Při pohledu na účinky diskurzu lze zaznamenat znatelný efekt spíše v rámci zahraničního obrazu České republiky jakožto šířitele demokracie, který má zkušenosti s bojem proti totalitě, a může tedy ostatní něčemu přiučit. Transformační politika a s ní spojený diskurz přispívají k utváření identity Čechů jako tradičních obránců demokratických hodnot a zásad, jež si v minulosti museli sami vybojovat. Tento dojem zastírá fakt, že transformační proces

v České republice sice proběhl nenásilně, ale rozhodně se nedá říci, že bez problémů. Nejdůležitější změny probíhaly v rovině ekonomické a zejména v oblasti justice vzniklo mnoho nedostatků, nemluví o podvodných praktických při privatizaci majetku. Dalším sporným bodem je také míra vlivu dissentu na pád komunismu, který v té době čelil již neudržitelným problémům, a následný rozpad měl především mnoho mezinárodních příčin. Tyto faktory jsou však zcela zastíněny poměrně častou rétorikou vyzdvihující zásluhy občanů a jejich vlastní boj. Zejména V. Havel a jeho působení v zahraničí přispívají k utváření této identity a povědomí o České republice.

Mimo to se takto profilujeme i v Evropské unii, kam se řadíme mezi přední odpůrce totalitních režimů ve třetích zemích. Během českého předsednictví byl tento obraz ještě posílen právě uspořádáním konference a iniciováním debaty o konsenzuální externí politice EU v oblasti šíření demokracie a transformačních procesů. Na této aktivitě se významně podílelo právě Oddělení transformační spolupráce Ministerstva zahraničních věcí ČR.

Je poměrně paradoxní, že zatímco v českém politickém prostředí neproběhla debata téměř žádná a zájem politických stran (až na výjimečná prohlášení jednotlivých politiků) je pramalý, zainteresovaní aktéři se pokoušejí vyvolat diskusi a získat podporu spíše v rámci EU než na domácí scéně. Intenzivnější debata by v každém případě vedla k jasnějšímu profilování vnitropolitické scény k problematice šíření demokracie a určitě by stálo za to sledovat i reakce veřejnosti, abychom mohli posoudit, zda by transformační spolupráce uspěla jako obecný zájem či ne. Zatím můžeme mluvit pouze o velmi specifickém zájmu, který je sice srovnatelný s iniciativami členských států a institucí EU, ale z hlediska vnitřních aktérů není ani jednoznačně relevantní, ani konsenzuální.

Opoziční potenciál etnických menšin v Barmě a transformační strategie

Miroslav Nožina

Úvod

Studie vymezuje problém demokratické transformace Barmy jako předmět národního zájmu a z politicko-antropologické perspektivy jej dále operacionalizuje ve vztahu k barským etnickým menšinám.

V Barmě/Myanmaru¹ dnes vládne vojenský režim, tvrdě potírající projevy odporu a snahy o demokratizaci. Opoziční aktivisté jsou zatýkáni, jsou potlačována základní lidská práva a svobody. Deklarovaným cílem EU a rovněž zahraniční politiky ČR ve vztahu k Barmě je nastolení legitimní civilní vlády a demokratizace země. Klíčovými by se mohly stát všeobecné volby v roce 2010, organizované na základě nově vytvořené ústavy, jejichž prostřednictvím chce junta legitimizovat svoji vládu.

Aktéry v boji o barskou demokracii jsou vojenská junta na straně jedné a opoziční demokratické hnutí na straně druhé. Ve hře je však i třetí faktor – menšinová etnika, která tvoří přibližně třetinu obyvatel země. Je zřejmé, že z existujícího opozičního potenciálu menšinových uskupení by mohlo těžit prodemokratické hnutí. To však zatím není schopné s menšinovými organizacemi účinně komunikovat a kooperovat. Podpora této komunikace a větší angažovanosti etnických uskupení v demokratizačních procesech by se měly stát i součástí protransformační politiky realizované ze strany mezinárodního společenství vůči Barmě. Zatím tomu tak není. Studie v této souvislos-

ti z politicko-antropologické perspektivy upozorňuje na závažný nedostatek v transformačních strategiích, resp. v prosazování demokratické transformace v Barmě, jež je i předmětem českého národního zájmu.

Výzkumnou otázkou, kterou si studie klade, je opoziční potenciál menšinových uskupení a jeho využitelnost v transformačních procesech. Studie tento opoziční potenciál analyzuje především v rovině vztahů menšinová uskupení–centrální barmská vláda. Vychází přitom z předpokladu, že mezi opozičním potenciálem a kvalitou vztahů menšinová uskupení–centrální barmská vláda existuje nepřímá úměrnost. Dílčím záměrem studie je i rámcová evaluace dosavadního stavu mezinárodních humanitárních a rozvojových projektů v menšinových oblastech a jejich role v transformačních procesech. V těchto projektech se angažují rovněž státy EU, včetně České republiky.

Studie je teoreticky ukotvena v oboru politické antropologie. V metateoreticko-epistemologické rovině studie zaujímá interpretativní přístup aplikovaný na Duffieldově konceptu „rodícího se politického komplexu“ (*emerging political complex*) (Duffield, 2001). V metateoreticko-ontologické rovině vychází z umírněných strukturalistických stanovisek, uznávajících roli individuálních aktérů a sociálně-kulturní specifika objektu výzkumu. Opírá se o typologii vztahů centrum–minority, na barmském materiálu rozpracovanou M. P. Callahanovou (Callahan, 2007).

Při empirickém zpracování problému studie využívá etnografickou (politicko-antropologickou) metodologii a metody sběru a analýzy dat. Rámcově evaluuje dosavadní chápání boje za demokracii v Barmě jako předmětu národního zájmu, a to pak konfrontuje s výsledky etnografického výzkumu; resp. z etnografické perspektivy hodnotí a dále rozšiřuje chápání daného problému jako předmětu národního zájmu. Předmět národního zájmu se tedy snaží interpretovat z pohledu „zdola“, v tomto případě z perspektivy etnických uskupení. Studie se opírá především o sekundární zdroje; zčásti pak o primární data shromážděná v průběhu terénních pobytů autora v regionu v letech 1993, 2004 a 2009. Tato data jsou dále analyzována a zpracována do podoby disciplinované interpretativní studie.

V první části studie jsou rozebrána teoretická a metodologická východiska. Studie argumentuje, že spíše nežli kompaktní státní útvar dnes Barma existuje jako „rodící se politický komplex“ v duffieldovském pojetí. Přes značnou složitost situace je možné na menšinových územích vymezit tři zá-

kladní typy vztahů mezi centrální barmskou vládou a etnickými autoritami: devoluci, koexistenci a okupaci. Pro *devoluční vztahy* je příznačný omezený, nezřídka nadále klesající vliv centrální vlády a dominance místních mocenských elit, složených z bývalých povstaleckých předáků, představitelů ekonomických elit a kriminálních organizací. V případě *koexistenčních vztahů* se jedná o mnohotvárnou koexistenci a kooperaci rozmanitých elementů – předáků bývalých povstaleckých organizací, místních ekonomických elit, armády, policie, náboženských vůdců, předáků kriminálních uskupení, státních úředníků, předáků státem sponzorovaných masových organizací aj. V případě *okupačních vztahů* centrální vláda vystupuje na daných územích jako dominantní a utlačovatelská autorita. Tyto kategorie nejsou definitivní ani ustálené a představují výraznou simplifikaci. Na jejich základě je však možné analyzovat situaci v barmských etnických státech, resp. na „zvláštních územích“ vytvořených na jejich územích, a predikovat reakce na demokratizační snahy.

V druhé části studie je na základě existujících dokumentů a pramenů provedena operacionalizace problému v rámci českých národních zájmů, vycházející z kritérií relevance, vnější přijatelnosti a konsenzu (viz Kratochvíl, 1. kapitola). V třetí části je na základě dat shromážděných etnografickou metodou provedena základní analýza vztahů minority–centrum v Barmě, jejich kategorizace a evaluace opozičního potenciálu menšinových uskupení. Studie určuje, že *devoluční vztahy* panují na teritoriích Waů a v Koukanu. Opoziční potenciál je zde nízký. Mohl by podstatně vzrůst v případě snah centrální vlády narušovat existující *status quo* a vystupovat proti zájmům lokálních elit. V případě *koexistenčních vztahů* má v některých oblastech koexistence podobu rezignace na dominanci centrální vlády (Čjinský stát). Jinde je koexistence poznamenána soupeřením mezi vládními složkami a místními mocenskými strukturami a více či méně úspěšným dosahováním kompromisů ve vzájemném soužití (Kačjinský stát). Jiné organizace dokázaly vyhodnotit své kapacity a na svých územích pragmaticky spolupracují s vládními složkami (oblast Paů). Opoziční potenciál zde má kondicionální charakter a vlivem konkrétních podmínek na daných územích je v prostředí různých menšinových uskupení různě vysoký. V případě *okupačních vztahů* nalézáme v Barmě dvě hlavní okupační strategie vlády: okupaci území vně ozbrojeného konfliktu (Rakhinský/Arakánský stát) a okupaci území, na nichž nadále probíhá ozbrojený konflikt (Karenský stát, Kajaský stát, oblast Nagů). Opoziční potenciál je na těchto územích vysoký.

V závěru jsou dosavadní naplnění kritérií národního zájmu – relevance, vnější přijatelnosti a konsenzu, a způsoby prosazování národního zájmu dále operacionalizovány pod prizmatem provedené politicko-antropologické analýzy. Z hlediska relevance je téma často artikulované jak na vládní, tak nevládní úrovni, je však obsahově značně redukováno na bipolární vztah centrální vláda–demokratická opozice a nereflektuje etnicko-politický rozměr problému. Z pohledu vnější přijatelnosti EU a rovněž ČR téma shodně považují za vážný problém a za cíl si vytyčily podporu demokratizace Barmy. I když se strategie ČR vůči Barmě odvíjejí od strategií EU, potýkají se s problémem, že ani na úrovni EU není doposud vyjasněno, jak tohoto cíle dosáhnout. Je nezbytná harmonizace existujících opatření a prohlubování mezinárodní transformační spolupráce. A konečně jak na na vládní úrovni, tak na úrovni hlavních politických uskupení existuje obecný konsenzus cílů ve vztahu k problému, vlastní realizace však stojí mimo zájem většiny politických uskupení v ČR. Konkrétní projekty jsou realizovány zejména prostřednictvím nevládních organizací. Etnická uskupení v nich, i přes svůj značný opoziční potenciál, nezřídka zůstávají stranou.

Teoretické ukotvení, metodologie a informační zdroje

Studie je teoreticky ukotvena v oboru politické antropologie. Vychází z Duffieldova konceptu „rodících se politických komplexů“ (Duffield, 2001) a typologie vztahů mezi barmskou centrální vládou a minoritami, zpracované M. P. Callahanovou (Callahan, 2007).

Na rozdíl od názorů často prezentovaných v médiích a části odborné literatury studie argumentuje, že dnešní Barma ani zdaleka není politicky konzervovaným komplexem či vnitřně pevnou totalitní politickou strukturou. Jen částečně naplňuje koncept státu jako „organizované politicky jednotné společnosti na určitém území, tzn. v určitých hranicích, s jednotným zákoníkem, vládou a správou“ (*Velký sociologický slovník*, 1996: 1218). Spíše nežli o kompaktní státní útvar se jedná o útvar, který M. Duffield označuje jako „rodící se politický komplex“. Tento termín zahrnuje souhrn flexibilních a adaptibilních vazeb, které propojují státní a další politické autority s místními a zahraničními podnikatelskými zájmy a zájmovými skupinami (jak legálními, tak ilegálními), tradičními domorodými vůdci, náboženskými au-

toritami, emigranty a příslušníky diaspor žijícími v zahraničí, nevládními organizacemi aj. Všichni tito aktéři prosazují své zájmy a názory, stanovují svá pravidla, vytěžují dostupné zdroje, poskytují ochranu aj. Nikdo z nich však není schopen na národní úrovni dosáhnout absolutní převahy. Existují v kompetitivním prostředí, třebaže často komplikitním a komplementárním, které se liší v geografickém prostoru i čase (Duffield, 2001: 156; Kingston, 2004: 7).

To beze zbytku platí pro prostředí menšinových území v Barmě. Lidé v menšinových státech Barmy žijí pod autoritou četných státních a pseudostátních autorit (M. P. Callahanová je označuje jako *state-like authorities*; Callahan, 2007: 1), které prosazují svoji autoritu a zavádějí své místní správy na určitých územích, způsobují zde i řeší konflikty, místní obyvatelé vytěžují a zároveň jim poskytují určité služby či podporují jejich ekonomické aktivity. Množství různých soupeřících autoritativních systémů někdy vytváří nejasnou situaci, jež dezorientuje jak místní obyvatelé, tak i mezinárodní společenství. Ve vztahu k mezinárodní komunitě se proto nezřídka prosazují uskupení, která jsou sice schopna komunikovat na mezinárodní úrovni, doma však mají, zejména na menšinových územích, jen minimální vliv. Tyto nejasnosti rovněž vytvářejí příležitosti pro mocenské prosazování se silných osobností a uskupení a jejich obohacování, zatímco většinová populace se nadále pohybuje v okolí hranice chudoby. Příznačné rovněž je, že zatímco v centrální Barmě se i přes represe vládnoucí junty vytvořila řada opozičních politických uskupení, v etnických státech lokální nacionální autority opozici potlačují ještě daleko razantněji a možnost volby místních obyvatel je ještě více omezena.

Desetiletí povstalecké války zde koncentrovala politickou moc do rukou předáků, které M. P. Callahanová charakterizuje jako „specialisty na násilí“ (Callahan, 2007: 3), barmské armády (*tatmato*, *tatmadaw*), protivládních ozbrojených sil (bývalých i současných), kriminálních uskupení a ozbrojených milicí.

Vlekly konflikt rovněž podnítil vznik vysoce decentralizovaných válečných ekonomik a hospodářských aktivit, z nich mnohé jsou nadále vysoce závislé na vnějších zdrojích, vazbách, *know-how* a kapitálu. Mnohé jsou rovněž z pohledu centrální barmské vlády nelegální. Jak uskupení, která s vládou uzavřela příměří, tak uskupení, které proti vládě nadále bojují, pokračují ve financování svých aktivit prostřednictvím rabování, konfiskací, neformálního zdaňování, legálních i nelegálních podnikatelských či obchodních aktivit.

I když se jedná o ekonomicky a politicky nestabilní celky, je nutné s nimi v transformačních strategiích počítat. Jak poznamenává M. Duffield, „stejně, jako jsou rodící se politické komplexy schopné vést válku, na mnoha místech jsou rovněž jedinou silou reálně schopnou obnovit mír“ (Duffield, 2001: 192).

Mozaika moci v Barmě je fluidní a značně složitá. V menšinových oblastech se liší region od regionu a někdy i měsíc od měsíce. Výrazně ji poznamenávají parciální ambice jednotlivých etnických předáků, uskupení a lokálních elit na straně jedné a politika centrální vlády vůči těmto uskupením a regionům na straně druhé. Vliv opozičního hnutí centrální Barmy je na menšinových územích omezený. Proto studie klade důraz především na rozbor lokálních zájmů a vztahy místních etnických aj. autorit s centrální vládou. Je zřejmé, že především pozitivní či negativní vztahy s centrální vládou v budoucnu výrazně ovlivní spolupráci různých etnických uskupení s demokratickou opozicí a jejich roli v demokratizačních procesech.

Studie se přitom opírá o vymezení provedené M. P. Callahanovou, která v barmském prostředí vymezuje tři základní typy těchto vztahů – devoluci (*devolution*), okupaci (*occupation*) a koexistenci (*coexistence*) (Callahan, 2007). I přes značnou simplifikaci, kterou s sebou přijetí této typologie nevyhnutelně přináší, je možné její pomocí rámcově predikovat chování etnických uskupení a jejich reakce na transformační snahy.

Po metodologické stránce byl pro zpracování tématu zvolen formát případové studie. Podle M. Kořana je případová studie „detailní analýzou případu, který byl zvolen jako objekt výzkumu. Jejím cílem je poskytnout hluboké porozumění nebo příčinné vysvětlení vybraného případu. Musí zohlednit celkový kontext události či objektu (sociální, politický, historický atd.), fenoménu či děje a musí zároveň poskytnout komplexní obrázek, tj. musí být zahrnuto co největší množství proměnných“ (Kořan, 2008b: 33). Ve studii je rozebráno několik modelových případů vztahů centrum–etnické periferie.

Vodítkem analýzy se stala Duffieldova teorie „rodících se politických komplexů“ a vztahový koncept M. P. Callahanové. Pro sběr a analýzu dat byl zvolen etnografický přístup, kombinující značně rozdílné informační zdroje. Studie se opírá především o sekundární zdroje. Zejména po roce 1988 byla v západních zemích publikována řada studií a článků k problému Barmy. Většinou se však soustřeďují na problémy vnitřní Barmy a etnickou problematiku ponechávají stranou. Přesto v tomto období vzniklo i několik kva-

litních studií, o něž bylo možné tuto studii opřít. Vedle Duffieldovy práce, o níž se práce opírá v teoretické rovině, to byla především série studií, jež vznikla v rámci projektu *Internal Conflict and State-Building Challenges in Asia*, realizovaného na půdě East-West Center Washington. Zevrubné analýzy občanské války v Barmě zejména ve vztahu k drogovému problému podává ve svých pracích B. Lintner, který tuto problematiku dlouhodobě sleduje (Lintner, 1997).

Nové shrnutí etnické politiky vlád v Barmě představuje analytická studie A. Southové, která se soustřeďuje především na problém politické transformace v Barmě (South, 2004). Kvalitní analýzou barmského problému je zpráva M. Smithe pro Minority Rights Group International (Smith, 2002).

Z českých autorů se problému etnických menšin v kontextu barmské historie a společenského vývoje věnuje J. Bečka (Bečka, 2007). Informace byly dále doplněny z časopiseckých a internetových zdrojů a rovněž během konzultací na Rajabhat University, Chieng Mai (Thajsko) a Kengtung University (Barma) v roce 2009. Část dat byla shromážděna v průběhu terénních pobytů v regionu v letech 1993, 2004 a zejména 2009.

České národní zájmy – operacionalizace a evaluace dosavadního chápání problému

Kritérium relevance

Téma se objevuje v řadě vládních dokumentů. Základním strategickým dokumentem ve vztahu k problému demokratizace Barmy je *Koncepce transformační spolupráce České republiky, která se stala součástí Koncepce zahraniční politiky České republiky pro léta 2003–2006* (Ministerstvo zahraničních věcí, 2003). Pro zahraniční politiku ČR jsou prioritami v této oblasti aktuálně Bělorusko, Kuba a Myanmar (Ministerstvo zahraničních věcí, 2005).

V Barmě se vláda ČR v minulých letech zaměřovala především na pomoc barmským uprchlíkům a obětem přírodních katastrof. S pomocí vládního grantu bylo v ČR vytvořeno centrum na podporu demokracie v Barmě provozované organizací Člověk v tísni. Aktivita projektu byly realizovány s cílem zvýšit kapacity barmského demokratického hnutí a podporovat nenásilný přechod k demokracii.

Ministr zahraničních věcí ČR schválil 25. 4. 2007 poskytnutí finanční humanitární pomoci barmským uprchlíkům v Malajsii ve výši 400 000 Kč. Tato pomoc byla poskytnuta prostřednictvím nevládní organizace MERCY Malaysia. 8. 10. 2007 dále ministr schválil poskytnutí pomoci ve výši 2 mil. Kč barmským obětem a rodinám postiženým represemi a 300 000 Kč na pomoc barmským uprchlíkům. V rámci transformační spolupráce MZV ČR poskytlo Myanmaru/Barmě v roce 2007 téměř 3,6 mil. Kč. Přibližně 2,9 mil. Kč bylo poskytnuto prostřednictvím organizace Člověk v tísní na přímou podporu barmského demokratického hnutí. Dalších 700 000 Kč bylo poskytnuto na projekty Barmského filmového centra FAMU (Ministerstvo zahraničních věcí, 2007). V roce 2009 proběhla v Praze konference o koordinaci aktivit exilové barmské opozice. Řada z projektů se přímo či nepřímo dotýkala příslušníků etnických menšin v Barmě.

Téma barmské demokracie je rovněž přítomno v projevech představitelů státu. V minulých letech se často objevovalo v projevech a článcích bývalého prezidenta ČR Václava Havla, který udržoval kontakty zejména s barmskou demokratickou aktivistkou a nositelkou Nobelovy ceny Aun Schan Su Ťij (Aung San Suu Kyi). V. Havel a arcibiskup Desmond Tutu svou zprávou „Threat to the Peace: A call for the UN Security Council to Act in Burma“ vyzvali Radu Bezpečnosti OSN, aby Barmu zařadila co nejdříve na program jednání a přijala rezoluci týkající se této země.

V souvislosti s nepokojí v Barmě roku 2007 vláda ČR vydala prohlášení, v němž Česká republika podporuje právo demonstrantů v Barmě na vyjádření mírového protestu a snahy barmských aktivistů o obnovení demokracie a politického dialogu. ČR na jednání ministrů zahraničních věcí Evropské unie v New Yorku vyzvala státy EU, aby přijaly zásadový postoj v případě, že barmské úřady použijí vůči demonstrantům sílu.

Český ministr zahraničních věcí Karel Schwarzenberg vyzval u příležitosti výročí 60 let nezávislosti Barmy (4. 1. 1948) její představitele, aby umožnili návrat demokracie do země, propustili politické vězně a zahájili rozhovory s představiteli politické opozice (AFP, 2008).

Čeští poslanci a senátoři ustanovili v květnu 2008 Parlamentní skupinu pro demokracii v Barmě. Popud ke vzniku skupiny dala společnost Člověk v tísní.

Přítomnost tématu v médiích a společenském povědomí v ČR udržuje několik nevládních organizací, jako jsou Amnesty International, Human Rights

Watch, Člověk v tísní, Nadace Dagmar a Václava Havlových Vize 97. Barmská komunita v České republice spolu s českými a mezinárodními podporovateli Barmy založila nevládní a neziskovou organizaci Burma Center Prague, o.p.s. (česky: Barmské centrum Praha). Organizace informuje o aktuálním dění v Barmě, organizuje kulturní akce a kampaně, zajišťuje pomoc barmským uprchlíkům v České republice a realizuje rozvojové projekty určené lidem v Barmě. Společnost také spolupracuje s dalšími nevládními organizacemi a jednotlivci na národní i mezinárodní úrovni.

Společnost v říjnu 2009 vyhlásila veřejnou sbírku na pomoc pro etnickou skupinu Čjinů v těžko přístupných oblastech Barmy, kde 100 000 lidí trpí hladomorem a chorobami z podvýživy (Burma Center Prague, 2009).

Na podporu barmské demokracie v České republice opakovaně probíhají kulturní a společenské akce. O problému je v médiích jak v zahraničí, tak v ČR často diskutováno.²

Česká republika přijala v roce 2009 v rámci přesídlovacího programu prvních 40 barmských uprchlíků (Polanská–Miholová, 2009).

Kritérium vnější přijatelnosti

Vzhledem k členství České republiky v EU má zásadní význam kritérium vnější přijatelnosti ve vztahu mezi EU a ČR.

Jak EU, tak Česká republika podporují snahy o demokratizaci země a zlepšení životních podmínek jejích obyvatel. EU se dlouhodobě snaží udržovat barmskou otázku mezi klíčovými problémy, jíž se věnuje mezinárodní agenda (Kyodo News, 2008).

Evropská unie vypracovala zvláštní strategii pomoci Barmě na léta 2007–2013 (*The EU–Burma/Myanmar Strategy Paper 2007–2013*). Jde o širokou škálu rozvojových programů, zahrnujících vzdělávání, zdravotnictví, likvidaci chudoby, podporu demokratizačních procesů a nestátních aktérů. Tato strategie koresponduje s *Koncepcí transformační spolupráce ČR z roku 2005* a aktivitami ČR v Barmě.

Kritérium konsenzu

Jak na vládní úrovni, tak i na úrovni hlavních politických uskupení v ČR (ODS, ČSSD, KDU–ČSL a Strana zelených) dnes existuje konsenzus cílů ve

vztahu k problému. Žádná z hlavních politických stran nevyjádřila zásadní výhrady k přijatým strategickým dokumentům.

V barmské otázce se z politických stran nejvýrazněji angažuje Strana zelených.

I když hlavní názorový proud v české společnosti je co do cílů souvisejících s barmským problémem víceméně jednotný, existují v něm fundamentální odlišnosti v tom, jak těchto cílů dosáhnout. Diskuse o prostředcích podpory demokratizace v Barmě není stále ukončena. Asi nejvýraznějším rysem je tendence českých aktérů chápat barmské politické spektrum jako polarizovaná uskupení vládnoucí vojenské junty a opozice. Ve skutečnosti však v Barmě nalézáme více jak tři desítky těchto hnutí vyznačujících se rozdílnými cíli i strategiemi. Transformační strategie jak EU, tak ČR vůči Barmě zatím nejsou schopné tyto odlišnosti jak ve vztahu k různým opozičním uskupením, tak k etnickým minoritám reflektovat. Prostředky vynakládané státními a nestátními orgány jsou v mnoha ohledech distribuovány nesystémově a málo efektivně. Transformační aktivity jsou z velké části omezeny na humanitární agendu a komunikaci s úzkým okruhem barmské vzdělané opozice, schopné navázat kontakty se zahraničím. Zdaleka tedy nedosahuje do širšího spektra barmské společnosti. Národní zájem podpory demokratizačního úsilí v prostředí barmských menšin je zatím naplňován pouze v dílčích projektech.

Výsledky politicko-antropologické analýzy

Hlavními aktéry na barmské politické scéně jsou dnes, alespoň z pohledu ze zahraničí, vojenská junta, tvrdě potírající projevy odporu a snahy o demokratizaci země, na straně jedné a opoziční demokratické hnutí na straně druhé. To ovšem ani zdaleka neodpovídá realitě. Rozložení klíčových aktérů je jiné – vedle junty a demokratické opozice, dnes především reprezentované NDF v čele s Aun Schan Su Ťij, se zde výrazně profiluje i hnutí etnických menšin. Základní na barmské politické scéně je tedy tripartitní systém vztahů.

Zatímco vztahy mezi vojenskou vládou a NDF jsou víceméně jasně vymezené, v případě četných organizací etnických menšin jsou podstatně složitější. Ve vztahu menšin k vládě se pohybují od úzké spolupráce až po ozbrojený boj. Ani ve vztahu k demokratické opozici nejsou jasněji vymezené. Rovněž v řadách NDF panují rozdílné názory na to, do jaké míry s organiza-

cemi etnických menšin spolupracovat a akceptovat jejich politické požadavky různých forem autonomie v rámci barmského státu.

Studie se soustřeďuje na rovinu vztahů centrální vláda–menšinová uskupení. V této rovině vymezuje tři základní kvalitativní kategorie vztahů – *devoluce*, *koexistence* a *okupace*, u nichž identifikuje rozdílný *opoziční potenciál* etnických menšin, využitelný v boji za demokracii v Barmě. Vychází přitom ze základního předpokladu, že mezi rostoucím či klesajícím opozičním potenciálem a lepší/horší kvalitou vztahů menšinových organizací s centrální vládou existuje nepřímá úměrnost.

Tabulka 1:
Opoziční potenciál etnických menšin

kategorie vztahů	stát, území	opoziční potenciál
devoluce	teritoria Waů, Koukan	kondicionální, v závislosti na ochotě centrální vlády poskytovat (a tolerovat) větší či menší díl autonomie těmto územím
koexistence	Čjinský stát, část Kačjinského státu, paoské území v jižním a severním Šanském státě, část Karenského státu, části Monského státu	slabý
okupace	Rakhinský stát, Karenský stát, Kajaský stát, Nagské oblasti, jižní Šanský stát	silný

Devoluce

Tento typ politických vztahů existuje na teritoriích Waů a na poněkud nižší úrovni v regionu Koukanu (*Kokangu*) v Šanském státě. V těchto oblastech je autorita centrální vlády omezená. Došlo zde ve značné míře k předání moci do rukou vedení místních mocenských uskupení, složených z předáků nacionalistických organizací a rovněž obchodních a podnikatelských elit.

Po vnitřní vzpouře proti vedení povstalecké Komunistické strany Barmy v roce 1989 se v oblasti Koukanu etablovala nástupnická Demokratická strana Koukanu (*Kokang Democratic Party*, KDA), později přejmenovaná

na Armádu myanmarské národně demokratické aliance (MNDA). Armáda sjednoceného Waoského státu (UWSA) prosadila svoji autoritu ve Waoském pohorí (a později v částech jižního Šanského státu). Obě uskupení ovládají území, která jsou značně vzdálená od hlavních ekonomických a správních center v Barmě a jsou daleko více integrována do přeshraniční ekonomiky s regiony jižní Číny nežli do ekonomiky vnitřní Barmy. Centrální vláda zde dnes má jen minimální vliv, zatímco reálná moc spočívá v rukou bývalých povstaleckých vůdců, vlivných podnikatelů a přeshraničních obchodníků a rovněž předáků čínských zločineckých syndikátů, které kontrolují místní obchod s drogami.

Typickým případem *devolučních vztahů* je oblast Waů. Jedná se o rozsáhlé území v severním Šanském státě, které ovládá UWSA a její civilní politické křídlo, Strana sjednoceného Waoského státu (*United Wa State Party*, UWSP). UWSA/UWSP má rovněž své jižní velení při hranici s Thajskem a zastupitelské úřady v různých částech Barmy (International Crisis Group, 2003: 8). V mnoha ohledech oblast Waů vystupuje jako samostatný stát s daleko těsnějšími vazbami na Čínu nežli na zbytek Barmy.

UWSA/UWSP kontroluje území s přibližně s 600 000 obyvateli. Správa UWSA/UWSP je vysoce centralizovaná a hierarchicky uspořádaná. Zahrnuje úřady pověřené dohledem nad zemědělstvím, financemi, zdravotnictvím, vzděláváním a vnějšími vztahy. Autoritativní správní systém Waů vybudovaný podle správního modelu Komunistické strany Barmy poskytuje jen malý prostor místním iniciativám (*Joint Kokang-Wa Hummanitarian Needs Assessment Team*, 2003).

Městské oblasti v oblastech Waů posledních letech prodělaly rychlou modernizaci, zejména díky přílivu lidí a investic z Číny. Místní podnikatelé dokázali navázat obchodní kontakty i s řadou měst ve vnitřní Barmě. V obou směrech proto dnes putuje legální i ilegální zboží. Významným zdrojem příjmů ve městech jako Mōng La (*Mong La*) je i gambling, který sem láká hráče z Číny a Thajska.

Na druhé straně venkov čelí vážným ekonomickým problémům. I přes dílčí pomoc centrální vlády a zahraničních organizací ve venkovských oblastech nadále chybí základní infrastruktura, více jak 80 % populace nemá přístup ke zdravotnickým službám, existuje zde nedostatek školských zařízení (místy přetrvává až 100% analfabetismus) (Callahan, 2007: 29; International Crisis Group, 2003: 9). Zahraniční rozvojová pomoc je značně omezená.

Vedení UWSP, jako jedna z mála etnických organizací, má i dlouhodobé strategické cíle. Své dokumenty podepisuje jako „vláda Waoského státu“. V minulosti se opakovaně snažila přimět centrální vládu, aby udělila waoským územím status „státu“ (či vyšší formy autonomie, nežli je „zvláštní území“) a snaží se vymanit z administrativní struktury Šanského státu, kterému podléhá. Nová ústava z roku 2008 waoským územím přiznala zvláštní status „samosprávné oblasti“ (*Constitution 2008*; Min Zin, 2009). Obsah tohoto nového statusu však ještě není zcela jasný. To by mohlo v budoucím období vyvolávat napětí. V březnu–dubnu 2009 došlo mezi waoskými vojáky a vládními vojáky k menším ozbrojeným srážkám, zřejmě souvisejícím s pronikáním *tatmato* do waoských vlivových oblastí.³

V devolučních regionech je tedy autorita centrální vlády omezená a má klesající tendenci. Je možné vyvodit, že devoluční území (výrazněji Wao-vé) budou reagovat na případné demokratizační snahy silně pod prizmatem svých lokálních oportunistických zájmů, odvíjejících se od ochoty centrální vojenské vlády nadále jim poskytovat (a tolerovat) větší či menší díl autonomie. V závislosti na tom poroste nebo se naopak bude oslabovat jejich opoziční potenciál.

Koexistence: rezignace, kompromis a přijetí

Tento typ vztahů zahrnuje území, na nichž došlo k uzavření dohod o příměří a dohod se strategickými partnery – včetně předáků povstaleckých organizací, armády, místních vlivných obchodníků a podnikatelů, předáků státem sponzorovaných masových organizací, náboženských vůdců, zaměstnanců nevládních organizací. Tyto rozmanité elementy zde na různých stupních koexistují a kooperují. Tato území zahrnují Čjinský stát, velkou část Kačjinského státu, paoské území v jižním a zčásti severním Šanském státě, část Karenského státu kontrolovanou Demokratickou karenskou buddhistickou armádou (*Democratic Karen Buddhist Army*, DKBA), části Monského státu přinejmenším nominálně v rukou Strany nového Monského státu (*New Mon State Party*, NMSP).

Případ *rezignace* představuje Čjinský stát. Jde o jednu z nejdlehlších oblastí v Barmě při hranici s Indií. Jeho populace čítá zhruba půl milionu lidí (Smith, 2002: 15).

Po nepokojích v roce 1988 někteří z čjinských protivládních aktivistů uprchli do Indie. Zde zformovali opoziční Čjinskou národní frontu (*Chin*

National Front, CNF), která se stala členem NDF. V čjinských pohraničních oblastech propukly ozbrojené boje, které s různou intenzitou přetrvaly po dvě dekády. Vláda sem proto přesunula silné jednotky *tatmato*. Místní čjinská administrativa funguje pod silnou kontrolou centrální vlády. Stát se změnil v region, který je ze strany centrální vlády a ekonomických struktur vytěžován, i když na nižší úrovni, než je tomu v jiných etnických státech. Všeobecně ve vztahu k možnostem politických a sociálních změn ve státě Čjinnů panuje rezignace, podporovaná přítomností *tatmato*, buddhistické sanghy, vazbami současných čjinských administrativních elit na vládu aj. Opoziční hnutí je slabé.

Do Čjinského státu směřuje část mezinárodní rozvojové pomoci Barmě. Celkově tyto programy nejsou příliš rozsáhlé (srv. Diller, 1997: 41).

Složitě *kompromisní soužití* existuje mezi místními etnickými autoritami a barmským státem v Kačjinském státě.

Kačjinský stát má 1,4 mil. obyvatel, mezi nimiž dominují etničti Kačjinové (Smith, 2002: 16; Callahan, 2007: 42). Roku 1989 zde uzavřela příměří s vládou organizace Nová demokratická armáda – Kačjinů (NDA-K). Další povstalecká organizace, Kačjinská organizace nezávislosti (*Kachin Independence Organisation*, KIO), uzavřela příměří s vládou v roce 1994.

Jak KIO, tak NDA-K kontrolují hraniční přechody s Čínou; obě organizace mají na základě dohod zakázáno verbovat nové vojáky a vybírat poplatky a obě tak nadále činí. Obě organizace rovněž ekonomicky silně závisejí na příjmech z koncesí na těžbu dřeva; a obě vyslaly své zástupce do Ústavodárného shromáždění. Zde však podobnosti končí. Zatímco NDKA-K funguje spíše jako vojensko-politický syndikát, KIO se snaží vytvořit na svých územích jistou formu „státu ve státě“ (*Global Witness*, 2005: 54). Území KIO spravují specializované úřady typu ministerstev.

Ostatní území Kačjinského státu, jež nebyla vyčleněna pro KIO či NDA-K (přibližně jeho dvě třetiny), spravuje centrální vláda a kontroluje *tatmato* (Tamtéž, 2005: 61). Toto uspořádání dává ve státě značnou moc do rukou vedení *tatmato*, které kontroluje i velkou část místních hospodářských aktivit.

Trvajících nepřehledná situace, poznamenaná koexistencí různých mocenských struktur a častým křížením kompetencí – tedy vládní administrativy a správ KIO/NDA-K – v mnoha ohledech zpomaluje rozvoj místní ekonomiky a rovněž omezuje možnosti poskytování ekonomické a sociální pomoci rolníkům či kačjinským přesídlencům. Konzervuje se tak postkonfliktní stav.

Nevládní organizace začaly působit v Kačjinském státě po roce 1993. Zaměřily se zde na menší rozvojové programy v oblasti zdravotnictví, vzdělávání a v hospodářském environmentálním a sociálním sektoru. Příznačné je, že jak zahraniční, tak barmští pracovníci nevládních organizací, kteří chtějí pracovat v oblastech KIO, musejí žádat o povolení SPDC, regionálního velitele *tatmato* a KIO (Tamtéž, 2005: 44).

Kačjinský stát je typickým příkladem „rodícího se politického komplexu“ charakterizovaného neustálým setkáváním různých mocenských, administrativních a ekonomických struktur. To vytváří značně nepřehlednou a mnohdy nestabilní situaci, na druhé straně se tak otevírá prostor pro penetraci transformačních ideologií. I v Kačjinském státě ovšem nad těmito ideologiemi dominují a v budoucnu budou dominovat parciální zájmy jednotlivých lokálních etnických a ekonomických uskupení.

S *pragmatickým přijetím* nezbytnosti koexistence s orgány centrální vlády se setkáváme na paoských územích.

Na jihozápadě Šanského státu dnes žije přibližně 500 000 příslušníků etnické skupiny Pa-O. Paoská národní organizace (PNO) uzavřela příměří s vládou v roce 1991 (srv. Christensen–Sann Kyaw, 2006: 15–38). Nadále zvolila pragmatickou strategii vycházející z jejich reálných možností. Na „svých“ územích oficiálně deklaruje svoji kontrolu, administrativní aparát těchto území je však z velké části tvořen Barmánci a propojen sítěmi vazeb s administrativami jižního Šanského státu a centrální barmské vlády. PNO pozvala na svá území i některé nevládní organizace, zahraniční a barmské podnikatele, turistické operátory a další odborníky. Dnes klade značný důraz na vzdělání Paů a posílá studenty na školy do Taundí, Mandalaje a Rangúnu. Většina paoských vesnic je dnes, na rozdíl od minulosti, díky nově přidělené půdě a odborné asistenci soběstačná v produkci rýže a základních potravin. Rolníci rovněž produkují diverzifikované průmyslové plodiny. PNO na základě dohod o příměří získala koncesi na těžbu drahokamů v Pchakanu (*Hpakkanu*) v Kačjinském státě (Ma Thanegi, 2002).

Fungování paoských území je tedy založeno na koexistenci řady složek: PNO, úřadů státních ministerstev, zahraničních poradců, společností obchodníků s drahými kameny a dalšími komoditami, dalších podnikatelských uskupení a nevládních organizací. Koexistence Paů a Barmánců (v těsném sousedství Šanů) se zdá být stabilizovaná. Otázkou v tomto uspořádání ovšem zůstává budoucí postavení rodící se paoské intelektuální a ekonomické elity,

kteřá se v budoucnu zřejmě bude snažit získat na paoských územích význačnější postavení. Můžeme rovněž očekávat snahy centrální vlády o pevnější začlenění Zvláštní oblasti č. 6 do administrativní struktury barmského státu.

Podle Ústavy z roku 2008 získala paoská území status „samosprávné zóny“ (*Constitution 2008*, kapitola 2, čl. 56; Min Zin, 2009).

Je možné konstatovat, že opoziční potenciál je na koexistenčních územích zatím slabý.

Okupace

Okupační typ vztahů zahrnuje území, kde centrální vláda vystupuje jako dominantní a utlačovatelská okupační autorita. V Barmě lze ze strany centrální vojenské vlády možné vytyčit dvě hlavní okupační strategie: okupaci území vně ozbrojeného konfliktu (Rakhinský stát) a okupaci území v zónách ozbrojeného konfliktu (Karenský stát, jižní Šanský stát, Kajaský stát a Nagské oblasti).

Rakhinský stát je případem okupace etnického území mimo zónu ozbrojeného konfliktu.

Většinu ze tří milionů obyvatel v Rakhinském (dříve Arakánském) státě na západě Barmy tvoří etničtí Rakhinové (*Rakhine*, Arakánci), kteří jsou převážně buddhisté a hovoří dialektem barmštiny. Od konce čtyřicátých let na území Arakánu operovaly různé povstalecké skupiny. Koncem sedmdesátých let pak intenzivní operace vládní armády zatlačily rakhinské povstalecké síly přes barmskou hranici do Bangladéše. Zde se zformovalo několik rakhinských politických uskupení, zejména Arakánská osvobozeněcká strana (*Arakan Liberation Party*, ALP; člen NDF) a Národní sjednocená strana Arakánu (*National United Party of Arakan*, NUPA).

Původně ozbrojené povstalecké hnutí později z velké části přešlo na politickou platformu. Na domácí scéně se zformovala Arakánská/Rakhinská Liga za demokracii (*Arakan/Rakhine/ League for Democracy*, ALD), která získala několik parlamentních míst ve volbách v roce 1990, následně však byla zakázána a řada jejích vůdců uvězněna.

Další významnou složku Rakhinského státu tvoří muslimská komunita Rohingyů. Rohingyové obývají zejména severní území státu, situovaná blíže k hranici Bangladéšem, odkud v minulosti migrovali do Barmy za prací a za obchodem. Odhady jejich počtu se pohybují mezi 700 000 až 1,5 mil. (Smith, 2002: 18).

I když Rohingyové představují kulturně a jazykově specifickou vnitřně integrovanou etnicko-náboženskou komunitu, žádná z barmských vlád jim nikdy neposkytla zvláštní status v rámci národnosti Barmy. Barmské úřady se chovají k Rohingyům jako k ilegálním imigrantům (Callahan, 2007: 31).

Po získání nezávislosti Barmy se pokusilo ozbrojené hnutí islámských mudžáhidů odtrhnout tehdejší Pohraniční oblast Mayu v Arakánu od Barmského svazu a přičlenit ji k Východnímu Pákistánu. Muslimské povstání pokračuje s nízkou intenzitou dodnes. V roce 1989 vznikla nacionalistická organizace Národní jednotná fronta Arakánu (*National United Front of Arakan*, NUFA).

Hlavní obětí konfliktu v Arakánu se stalo civilní obyvatelstvo. Roku 1978 uprchlo do sousedního Bangladéše na 200 000 arakánských muslimů (Smith, 2002: 19). V letech 1991–1992 následovala další vlna uprchlíků do Bangladéše, 250 000 osob (emigrovala tedy polovina islámské populace Rakhinu), podnětená stupňováním protiislámských represí ze strany provládnicích složek a *tatmato*. Na základě jednání, iniciovaných Vysokým komisařem OSN pro uprchlíky mezi vládami Barmy a Bangladéše, byl v roce 1996 zahájen repatriční proces. V roce 2002 se do Barmy vrátilo téměř 90 % rohingyjských uprchlíků. Tito navrátilci, kteří tvoří třetinu obyvatel severního Rakhinu, se dodnes se potýkají s vážnými ekonomickými a sociálními problémy spojenými s reintegrací a žijí pod silným tlakem ze strany vládních orgánů (Callahan, 2007: 31).

V ekonomice Rakhinu dnes dominuje malý počet zámožných podnikatelů, napojených na imigrační centrálu pohraničních oblastí (*Border Area Immigration Headquarters*, BIHQ) známou pod barmským akronymem *Na Sa Ka*. Je to operační skupina, jež kombinuje složky armády, imigrační úřady, celní službu, policii a zpravodajskou službu (Lewa, 2003).

Centrální vláda a *Na Sa Ka* povolují v Rakhinu pouze omezenou vnější humanitární a rozvojovou pomoc. Proniklo sem jen několik mezinárodních organizací.

Veřejné mínění v severním Rakhinu je zaměřeno proti centrální vládě. Na druhé straně se však neztotožňuje s opozičním hnutím z vnitřní Barmy, reprezentovaným NLD. Jak zaznamenává Ch. Lewa, muslimové neočekávají, že „diskriminační politika by byla odstraněna po nástupu demokratické vlády k moci. Buddhistické obyvatelstvo Rakhinu, veřejné mínění v ostatní Barmě a rovněž prodemokratické hnutí nejsou připraveny na to, uznat muslimskou populaci Arakánu za lid Barmy“ (Tamtéž, 2003).

Opoziční potenciál v Rakhinu je silný. Jestliže bude chtít barmské demokratické hnutí v budoucnu navázat spolupráci s islámskými rakhinskými organizacemi, bude muset tyto názorové rozdíly překonat.

Karenský stát je typickým příkladem *okupace etnického území v zóně ozbrojeného konfliktu*.

V současné době nadále bojují proti režimu v Barmě tři velká povstalecká uskupení a několik menších uskupení. Aktivní jsou zejména v Karenském státě, v Kajaském státě, v jižním Šanském státě a v oblastech Nagů při hranici s Indií.

V průběhu poslední dekády vedla kombinace dohod o příměří a úspěšné protipovstalecké operace *tatmato* k deteritorializaci konfliktu, kdy povstalci přestávají pevně kontrolovat svá území. Vytrácí se tak prvek předcházejících povstaleckých „států ve státě“. Povstalecká uskupení jsou zatlačována do nepřístupných oblastí, odkud jsou schopna již pouze znepokojovat vládní síly. Zároveň se zvětšují území nikoho, na nichž současně operují jak vládní, tak opoziční ozbrojená uskupení. Tímto oboustranným tlakem je nejvíce postiženo civilní obyvatelstvo, od něhož obě strany vyžadují potraviny, služby a zpravodajské informace. Dochází zde i k násilným přesunům obyvatel.

V současné době je v Karenském státě často obtížně identifikovatelné, zda je dané území pod kontrolou povstalců či *tatmato*. Místní obyvatelstvo nezřídky podléhá dvojí správě a musí plnit dvojí požadavky na výběr daní a poplatků, poskytování potravin či pracovní síly. Jak povstalci, tak *tatmato* nutí mladé muže ke službě ve svých ozbrojených silách.

Humanitární pracovníci, kteří se snaží do těchto oblastí z Thajska dopravovat zdravotní aj. pomoc, tak musejí činit buď ilegálně, nebo pod vojenskou ochranou. Problematické navíc zůstává využití humanitární pomoci. I když se humanitární organizace snaží udržovat neutrální status, utečenecké tábory a příhraniční teritoria jsou dnes kontrolovány thajskými úřady a KNU. Humanitární pomoc a zisky z ekonomických aktivit, včetně příjmů z turistiky, nezřídky končí v jejich rukou. Karenský stát, Kajaský stát, jižní Šanský stát a nagské oblasti dnes nadále v různé míře zůstávají vojenskými okupačními zónami, v nichž jsou ze strany *tatmato*, a rovněž povstalců, rozsáhle porušována lidská práva. To místní povstalecké organizace a rovněž značnou část populace staví proti centrální vládě.

Opoziční potenciál na územích přímo zasazených vojenským konfliktem je silný. Vzhledem ke svému nelegálnímu statusu však tyto organizace mohou jen okrajově zasáhnout do politického dění v centrální Barmě, kde se opozice snaží prosazovat své cíle nenásilnými politickými prostředky.

Závěr

Podpora demokratizace Barmy naplňuje kritéria národního zájmu jak v oblasti relevance, vnější přijatelnosti tak i konsenzu. Analýza potvrzuje, že v demokratizačních procesech by se mohly stát významným činitelem etnické menšiny. Jak demokratické hnutí vnitřní Barmy, tak mezinárodní organizace snažící se podpořit demokratizační procesy v Barmě však zatím s etnickými uskupeními příliš nekomunikují. Přemostování mezer v komunikaci mezi centrální opozicí a etnickým hnutím by se mělo stát jednou z významných součástí strategie podpory demokratizačních procesů v Barmě. Na základě provedené politicko-antropologické analýzy byl proto dále operacionalizován český národní zájem ve vztahu k demokratizaci Barmy, resp. k barmským etnickým menšinám.

Z hlediska relevance je téma demokratizace Barmy často artikulované jak ve vládních dokumentech, tak ve veřejné debatě. Je součástí zahraničněpolitické strategie ČR v oblasti transformační spolupráce a humanitární agendy. Často se objevuje v médiích. Politicko-antropologická analýza poukazuje na skutečnost, že dosavadní chápání problému se bohužel nadále omezuje převážně na bipolární vztah barmská vojenská junta–demokratická opozice a téměř zcela pomíjí třetí významný faktor – menšinová etnika, která na barmské politické scéně zastávají zvláštní nacionálně motivovaná stanoviska a vznášejí i specifické požadavky. Pomíjení tohoto faktoru by mohlo v budoucnu způsobit vážné problémy.

Z hlediska vnější přijatelnosti je téma jak na úrovni ČR, tak EU považováno za vážný problém, existuje shoda v oblasti cílů, resp. snaze o podporu demokratické transformace v Barmě. I v budoucnu se české národní strategie podpory transformací nedemokratických zřízení budou zřejmě odvíjet od strategií EU. To se bude týkat i Barmy. Problematické ovšem je, že ani na úrovni EU neexistuje jednotný názor, jak těchto cílů dosáhnout. To se týká

politické spolupráce s barským vojenským režimem, zahraničních investic i rozvojové spolupráce.

Významná část oponentů rozvojových projektů upozorňuje na skutečnost, že přispívají k ekonomické a sociální stabilizaci vojenského režimu. To se negativně odráží v menšinových oblastech, které rozvojovou pomoc akutně potřebují. Vzhledem k rozdílnému vlivu centrální vlády v různých menšinových oblastech by přitom bylo možné tuto rozvojovou pomoc diferencovat tak, aby vojenský režim nepodporovala. Analýza poukazuje na nutnost další harmonizace existujících opatření a prohlubování mezinárodní transformační spolupráce. K tomu by měly směřovat i další aktivity zahraniční politiky ČR, ať už přímo ve vztahu k Barmě, nebo k ostatním partnerům, angažující se v úsilí za demokratizaci Barmy.

Konečně jak na vládní úrovni, tak na úrovni hlavních politických uskupení existuje obecný konsenzus cílů ve vztahu k problému – resp. je deklarován zájem na demokratizaci Barmy. Není však konsenzus týkající se prostředků, jak těchto cílů dosáhnout. Tato praktická realizace stojí na periferii zájmů politických uskupení v ČR. Vládní podpora demokratizace se z velké části omezuje na opatření politického rázu, konkrétní projekty jsou realizovány prostřednictvím nevládních organizací (i když nezřídka s vládní podporou) a velmi často nesystémově. Česká republika, podobně jako další země EU, se v posledních letech soustřeďuje na podporu demokratického hnutí vnitřní Barmy, reprezentovaného zejména NLD. Etnická hnutí jako taková zůstávají stranou jejich zájmu.

Výzkum potvrzuje, že je třeba se v Barmě snažit oslovit širší sociální základnu a vymanit se tak z rámce politických deklarací na mezinárodních fórech a úzce humanitárních aktivit. V tomto kontextu je nutné opustit úzce vymezené bipolární schéma vnímání barské politické scény a začít vnímat transformační imperativy v Barmě i v jejich etnicko-politickém kontextu. Přitom je nutné si uvědomit, že hnutí etnických menšin v zemi není ani zdaleka jednotnou silou, naopak je dnes silou vnitřně značně roztržtější. Jednotlivá etnická uskupení v důsledku toho vykazují značně rozdílný opoziční potenciál. Je zřejmé, že z existujících ohnisek napětí mezi centrální vládou a menšinovými etniky by mohlo těžit demokratické hnutí. I přes výraznou parcialitu zájmů různých uskupení je to jedna z významných cest jak posílit tlak na vojenskou juntou.

Poznámky:

¹ V roce 1989 nahradila barská vojenská vláda dosavadní anglický název země Burma, v české podobě Barma, názvem Myanmar, jehož se užívá v barském jazyce. Představitelé režimu zdůvodnili změnu názvu tím, že termín Barma je koloniálního původu. V českých médiích a literatuře nadále převládá název Barma.

² Agentura Newton Media Monitoring evidovala v období od 1. 1. 1999 do 1. 6. 2009 ve čtyřech hlavních denících v České republice (*MF Dnes*, *Hospodářské noviny*, *Lidové noviny*, *Právo*) celkem 411 článků zabývajících se politickou situací v Barmě.

³ Informace z terénního pobytu ve Waoském státě, duben–květen 2009.

Obtížné hledání shody na demokratizaci Blízkého východu: případ Iráku

Jaroslav Bureš

Demokratický proces nabral od roku 1974 v rámci tzv. „třetí vlny“ značné obrátky a po rozpadu bloku komunistických zemí došlo k dalšímu zrychlení. Na počátku 21. století žila přibližně polovina lidstva v nějaké formě demokratického politického uspořádání. Zatímco v Latinské Americe, jižní a východní Asii, Africe, východní a střední Evropě lze zaznamenat za posledních 20 let intenzivní demokratický proces, islámský, arabský svět se vyznačoval významným nárůstem represivních režimů. V roce 2005 zahrnoval muslimský svět 55 % nedemokratických režimů na světě, zatímco v roce 1975 jich bylo 25 %. Index EIU z roku 2008 řadil pouze Palestinská autonomní území, Libanon a Irák mezi hybridní politické systémy (*Economist Intelligence Unit*, 2008).

Neokonzervativní Bushova administrativa vypracovala strategii na urychlení demokratizace v arabském světě. Irák se stal po svržení S. Husajna první zemí, v níž byla vyzkoušena a odkud se měla šířit i do dalších arabských zemí. Vývoz liberálně demokratického modelu silovými metodami byl odmítnut arabskými zeměmi a významnou částí členských států EU, ale znamenal naopak dost silnou podporu v bývalých postkomunistických zemích. Krize znamenala selhání společné zahraniční a bezpečnostní politiky EU, NATO, OSN a transatlantické spolupráce. Evropa přesto nakonec přijala společnou strategii pomoci a demokratizace prosazované nejen v Iráku, nýbrž i v hranicích velkého Blízkého východu, která *de facto* pomohla sjednotit členské země. EU a tím zvýšila svoji prestiž na mezinárodní scéně (Lewis, 2008).

Tato kapitola usiluje o nalezení odpovědi na otázku, zdali demokratická transformace Iráku může být zařazena mezi české národní zájmy. Klíčový důraz je kladen na kritérium konsenzu a evoluční proces konsenzuálního sladování přístupů v sedmiletém období, vymezeném lety 2002–2009 s ohledem na sblížení postojů EU a USA v přístupech k dané kauze. Autor zvolil formu disciplinované jednopřípadové studie, která se nachází na pomezí mezi jedinečnou a instrumentální případovou studií (Kořan, 2008b). Pro prozkoumání iráckého případu je vhodná k funkčnímu propojení národního zájmu s konceptem demokratizace. Zvolená metodologie a metoda umožňuje lepší vyjasnění a pochopení komplikovaných diskusí na téma vývoz liberálně demokratického modelu a hodnot do kulturně odlišných zemí a pomohla lépe definovat český zájem ve vztahu k plánované demokratizaci Iráku.

Národní zájem je posuzován na základě čtyř kritérií – relevance, konsenzu, deliberace a vnější přijatelnosti – ze strany EU, USA a zemí regionu. Důraz je kladen na kritérium konsenzu, a to s ohledem na obecný souhlas veřejnosti, politických stran, nevládního sektoru s podporou demokracie, lidských práv ve světě, ale také s ohledem na silový export demokracie mimo transatlantické společenství. Bylo třeba vzít v úvahu, že zvláště po vstupu ČR do EU byl význam demokratizace chápán v širším slova smyslu jako rámcová koncepce složená z dílčích komponentů, kterými byly vytváření demokratických institucí a dobré vládnutí, podpora trvale udržitelného rozvoje, zahraniční pomoc; ekonomická liberalizace, lidská práva a liberální svobody. Tento přístup, který slučuje liberální demokracii s ekonomicko-sociálním rozvojem a který zastává dlouhodobě i EU, byl začleněn do akčních plánů, asociačních dohod a dalších klíčových dokumentů euro-středomořského partnerství (EMP) a evropské sousedské politiky (ENP).

Kapitola ukazuje, jakým způsobem byla zajištěna vnější přijatelnost českého, poněkud ambivalentního postoje, který se vytvářel složitým sladováním zájmů značně polarizované vnitřní politické scény a vesměs pacifisticky laděného, nedůvěřivého veřejného mínění. Vnější přijatelnost ze strany Iráku je dalším z fakultativních kritérií národního zájmu, která byla zohledněna. Ve studii byla provedena analýza příčin postojů jednotlivých stran během irácké krize. Svoji roli hrálo i vnější prostředí, což bylo dáno obecně odlišným postojem i chápáním a praktickým prosazováním demokratizace Iráku ze strany EU a USA, především v prvních třech letech po svržení baasistického režimu.

V souladu s definicí kritéria relevance dospěl autor k závěru, že politika demokratické transformace Iráku splnila všechny dané podmínky, aby mohla být zařazena mezi české národní zájmy. Bylo analyzováno i další fakultativní kritérium – deliberace, přiřazené ke kritériu relevance a konsenzu, které bylo taktéž naplněno v dostatečné míře. Pro analýzu postojů ČR byla klíčová určitá konvergence postojů mezi EU a USA patrná od poloviny první dekády 21. století a kulminující po nástupu B. Obamy. Rozhodujícím činitelem byla i percepce a aplikace samotné transformační strategie v Iráku.

Nejdříve jsou vysvětleny základní přístupy USA a EU k problematice demokratické transformace – principy a způsoby jejího naplňování. Druhá část je věnována vysvětlení metodologie a operacionalizace disciplinované případové studie. Třetí podkapitola ověřuje, do jaké míry téma splňuje demokratizace Blízkého východu kritérium relevance. Následující podkapitola se již obrací k případu Iráku: nejdříve hodnotí silně kontroverzní téma – postoj oficiálních míst a veřejnosti k silovému vývozu demokracie do Iráku a následné demokratické transformaci země. Pátá část se zabývá přijatelností demokratické transformace ze strany Iráku a blízkovýchodního regionu. Její výsledky jsou využity v poslední šesté podkapitole, která studuje vnější aspekty přechodu české politické scény od konfrontace ke konsenzuálnímu postoji ve vztahu k demokratické transformaci. Závěr shrnuje, do jaké míry téma demokratická transformace Iráku splňuje klíčová kritéria relevance, konsenzu a vnější přijatelnosti potřebná pro její uznání za český národní zájem. Objašňuje, do jaké míry trend ke konvergenci postojů v ose USA–EU ovlivnil konsenzuální postoje českých politických aktérů.

Přístupy EU a USA k demokratizaci islámského světa

Americký přístup k problematice demokratizace byl nejlépe vysvětlen v dokumentu *Národní bezpečnostní strategie USA* z roku 2002. Podle něj USA musí v zájmu své obrany a bezpečnosti prosazovat své zájmy a hodnoty. To znamená nekompromisně trvat na požadavcích: na lidskou důstojnost, právní stát; omezení absolutní moci státu; svobodu slova; svobodu kultu; rovnost před zákonem; respekt k ženám; náboženskou a etnickou toleranci; respektování soukromého majetku. Podle dokumentu budou USA „aktivně usilovat, abychom rozšířili naději na demokracii, rozvoj, volný trh a svobodný obchod

do všech koutů světa“ (*The National Security Strategy of the United States of America*, 2002). Tyto teze byly přijaty na Středním východě se značným nepochopením, a dokonce i představitelé umírněných, prozápadních arabských států obvinili Bushovu administrativu, že se jim pokouší vnucovat západní hodnotový systém. Stoupenci demokratizace Iráku věřili, že země by se mohla během deseti až patnácti let přeměnit ve stabilní demokracii (Pollack, 2004).

Klíčovým dokumentem EU je *Evropská bezpečnostní strategie* z roku 2003, která spojila demokratizaci s bezpečností EU. Zhroucení státu definovala vedle pokračujícího blízkovýchodního konfliktu za největší bezpečnostní hrozbu. Často zmiňovala termín komplexní bezpečnost (*comprehensive security*), která zahrnovala i lidská práva a právní normy (*rule of law*) mezi klíčové podmínky bezpečnosti. Jestliže americká koncepce vycházela z možnosti unilateralismu v rozhodování a vojenské formy řešení, tak EU v rámci Společné zahraniční a bezpečnostní politiky (SZBP) viděla vojenské řešení jako poslední možný způsob a preferovala jednoznačně multilaterální přístupy.

USA dlouhou dobu chápaly demokratizaci v úzkém významu a omezovaly ji na svobodné volby či výměnu elit v kontextu tradiční *real politics*. Po 11. 9. 2001 začaly spojovat demokratizaci s vlastní bezpečností a dominantní byl strach z terorismu. Klíčovou roli hrála i bezpečnost Izraele. USA nikdy nespolupracovaly v takovém rozsahu a tak systematicky s arabskou občanskou společností a zaměřovaly se spíše na disidenty, *opinion leaders*. Klíčovou roli hrála tzv. veřejná diplomacie, v jejímž rámci se staly nositeli-propagátory demokratických hodnot rozhlasové stanice (Radio Free Europe-Radio Liberty, Voice of America, Sawa) či televizní kanály (Al-Hurra).

Zájem EU o demokratizaci regionu nebyl nikdy v minulosti příliš intenzivní, i když *Maastrichtská smlouva* podporu demokracie začlenila do SZBP. Vytvoření zóny volného obchodu ve Středomoří bylo hlavním cílem barcelonského procesu a podpora demokracie nebyla zdůrazňována jako priorita. Připouštěla, že i na Blízkém východě by se mohl uplatnit čínský model preferující ekonomickou liberalizaci před politickou liberalizací. Program *MEDA Democracy* se stal částí rozpočtu unijního nástroje EIDHR (*European Instrument for Democracy and Human Rights*), ale iniciativa se dlouho příliš nezabývala demokratizací Středomoří a stála v konkurenčním postavení k Evropské komisi (EK). Teprve v letech 2002–2006 vyhlásila platforma EIDHR

novou strategii udělování mikrograntů na podporu demokracie a lidských práv ve Středomoří. EU má rovněž výhodu, že může využívat informací z nevládní Euro-středomořské sítě pro lidská práva (EMHRN), která monitoruje lidská práva v arabských zemích Středomoří. Dlouhodobě pozitivní roli při rozvoji a aktivizaci občanské společnosti mohou sehrát sítě euro-středomořských nevládních organizací (Nadace Anny Lindhové aj.).

Podpora demokracie a lidských práv zůstala až do současné doby stále konfliktním tématem v rámci EU, protože zvláště větší země s koloniální minulostí měly své specifické zájmy ve Středomoří, jež mnohdy nešlo sladit se SZBP zvláště v otázce přístupů k demokratizaci a lidským právům (Španělsko, Francie). Naopak některé země prosazují velmi striktní dodržování lidských práv a liberálně demokratických svobod (Švédsko). Zájem byl brzděn malým pokrokem při řešení blízkovýchodního konfliktu a palestinské otázky, protože mnoho evropských zemí bylo přesvědčeno, že je konflikt významnou brzdou demokratizace. EU pobízela arabské země k demokratizaci, budování právního státu, ale ponechávala jim právo svobodně se rozhodnout, jaký sociálně-kulturní, politický, ekonomický, právní systém budou rozvíjet. Přístup k lidským právům ze strany EU nebyl nikdy tak selektivní jako v případě USA.

Metodologie a operacionalizace národních zájmů

Kapitola má formu disciplinované případové studie, která zkoumá jedinečný, významný jev. Využívá při tom existující teorie, jež byla dosud na podobný případ aplikována. Teorie slouží pouze jako vodítko pro identifikování hlavních procesů a proměnných v rámci daného případu (Kořan, 2008b: 34). Jde o detailnější analýzu českých zájmů, kde sledovaným případem jsou české národní zájmy ve vztahu k demokratizaci Iráku. V dané studii byla použita metoda obsahové analýzy. Snahou bylo identifikovat výše představené přístupy EU a USA v projevech českých politiků a programových dokumentech vlád a politických stran a zároveň posuzovat, zdali sledovaný fenomén či politika splňuje kritéria pro označení za český národní zájem. Kritérium relevance národního zájmu je posuzováno podle toho, do jaké míry otázka demokratizace Iráku ovlivňuje či mění charakter české společnosti, fungování orgánů a institucí, právního systému či jak ovlivňuje bezpečnostní charakteristiky aj. Relevance byla ověřována s pomocí programových dokumentů

vlád, koncepcí MZV ČR a transformačních politik, dokumentů ostatních ministerstev, programů politických stran, diskusí v obou komorách Parlamentu ČR a jejich výborech. Pozornost byla věnována výzkumu veřejného mínění, které bylo prováděno Centrem pro výzkum veřejného mínění před a po zásahu v Iráku.

V centru pozornosti leží především hledání konsenzu různých klíčových politických sil, jež se v daném období podílely nějakým způsobem na procesu rozhodování. Kritérium konsenzu je zkoumáno v rámci přístupů k obecným cílům demokratizace, kterým je dosažení vnitřní stability a bezpečnosti dané země i regionu. Především americká zahraniční politika spojovala s procesem demokratizace v Iráku následné cíle: nezájem země o zbraně hromadného ničení, nepodporování terorismu, zodpovědnost vůči svým občanům a umírněný postoj k řešení blízkovýchodního konfliktu. V případě zemí EU dominoval větší důraz na zlepšení stavu lidských práv a zavádění demokratických liberálních svobod. V základních cílech demokratizace není rozpor patrný, ale projevuje se v případě konkrétního prosazování těchto cílů v politické praxi. V tomto kontextu je klíčová strategie tzv. demokratického intervencionismu, tj. vývozu liberální liberálně demokratické revoluce do islámských zemí, či rozpor mezi revolučními a evolučními strategiemi v procesu demokratických přeměn. Autor posuzoval ve spojení s kritériem relevance a konsenzu i fakultativní podmínku deliberace, tj. diskuse v rámci ČR, které se mohou svobodně zúčastnit všichni členové společnosti.

Pro problematiku demokratizace je také důležitá vnější přijatelnost pomáhající legitimizovat cíle, strategie i konkrétní taktiku všech aktérů české zahraniční politiky. Vnější přijatelnost byla ověřována na základě klíčových dokumentů Rady a dalších orgánů EU, závěrů istanbulskeho summitu NATO, projevů a prohlášení americké administrativy a rezolucí RB OSN. S ohledem na počáteční neshody EU–USA s formou prosazování demokracie v Iráku bylo třeba sledovat i konvergenční proces, zahájený v roce 2005, který vyústil ve sjednocení postojů transatlantických spojenců k demokratizaci Iráku. Klíčové dokumenty byly srovnávány s naší konvergenční strategií a programem přijatým v roce 2004, ale kritérium vnější přijatelnosti bylo potvrzováno i naší českou účastí na realizaci konkrétních evropských a atlantických transformačních programů (školení soudců, výcvik bezpečnostních složek, civilní projekty). Dodatečně byla analyzována i přijatelnost transformační strategie ze strany Iráku a regionu.

Potřebná data byla získávána z oficiálních dokumentů vlády, ministerstva zahraničních věcí a dalších ministerstev. Nejdůležitější byly programy vlád, klíčové dokumenty stran, projevy čelných politiků, koncepce MZV ČR, stenografické záznamy z jednání Poslanecké sněmovny a Senátu PČR. Vzhledem k tomu, že paralelně byla sledována i provázanost rozhodovacích procesů na úrovni EU a USA, byly použity i klíčové dokumenty evropské a americké provenience, jež se k dané problematice vázaly.

Relevance demokratizace Blízkého východu v české zahraniční politice

V devadesátých letech se objevily v ČR dva přístupy k problematice. První prosazoval prezident V. Havel a bývalí disidenti, kteří věřili v univerzalistický model liberální demokracie a lidských práv a vyhlášovali morální povinnost tyto hodnoty prosazovat ve světě. Lidská práva patřila dlouhodobě k české prioritě, především v institucích OSN a EU, ale arabské, islámské země nebyly v centru pozornosti. Klausova ODS sice v obecné rovině tyto principy uznávala, ale v praktické diplomacii preferovala pragmatický přístup, který by neohrožoval české ekonomické zájmy. Tento proud v devadesátých letech jednoznačně dominoval, což mělo za následek, že ČR nikdy nepodmiňovala úroveň hospodářských vztahů s arabským světem stavem lidských práv a demokracie (Bureš, 2004: 122). Obecně formulovanou podporu demokracii a lidským právům lze najít i ve všech vládních prohlášeních od roku 1998 (viz Přehled programových prohlášení vlád ČR) i koncepcích MZV, ale v tomto případě je třeba vnímat časové nuance.

V devadesátých letech bránil prosazování demokracie narůstající vliv islamistů v arabském světě a po roce 2001 byl dočasně nadřazován demokracii boj proti terorismu. V koncepci české zahraniční politiky na léta 2003–2006 (Ministerstvo zahraničních věcí ČR, 2003) byl začleněn závazek čelit hrozbě diktátorských režimů legitimními prostředky, což byla nářžka na americko-britský útok proti Iráku bez mandátu OSN. V koncepci lidských práv z roku 2002 je patrná obava z humanitárního a demokratického intervencionismu, který se od roku 1998 začal prosazovat v americké zahraniční politice i ve vztahu k Iráku (Ministerstvo zahraničních věcí ČR, 2002).

Rozhodující pro českou podporu demokratizace arabských zemí byl tedy rok 2004, kdy se ČR stala řádným členem EU, což mělo i vliv na vnímání de-

mokratických hodnot a jejich šíření. V roce 2005 schválila vláda dokument, v němž byly mezi prioritami ČR při formulování SZBP zmíněny poprvé lidská práva a podpora demokracie. Blízký východ byl v dokumentu uveden dokonce jako prioritní oblast českých národních zájmů. Rovněž dokument *Bezpečnostní strategie ČR*, přijatý v roce 2003, řadil podporu šíření lidských práv, demokracie a právního státu mezi hlavní bezpečnostní priority (*Bezpečnostní strategie České republiky*, 2003). Demokratizace nebyla chápána ČR jako izolovaný jev, ale vždy ve vztahu s lidskými právy rozvojovou pomocí, která měla přispět k trvalému rozvoji řešení sociálních problémů. Koncepce rozvojové pomoci na léta 2002–2007 zasazovala českou zahraniční pomoc do kontextu prosazování demokracie, lidských práv a sociální spravedlnosti a boje proti terorismu (Ministerstvo zahraničních věcí ČR, 2001).

Klíčovým dokumentem byla koncepce transformační spolupráce, kterou vypracovalo MZV ČR v dubnu 2005. Podpora demokracie v ní byla definována jako podíl občanů na správě veřejných záležitostí a obhajoba lidských práv a základních svobod. Daná činnost byla označena za zahraničněpolitický zájem České republiky, neboť byla ve svém důsledku podporou bezpečnosti, stability a prosperity. Prosazování těchto hodnot bylo v souladu s Ústavou České republiky, Chartou OSN, ustanoveními Všeobecné deklarace lidských práv jakož i mezinárodních konvencí o lidských právech a dalších dokumentů (Ministerstvo zahraničních věcí ČR, 2005). Transformační politika ČR, poprvé aplikovaná vůči Iráku od roku 2004, byla součástí evropské strategie zaměřené na rekonstrukci válkami zničeného Iráku, vytvoření funkčního, demokratického a jednotného státu cestou upevňování institucí právního státu a posilování jeho bezpečnosti. Transformační aktivity se zaměřovaly na výcvik policistů, školení soudců, semináře pro zástupce občanské společnosti, předávání zkušeností z české transformace.

Postoje aktérů k demokratickému intervencionismu a postkonfliktní transformaci Iráku

Bushova administrativa spojila bezpečnost regionu a světa s odstraněním diktátorského režimu a jeho následnou demokratizací. Unilaterální prosazení tohoto cíle bez předchozího mandátu OSN vyvolalo polarizaci názorů na úrovni EU i uvnitř ČR. Jak v EU, tak v ČR vznikl tábor atlantistů, kteří

podporovali v zásadě útok s odkazem na bezpečnost, a europeanistů, kteří ho odmítali s poukazem na mezinárodní právo. Rozpory neexistovaly důsledně v ose levice (europeanisté)–pravice (atlantisté), ale i v rámci jednotlivých stran. Rovněž veřejné mínění nebylo rozděleno podle ideologických preferencí. Šlo taktéž o střet tradičního výkladu práva, chránícího suverenitu národního státu, s právem preferujícím preventivní úder proti státům ohrožujícím vážně a bezprostředně bezpečnost. Zásadní problém vznikl pro atlantisty poté, co se nepodařilo dokázat bezprostřední hrozbu ze strany Iráku – zbraně hromadného ničení nebyly nalezeny a neprokázalo se propojení režimu s al-Káidou. Vůči třetímu Bushovu důvodu, tj. potřebě demokratizovat autoritativní režim, měli i čeští atlantisté silné výhrady

Pravicové strany jako celek útok podpořily, i když někteří politici s výhradami. V jednom z rozhovorů přiznal expremiér M. Topolánek, že ODS nepřijala všechny americké důvody k válce, že se on osobně ztotožnil s názorem V. Klause na nepřipustnost vývozu demokracie a že pochyboval i o vlastnictví zbraní hromadného ničení. Válka podle něho zbavila region agresivního diktátora, což mělo pozitivní vliv na vstřícnější postoje Libye k odzbrojení. Přesto podporu útoku považoval za správnou věc s ohledem se zkušenostmi s mnichovanstvím a appeasementem (Topolánek, 2004). Tehdy stínový ministr obrany P. Nečas odmítl uvádět jako důvod svržení S. Husajna jeho nedemokratický, totalitní režim. Irák nebyl podle Nečase Japonskem či Německem, kde demokratická přeměna následovala po porážce ve válce. Důvody k válce mohly podle něho být pouze tři: vlastnictví zbraní hromadného ničení, podpora terorismu a nevypočitatelnost režimu (Nečas, 2003). Ve funkci stínového ministra obrany zařadil mezi hlavní hrozby proliferaci a podporu terorismu z Iráku (Nečas, 2001). Výrazně proameričtí byli politici a bývalí disidenti jako např. A. Vondra, R. Palouš, T. Pojar, M. Žantovský, J. Hybášková, kteří spolu s V. Havlem deklarovali, že je třeba být solidární s USA v rozhodujícím okamžiku, a podpořili preventivní akci. Právě tyto politici usilovali o vnější přijatelnost českých přístupů ve vztahu k USA.

Lidovci i sociální demokraté byli v přístupech rozděleni. Členská základna na sjezdu ČSSD v roce 2003 jednoznačně odmítla americký zásah jako nelegální, ale někteří členové měli odlišné postoje. Komunisté zastávali názor, že v této válce nejde pouze o demokracii, lidská práva a boj proti zbraním hromadného ničení, ale skutečným důvodem byly vojensko-strategické zájmy a ropa (KSČM, 2003). Pravicové strany (ODS, US) souhlasily i s účastí

ve vojenské protirácké alianci a symbolickou vojenskou podporou, ale levicová opozice (ČSSD a KSČM) byla proti jakékoli vojenské účasti, která by ČR přiřadila do spojenecké koalice. Komplikovaný byl postoj lidovců, protože jejich předseda J. Kasal odmítal vývoz demokracie silou a pro zásah požadoval vydání další rezoluce RB OSN, která by ho dodatečně legalizovala. Lidovec C. Svoboda, který stál v čele MZV ČR, byl v zásadě pro americko-britský zásah. Obhajoval názor, že zásah byl legitimní, protože byl svržen diktátor utlačující vlastní lid a ohrožující mezinárodní bezpečnost výrobou zbraní hromadného ničení.

Prezident Klaus odmítal idealistické vize o možnosti šíření demokracie vojenskou intervencí. Byl přesvědčen, že hlavní příčinou útoku bylo svržení nepohodlného režimu a nikoli zbraně hromadného ničení. Argumentoval rovněž tím, že Irák nebyl jediným nehumánním a nedemokratickým režimem, tj. nepřímo tím kritizoval americkou politiku dvojích standardů (Rozhovor Václave Klause, 2003). Vyzval politiky ke konsenzuálnímu postoji, který by odrážel preference veřejnosti.

Veřejnost se velmi kriticky stavěla k válce proti Iráku bez mandátu OSN. Protiválečné levicové Hnutí za přímou demokracii zastávalo názor, že demokracie nesmí být vnucována zvenčí silou. Tolerovat lze jenom poměrně demokratické opozici v Iráku. Odmítalo existenci české mise v Iráku a organizovalo za tímto účelem petiční akce, navrhuje popření práva vlády a parlamentu rozhodovat o vstupu do války proti vůli 70 % občanů ČR (Petice, 2002). Do akcí se zapojovalo množství hnutí a organizací, např. Greenpeace, Iniciativa proti válce, Duha, ADRA, Liga pro lidská práva, Profem, CALLA, Ženy proti násilí, Mladí pro inter-kulturní porozumění a mnoho dalších (ECONNECT).

Agentura CVVM sondovala v roce 2003 názory české veřejnosti, která zhruba ze 70 % více či méně nesouhlasila se zásahem. 71 % respondentů odmítlo právo USA použít sílu proti nedemokratickým režimům, 49 % respondentů pochybovalo o tom, že USA vystupují na obranu svobody, demokracie a lidských práv. Bylo zajímavé, že v tomto případě nepocházeli odpůrci zásahu jenom z levého politického spektra, ale byli zastoupeni v nezanedbatelné výši i na pravici, i když levicoví odpůrci převažovali (CVVM, 2003). Velmi podobné výsledky vyšly v závěrech výzkumu z roku 2005, což svědčilo o dlouhodobějším trendu. Respondenti v nich dali najevo, že příliš nevěří v úspěšnost transformační strategie, konkrétně stabilizační roli voleb (CVVM,

2005). Shodovali se s názory ostatních Evropanů, kteří v roce 2003 většinou (ze 78 %) označili americký unilateralismus za hrozbu (Gourevitch, 2003).

Programy politických stran obsahovaly většinou pouze velmi obecnou podporu postkonfliktní demokratické transformaci. Jednotliví politici se vyjadřovali kompetentně na toto téma jen výjimečně, protože zpravidla složité problematice příliš nerozuměli, a proto obhajovali již přijaté zahraniční koncepty demokratizace či danou problematiku využívali v rámci vnitropolitického boje.

Výjimkou byl projev premiéra M. Topolánka během jeho návštěvy Ankaru v roce 2008, kde hovořil o tureckém modelu islámské demokracie, který by se mohl stát modelem pro okolní arabské autokracie, protože se mu podařilo skloubit sekularismus s umírněným islámem (Projev premiéra Topolánka, 2008). O tureckém modelu hovořil i v souvislosti s transformací Iráku. Nejlepším zdrojem pro sondování postojů jednotlivých stran byly debaty v Poslanecké sněmovně a jejím zahraničním výboru. Diskuse na toto téma neprobíhaly kontinuálně, ale na *ad hoc* bázi, např. u příležitosti schvalování zahraniční pomoci či vyslání vojenského, policejního kontingentu do Iráku či Afghánistánu.

Například stenografický záznam ze zasedání Poslanecké sněmovny z ledna 2005 ukazuje postoj jednotlivých stran a ministerstva zahraničních věcí k demokratizaci Iráku. Právice zastoupená ODS, Unie svobody a KDU-ČSL se snažila obhajovat vyslání českých policistů následujícími argumenty: urychlí se tím předání zodpovědnosti irácké vládě a budou splněny závazky dané spojencům z NATO; irácká vláda si přeje naši přítomnost (K. Kühnl, ministr obrany). Ministr zahraničních věcí C. Svoboda připustil, že Irák sice nikdy nezažil ve své historii demokracii, ale přesto se budování demokracie musí stát českým národním zájmem. Lidská práva jsou univerzální, proto je musíme dopřát všem, tj. včetně parlamentní demokracie, řekl na toto téma Svoboda. P. Nečas (ODS) se spokojil jen s některými demokratickými rysy. Sociální demokraté zastávali názor, že válka nepřinesla stabilitu, demokracii Iráku, naopak povzbudila terorismus (J. Kavan). Z. Jičínský si kladl otázku, zdali šíření demokracie silou není jen jinou formou imperiální politiky. Myšlenka, že s pomocí okupace implantujeme demokracii, byla podle něho naivní. Rovněž tak není možné mluvit o demokratických volbách, pokud se jich neúčastní sunnité. Sociální demokraté přesto souhlasili s vysláním českých policistů, aby na místě cvičili irácké policisty, protože podle nich tento

krok uspíší stabilizaci situace. Nejdůležitější postoje zastávali komunisté. Požadovali, aby výcvik policistů byl prováděn v ČR. Zdůvodnili to mj. i pochybnostmi, zdali vláda vzešlá z voleb bude stát o naši pomoc, což se později ukázalo jako aktuální. Dále připomínali, že by ČR neměla pomáhat okupační armádě, protože ta porušuje Chartu OSN a Ženevské a Haagské konvence.

Obecně lze říct, že levicové strany kritizovaly či zpochybňovaly transformaci malou regionální a iráckou připraveností akceptovat podobnou pomoc (PŠČ ČR, 2005). Silné výhrady byly vzneseny i k jakékoli vojenské angažovanosti v Iráku. Sociální demokraté chápali, že situace v Iráku je kritická, a navrhovali posílit centrální moc. Komunisté zastávali názor, že naše pomoc pomáhá nelegální americké okupaci. Pravicové strany zdůvodňovaly svoji podporu vnější přijatelností ze strany USA, NATO či spojeneckými závazky a solidaritou.

Hlavní politické strany se odlišovaly v pohledu, komu dovolit, aby se angažoval v procesu vytváření demokratičtějšího Iráku. ODS a pravicová média ostře kritizovala irácko-českou občanskou iniciativu „Výzva pro Irák“, v které se angažovala ČSSD. Výhrady ODS vyplývaly z toho, že do akce byli údajně zapojeni exiloví Iráčané, kteří byli spojeni s režimem S. Husajna (Bureš, 2008: 290). Hlavním cílem bylo spíše zdiskreditovat akci konkurenční strany, protože i USA souhlasily v roce 2007 se zapojením baasistů (nikoli z Husajnova příbuzenského klanu) do politického života a kritizovaly iráckou vládu za sektářské přístupy. V současnosti značná část politických analýz považuje důslednou debaasizaci Iráku a rozpuštění řadové armády za největší politickou chybu v průběhu transformace.

Přijatelnost demokratické transformace ze strany Iráku a blízkovýchodního regionu

Studie Americké univerzity v Káhiře řadila na základě výzkumu veřejného mínění Irák do skupiny vykazující střední podporu demokratických institucí i demokratických hodnot ze strany veřejnosti (Fattah, 2006: 89). Přesto se Irák vyznačuje charakteristikami, které nedávaly velkou šanci na rychlejší přechod k demokracii: silná role státu, centrální přerozdělování zdrojů – rentiérská ekonomika, tribalismus, neexistence daňového systému, málo početná a deformovaná střední třída a neexistence nezávislé buržoazie, postátněná

občanská společnost i odbory, neřešené etnické a konfesní problémy, patri-moniální a patriarchální forma vládnutí, nulové tradice demokracie a silné předsudky vůči Západu, zvláště vůči USA, jež se měly stát motorem i garan-tem demokratizačních přeměn.

Irák se téměř po sedmi letech americko-britské přítomnosti nacházel v roce 2009 v kritické politické, ekonomické i bezpečnostní situaci a hroz-ba občanské války nebyla zažehnána. V indexu hroutících se států mu byla v roce 2009 přisouzena šestá příčka, což znamenalo, že centrální vláda ne-kontrolovala většinu území, kvetla zde rozsáhlá korupce a stát nebyl scho-pen poskytovat základní služby (*Failed States Index 2009*). Index korupce zařadil Irák na nelichotivé třetí místo od konce (Transparency International, 2006). Odhady zabitých Iráčanů od roku 2003 se liší a pohybují se v rozpětí od 100 000 až do 1,4 mil. (Wikipédia, *Casualties of War*). Podle závěrů Iráč-kého centra strategických studií z roku 2007 přes 95 % Iráčanů považova-lo bezpečnostní situaci po příchodu amerických vojsk horší než v roce 2003. Ekonomickou situaci hodnotilo jako horší 79,3 % a politickou 89,4 % iráč-kých občanů (Center for Research and Strategic Studies, 2006).

Okolní státy měly strach z šíření terorismu, vypuknutí občanské války po odchodu americké armády, dalšího přílivu uprchlíků, kurdského iredentismu (Turecko, Írán), mocenského vzestupu a emancipace šíitů (země GCC) a po-silování iránského vlivu v Iráku.

Bývalý premiér Alawí označil rozpuštění armády, bezpečnostních složek a debaasizaci za fatální chybu, která pomohla sjednotit opoziční síly do jed-notného šiku v boji proti okupaci (Alawi, 2005). Nedošlo k vyřešení sporů o ropné zdroje a zisky v okolí Kirkúku mezi vládou a Kurdy, jež hrozily pře-růst v ozbrojený konflikt. Americká armádě se nepodařilo dosáhnout národ-ního usmíření a mnoho pozorovatelů označuje situaci jako klid před bouří. Kritický okamžik nastane zřejmě po odchodu americké armády, k němuž by mělo dojít na základě Dohody o bezpečnosti do konce roku 2011. Je patrný nárůst nacionalismu, ale souběžně stoupá počet útoků proti nemuslimským, křesťanským menšinám ze strany Kurdů i muslimů. Nebyl řešen akutní probl-ém iráckých běženců, kterých se nachází v okolních zemích přes dva mi-liony a pro něž nebyly vytvořeny sociální podmínky. Nejvíce jich bylo v Sý-rii a Jordánsku, tj. v členských zemích EMP a ENP, což přináší EU četná rizika a dodatečné náklady v budoucnosti. Nepodařilo se doposud integrovat sun-nity do státního systému, především do bezpečnostních struktur. Rozrostla se

korupce, byrokracie a stoupá nespokojenost obyvatelstva. Výbušná bezpeč-nostní situace odradila zahraniční investory a podnikatele od iráckého trhu a nižší ceny ropy měly negativní vliv na státní rozpočet. Malý zájem o sta-bilizaci země projevují i hlavní sousední země, jako jsou Turecko, Saúdská Arábie a země Perského zálivu. Situaci zhoršují špatné vztahy se Sýrií, která doposud přistupovala k irácké krizi poměrně zodpovědně.

Premiér N. Málíkí usiluje stát se novým autoritativním lídrem, který chce zajistit bezpečnost Iráku, sjednotit zemi, urychlit odchod Američanů a zřej-mě orientovat zemi na větší spolupráci s Íránem (Pollack, 2009). Z tohoto důvodu usiloval o dodatek k ústavě, který by změnil irácký politický systém v prezidentský (Rafael, 2009). Odchod Američanů, plánovaný do konce roku 2011, zřejmě odstartuje rozhodující boj mezi etniky a konfesemi o podíl na moci a přerozdělení zdrojů. Kromě svržení diktatury, méně vydařené ústavy a uspořádání více či méně svobodných voleb se nepodařilo téměř nic dotáh-nout do zdárného konce.

Hodnocení irácké transformace hlavní americkou institucí zodpovědnou za demokratizaci Iráku, Carnegie Endowment for International Peace, je me-mentem při zvažování podobných kampaní v budoucnosti. Ředitelka nada-ce v něm nabádá k realismu a k nepodléhání iluzím při exportu amerických hodnot a při prosazování vlastních zájmů v zemích, které nejsou na takovou pomoc připraveny. Irák je podle ní zcela odlišnou, bezprecedentní zemí ve srovnání s poválečným Německem, Japonskem či Panamou, kde americké transformační mise byly úspěšné. Ukázalo se, že USA nemají v současnosti sílu a prostředky, aby mohly vnucovat cizím zemím zásadní politické změ-ny. Navíc jejich akce byla vnímána okolními islámskými zeměmi a dokonce i částí spojenců za nelegální a nelegitimní. Přijetí demokracie potřebuje čas a z těchto důvodů byla irácká transformační mise označena za sedm ztrac-ných let nejen pro USA, ale i pro celý region (Mathews, 2009).

Sbližování evropského a amerického přístupu a posun od politické polarizace ke konsenzuálnímu postoji

Společenský konsenzus v České republice existoval od roku 1989 především v obecné rovině. Politické strany (i společnost jako celek) souhlasily a ztotož-nily se s potřebou dodržování lidských práv a demokratických svobod v ČR

a ve světě. Přesto lze říct, že ODS kladla důraz na lidská práva v menší míře než politici, bývalí disidenti, propojení s Hradem v době Havlova funkčního období, což bylo dáno i vazbami na polistopadovou podnikatelskou sféru. Mnohokrát od roku 1989 nastal rozpor mezi podnikatelskou a politickou sférou v otázce, jak a do jaké míry podporovat lidská práva a demokracii zvláště v arabském, islámském světě, aby nebyly poškozeny české obchodní ekonomické zájmy.

Vstupem ČR do EU a NATO se otevřel široký prostor evropské a euroatlantické politiky. ODS na čele s M. Topolánkem se stala stranou prosazující důsledně transatlantickou solidaritu a zájmy USA v Evropě. Po nástupu Bushovy administrativy se v jejím rámci začal projevovat kulturně nezakotvený konzervativní proud. Politická scéna se trochu zjednodušeně rozdělila na atlantisty a proevropské křídlo. V materiálech či projevech členů ODS lze najít rozdělení na prozápadní křídlo a levici (Skalický, 2002). Komunisté stáli mimo tento bipolární systém. Atlantisté neměli svoji základnu pouze v ODS, ale nacházeli své stoupence mezi lidovci, menšími pravicovými stranami, ale i disidenty kolem V. Havla. Atlantickým pohledem na iráckou krizi se vyznačovali i někteří sociální demokraté – ministr obrany J. Tvrdík, mluvčí vlády a později poslanec L. Rouček a v mnoha ohledech i tehdejší premiér V. Špidla. Byli silně zastoupeni především na vedoucích postech ministerstva zahraničních věcí jak v době sociálnědemokratické koaliční Špidlovy, Grossovy i Paroubkovy vlády (ministr C. Svoboda), tak i v době pravicové vlády M. Topolánka (A. Vondra, K. Schwarzenberg). Irácká krize umožnila poprvé spojení ODS s Hradem a největší pravicová strana mnohokrát pochválila Havla za jeho statečný postoj a podpis pod dopis osmi evropských politiků nazvaný *United We Stand*, podporující americký zásah v Iráku. Bushova administrativa si ho mylně vysvětlovala jako podporu útoku ze strany ČR a dalších zemí signatářů a odměnila exprezidenta v červenci 2003 Medailí svobody. Opozice přirovnávala dopis ke „zvacímu dopisu“ z roku 1968 (Steiner, 2005). Prezident Havel již během summitu NATO v Praze ve svém projevu obhajoval právo NATO na vedení války v Kosovu jménem principů a hodnot nadřazujících práva člověka nad práva státu, čímž částečně vysvětlil i svůj budoucí postoj v případě zásahu v Iráku (Havel, 2002). V kontextu s iráckou krizí hovořil o potřebě rehabilitace preventivní obrany (Jarmara, 2006). Zpečetěním těchto vazeb byl „přestup“ A. Vondry do ODS, kterému dal Havel tiché pozhřebání. To Vondru vyneslo do funkce ministra zahranič-

ních věcí a poté i místopředsedy vlády pro evropské záležitosti v pravicových vládách ODS. Vondra označil ODS za jedinou českou stranu, která hájí v ČR svobodu (Klimeš, 2006). Na MZV v té době působila ve vedoucích postech i skupina důsledně hájící na Blízkém východě zájmy Izraele, kterou lze také zařadit do skupiny atlantistů.

Stoupenci atlantismu argumentovali především tvrzením, že EU má sice ekonomický potenciál, ale je z vojenského hlediska papírový tygr, který nedokáže sám hájit liberálně demokratické zájmy v chaotickém, globalizovaném světě a nutně potřebuje vojensky silného transatlantického spojence a NATO. Z toho plynula i silná nedůvěra ODS a atlantistů k samostatné obranné iniciativě EU, ale i k vybočení „staré Evropy“ v době irácké krize. Značná část atlantistů zpochybňovala v době irácké krize schopnost OSN garantovat bezpečnost, řešit konflikt s Irákem a postavila se za americký unilateralismus.

Proevropské křídlo hájila sociálně demokracie, ale její postoj byl oslabován v době irácké krize nejednotnými přístupy EU. Obviňovala atlantisty, že svými postoji oslabili účinnost společné zahraniční a bezpečnostní politiky i tradiční proces rozhodování založený na konzultaci, hledání kompromisu v rámci EU. Svým jednáním rozbili transatlantickou solidaritu, kterou navěnek hájili. Politika Bushovy administrativy byla ze strany nejvyššího představitele pro SZBP J. Solany, Německa a Francie označena jako klasická politika *divide et impera*, prosazovaná unilaterálně, bez konzultací se spojenci. EU v prvních letech odmítala transferovat humanitární pomoc prostřednictvím okupační správy, nýbrž výhradně prostřednictvím OSN. Postoje ČSSD byly ovlivňovány i jejím členstvím v Socialistické internacionále, jež rozhodně odsoudila americký útok proti Iráku bez mandátu a která prosazovala multilaterální přístupy a zásadní roli pro OSN (Socialist International, 2003). Klíčový byl názor veřejného mínění, protože voliči ČSSD patřili mezi hlavní odpůrce. Rovněž hlavní odborová ústředna ČR, Českomoravská konfederace odborových svazů (ČMKOS), úzce spolupracující s ČSSD, jednoznačně odsoudila zásah a vyzvala k protestům. ČSSD měla kontakty i na protiválečné mírové hnutí. Hospodářská sféra zůstala během irácké krize neutrální a spíše očekávala možný podíl na rekonstrukci Iráku.

Pravicové strany obhajovaly útok proti Iráku především bezpečnostními zájmy euroatlantického společenství a definovaly jeho důvody: vlastnictví a šíření zbraní hromadného ničení, podpora terorismu a nevypočitatelnost

režimu S. Husajna a jeho patologicky agresivní charakter. ODS později často popírala dva první důvody, aby se distancovala od nepravdivého tvrzení americko-britských spojenců, ale výroky M. Topolánka, P. Nečase, P. Béma, J. Vidíma a J. Zahradila aj. v letech 2002–2003 jasně dokazují jejich „existenci“.

Poté, co byla prokázána nepravda prvních dvou důvodů, objevoval se další důvod – potřeba humanizovat, demokratizovat autokratický režim, dát lidem šanci. Všichni lidé mají právo na svobodu a demokracii, připomínal často i ministr zahraničních věcí C. Svoboda. Dodatečné rozhovory s M. Topolánkem či P. Nečasem dokazují, že špičky ODS nevěřily, že s ohledem na kulturní odlišnost bude možné liberálně demokratický model v Iráku prosadit. Útok politici ODS považovali přesto za plně legitimní. Jistá šance byla přikládána přijetí nějaké sekularizované podoby islámské demokracie na způsob tureckého modelu (Topolánek). Prezident V. Klaus, čestný předseda ODS, odmítl v souvislosti s Irákem vývoz demokracie silou a vyzval k jednotnému českému postoji opírajícímu se o veřejné mínění, což byl paradox s ohledem na antiválečný postoj veřejnosti (Klaus, 2003b). V. Havel svoji jednoznačnou podporu zásahu obhajoval potřebou rehabilitovat princip preventivní obrany s ohledem na zkušenosti první a druhé světové války. Znamenalo to, že viděl v Iráku vážnou hrozbu bezpečnosti pro euroatlantický prostor.

Česká sociální demokracie zdůvodnila svůj nesouhlas neexistencí dodatečné rezoluce RB OSN, která by opravňovala k zásahu, protože rezoluce RB OSN č. 1441, s ohledem na nenalezené zbraně hromadného ničení a neprokázanou spolupráci Iráku s teroristy z al-Kaidy, nemohla být podle ČSSD použita k ospravedlnění zásahu. Tento argument ČSSD podpořili i lidovci. Rovněž komunisté a menší levicově orientované strany zastávali názor, že irácká krize mohla být řešena mírovými prostředky, bez použití síly, a že kontrolní mise OSN nedokončila svoji práci. Postoje ČSSD byly blízké tzv. europeistům (Německo, Francie, Belgie), kteří považovali útok z mezinárodněprávního hlediska za nelegální, prosazovali větší roli OSN před i po krizi a odmítali americký unilateralismus.

Je tedy zřejmé, že postoje v ose levice–právice, ODS–ČSSD byly nesmiřitelné a hledání kompromisu bylo ztěžováno mocenskými kalkulacemi zhruba v období let 2002–2003. Elektorát ČSSD jednoznačně odmítal zásah (CVVM, 2005) a podobně tak učinil i stranický sjezd ČSSD, jenž se uskutečnil v roce 2003, těsně po zásahu. Premiér V. Špidla a ministr obrany J. Tvr-

dík, kteří se snažili najít kompromis mezi atlantisty a europeisty, byli označováni řadovými členy za „proamerické zrádce“.

Atlantisty a europeisty spojoval společný názor na diktátorský režim S. Husajna, který byl zcela v rozporu s liberálně demokratickou i sociálně demokratickou představou o fungování státu. Bývalý ministr zahraničních věcí J. Kavan, jinak silný odpůrce intervence, se několikrát na toto téma vyjádřil tím způsobem, že se všem ulevilo z pádu nehumánního režimu a není čeho litovat. Dokonce i komunisté nezpochybňovali represivní charakter režimu, i když zdůrazňovali, že nebyl jediným v regionu. Naprostá většina politiků obou polarizovaných spekter pochybovala o možnosti zavést liberálně demokratický model v tak kulturně odlišné společnosti v krátkém čase. Prostředí pro konsenzus se zlepšilo poté, co vyšlo najevo, že všechny důvody, jež vedly USA i Velkou Británii k útoku, byly smyšlené a hrozivá situace v Iráku nedávala šanci na zásadní politické změny politického systému směrem k demokracii, i když se podařilo poměrně snadno ustanovit základní demokratické instituce. Česká pravice se cítila vnitřně podvedena a hledala nějaký záchytný bod, který by posílil legitimitu jejich dřívějších postojů. Vítězstvím socialistů ve Španělsku i Itálii i změnami na vedoucích postech Labour Party se výrazněji vychýlil poměr sil i v EU ve prospěch europeistů. Zesílily útoky proti Bushově a Blairově politice vůči Iráku na domácí scéně. Tato změna měla dopad na růst realističtějších, pokornějších pohledů české pravice.

V letech 2005–2006 se situace v Iráku natolik zhoršila, že začala vzrůstat obava EU o regionální stabilitu a otevřel se prostor pro hledání nějakého *modu vivendi* ve vztazích EU–USA na nejvyšší úrovni. Nalezení umožnil i revidovaný postoj Bushovy administrativy v jejím druhém funkčním období, což bylo dáno celkovou vyčerpaností z války, která stála americké daňové poplatníky podle různých odhadů od 500 mld. USD do 3 bil. USD. V roce 2009 přesáhly lidské ztráty číslo 4000. V USA začal narůstat odpor proti nekonečné válce. USA odmítly princip vývozu demokracie silou a uznaly právo každého národa vybrat si vlastní formu demokracie. C. Riceová v roce 2005 v Káhiře slíbila, že USA budou prosazovat demokratizaci Iráku bez dvojích standardů, jako tomu bylo v minulosti.

Dalším klíčovým vnějším stimulem bylo přijetí rezoluce RB OSN č. 1546 z roku 2004, která vymezila mandát mnohonárodnostních sil v Iráku a vyzvala mezinárodní společenství k podpoře Iráku, včetně vojenské pomoci. ČR se taktéž zavázala na summitu NATO v Istanbulu, že bude přispívat k řešení

situace v Iráku a pomůže na žádost prozatímní irácké vlády zabezpečit výcvikovou misi NATO, což byl poté tradiční argument ODS používaný proti obstrukcím ČSSD při schvalování irácké mise do Iráku. Část realisticky uvažující pravice (např. ministr obrany K. Kühnl) pak mohla tvrdit, že podporou mise posilujeme obranyschopnost nového iráckého státu a přibližujeme tak odchod spojeneckých jednotek z nestabilní oblasti a ukončení okupace, což rezonovalo především u části sociální demokracie. Nikoli však u komunistů, kteří takový výcvik na okupovaném území odmítali principiálně.

Třetím největším faktorem byla změna přístupů EU, které se postupně začaly prosazovat od roku 2004. EU si uvědomila, že její rozdělení na dva tábory v důsledku irácké krize snižuje její schopnosti prosadit se v mezinárodních vztazích v době, kdy to situace vyžaduje. Cílem bylo oživení rozhodovacích procesů v rámci SZBP na základě konsenzu, který měl být nalezen aktivnější účastí EU v procesu rekonstrukce a budování právního státu v Iráku. Došlo i k oslabení pozic států odmítajících jakoukoli angažovanost v Iráku s výjimkou humanitární pomoci (Francie, Lucembursko, Belgie) poskytované prostřednictvím OSN. Podařilo se je vtáhnout do transformačního programu v Iráku. Změnu postojů těchto zemí usnadnil již zmíněný postoj OSN k irácké krizi, který pomohl legitimizovat podobné aktivity.

Rekonstrukce pod hlavičkou OSN měla přispět ke zlepšení transatlantických vztahů, obnovení multilaterální spolupráce, nastolení vlády práva a umožnit činnost demokratických institucí v Iráku. EU přislíbila USA i spolupráci při demokratizaci velkého Blízkého východu výměnou za zřeknutí se silového prosazování demokracie. Rekonstrukce Iráku a posílení *soft power* EU zapadala do dlouhodobé strategie EU na Blízkém východě, jež zahrnovala i potřebu demokratizace. Právě rozsáhlý program EUJUST LEX, do kterého se zapojila i ČR, a který byl zaměřen na školení iráckých soudců s cílem pomoci vytvořit právní stát v Iráku, se měl stát nástrojem k dosažení těchto cílů.

Všechny tyto faktory umožnily hlavním politickým stranám najít *modus vivendi* v zdánlivě neslučitelných postojích. V prohlášení vlády J. Paroubka v roce 2005 bylo uvedeno, že se ČR bude podle svých možností podílet na obnově míru, demokracie a prosperity v Iráku a Afghánistánu (Vláda ČR, 2005). Kritika misí ze strany ČSSD nebyla vedena s cílem jejich zastavení, neboť si sociální demokraté si uvědomovali špatnou bezpečnostní situaci v regionu. Šlo spíše o jejich správné zaměření. Větší důraz byl kladen na

civilní složku, programy posilující dobré vládnutí a budování právního státu (výcvik policistů a soudců). ČSSD podporovala i snahu EU o evropeizaci dřívějších programů NATO. Obě největší strany v podstatě souhlasily s transformační strategií a programem vůči Iráku, který byl schválen již za Paroubkovy vlády a zaměřen na všechny součásti demokratizace: lidská práva, zahraniční pomoc, vytváření právního státu a občanské společnosti.

Po nástupu Topolánkovy vlády došlo zásluhou ministra zahraničních věcí K. Schwarzenberga a místopředsedy vlády A. Vondry k propojení transformační politiky s dlouhodobým úsilím bývalého prezidenta Havla o prosazení lidských práv a demokracie ve světě. Platforma DEMAS zahrnovala některé nevládní organizace orientující se dlouhodobě na procesy demokratizace a prosazování lidských práv ve světě či mající pozitivní vztah k úsilí bývalého prezidenta. V roce 2008 se stal exprezident spoluzakladatelem Evropské nadace pro demokracii prostřednictvím partnerství, jež měla na evropské úrovni prosazovat podporu demokratických hodnot za hranicemi Evropy, nikoli jejich vývoz. Následně vzniklo Evropské partnerství pro demokracii (EPD), které se zabývalo podporou demokracie mimo hranice EU a usilovalo, aby problém demokratizace zůstal evropskou prioritou. EPD začalo fungovat jako nástroj transatlantického sblížení v této oblasti. Americká agentura na podporu demokracie, *National Endowment for Democracy*, která v současnosti připravuje nové přístupy k podpoře demokracie pro novou administrativu B. Obamy, se stala jedním z donorů české platformy DEMAS spolupracující s EPD. Do procesu demokratizace se zapojila i pražské vysílání RFE-RL financované USA, o jehož zřízení se v roce 1998 zasačil i exprezident Havel.

V listopadu 2009, u příležitosti zasedání Rady EU, byla podpora demokratizace zařazena mezi evropské priority ve vztahu k vnějšmu světu. Triumf byl završen v roce 2009, u příležitosti českého předsednictví, konáním významné konference v Praze, která byla zaměřena na hledání evropských přístupů k demokratizaci ve světě. Konferenci spolupořádala česká platforma DEMAS a EPD. Neúspěch transformační politiky vůči Iráku způsobil, že nové instituce se zaměřovaly přednostně na východní Evropu, postsovětské republiky, a transformace islámského světa přešla spíše do kompetence humanitárních a lidskoprávních organizací, jako je např. Člověk v tísni. V souvislosti s Irákem byla nanejvýš aktuální bezpečnostní stabilizace a odvrácení hrozby občanské války, jež bude hrozit po odchodu americké armády

dy v roce 2011. Přesto lze říci, že proces demokratizace se stal v současnosti klíčovým cílem EU, který začaly respektovat všechny české politické strany, a umožnil v zásadě jejich konsenzuální pohled na tuto problematiku. Stalo se tak zvláště poté, co USA odmítly používat sílu k prosazování procesu demokratizace mimo hranice svobodného světa. V tomto případě lze mezinárodně legitimizovanou transformační politiku pokládat za nástroj k prosazení konsenzu politických sil v EU, jež byly výrazně polarizovány po nelegálním útoku proti Iráku.

Téma demokratizace se stalo nástrojem k posílení vazeb mezi Havlovým hradním křídlem bývalých disidentů a špičkami ODS. ČSSD v tomto ohledu trochu zaspala a přenechala iniciativu v této oblasti oběma proudům, které považovala za své světonázorové protivníky a rozbíječce transatlantického společenství v době irácké krize. Předseda J. Paroubek v roce 2009 ostře kritizoval postoj předsedy ODS Topolánka, bývalého prezidenta Havla a ministrů Vondry a Schwarzenberga, že brání celosvětovému konsenzu – vybudování nové bezpečnostní architektury Evropy – a podporují síly vojenské konfrontace, což nedovoluje nalézt řešení krize v Iráku, Íránu a Afghánistánu (Dopis Paroubka Havlovi, 2009). Cílem bylo zřejmě dosáhnout konečného triumfu nad atlantisty a prosadit jejich izolaci s poukázáním na to, že vystupují proti postojům administrativy B. Obamy a klíčových zemí EU.

Závěr

Problematika demokratického či humanitárního intervencionismu v souvislosti s Irákem byla od roku 2002 klíčovým, silně kontroverzním tématem na všech úrovních, které polarizovalo společnost i českou politickou scénu ve vztahu k legalitě ozbrojeného útoku v souladu s mezinárodním právem. Konsensus mezi levicí a pravicí byl v této otázce vyloučen. Problematika byla vnímána v dichotomii války a míru, práva a bezpráví, humanismu a násilí. Otázky spojené s danou tematikou byly projednávány ve vládě, Parlamentu ČR, v rámci politických stran. Problematika byla obsažena v dokumentech, prohlášeních MZV ČR. Byla zmiňována v projevech politiků, právníků, špičkových akademiků a objevovala se v hojně míře i v médiích. Patřila mezi tři nejfrekventovanější témata diskutovaná na internetových serverech (Mediainfo.cz, 2005), v rozhlasu, televizi, periodikách. Zabývala se jí od-

borová ústředna ČMKOS, agentura pro výzkum veřejného mínění CVVM, organizace na obranu lidských práv. Byla zdrojem na naše poměry nebývalé aktivizace mírového, protiválečného hnutí a občanské společnosti propojené na celoevropské struktury podobného zaměření.

Problematika demokratické transformace zásadně ovlivňovala především vnější fungování národního státu, společnosti, protože se postupně stala prioritou transatlantických spojenců EU i USA, OSN a NATO. ČR byla nucena se aktivně zabývat rozvojem, bezpečností a politickou transformací státu a regionu, který v minulosti sice nepatřil k preferovaným, ale má značný strategický a bezpečnostní význam pro Evropu: ropa, migrace, celková bezpečnost. Na realizaci programu transformace Iráku byly vyčleněny značné finanční prostředky ze státního rozpočtu a nemalé lidské zdroje. Na realizaci se podílelo mnoho NGO, odborníků, státních vzdělávacích institucí a do rekonstrukce Iráku byla zapojena formou tendrů i řada českých společností. Jednalo se o realizaci prvního pilotního projektu tohoto druhu, a proto byl realizaci přikládán vládou a kompetentními ministerstvy značný význam.

Program transformace byl otevřen společnosti, veřejnému mínění, a za tímto účelem byly vytvořeny i programy *public relations*. Výzkumy veřejného mínění prováděné CVVM (2003, 2005) byly zaměřeny spíše na problematiku silového vývozu demokracie než na demokratickou transformaci. Zprávy a diskuse o transformaci a zahraniční pomoci byly přítomny i ve sdělovacích prostředcích zásluhou institucí sdružených v platformě DEMAS, MZV ČR a České rozvojové agentury. Čeští politici a bývalí disidenti stáli u zrodu Evropského partnerství pro demokracii (EPD), které je zaměřené na sladění přístupů EU a USA k demokratické transformaci v posledních dvou letech, a velmi aktivně pracovali v organizačních strukturách EPD. Problematikou transformace se musely šest let průběžně zabývat vláda i Parlament ČR, minimálně u příležitosti každoročního schvalování misí a zahraniční pomoci. Problematika je trvale zastoupena v agendě Odboru lidských práv a transformační politiky a Odboru Blízkého východu MZV ČR. Lze ji nalézt v obecné poloze i v klíčových programových dokumentech, jako jsou *Koncepce transformační spolupráce* (2005), *Koncepce zahraniční rozvojové pomoci České republiky na období let 2002–2007*, *Bezpečnostní strategie České republiky* (2003) a *Koncepce zahraniční politiky České republiky na léta 2003–2006*. Objevuje se při různých příležitostech i v projevech politiků, především premiéra a ministra zahraničních věcí. Rada EU na svém zasedání v listopadu

2009 uznala demokratizaci v následujícím období za hlavní prioritu EU. Lze tedy konstatovat, že dané téma splňuje v zásadě kritérium relevance tak, jak bylo definováno P. Kratochvílem (1. kapitola).

Válka proti Iráku rozdělila českou politickou scénu na dva nesmiřitelné tábory označené za atlantisty a europeisty, a to v otázce právní legitimacy útoku bez mandátu OSN. Rozdělení nevedlo jednoznačně v ose levice–pravice a existovaly v něm výjimky. V Česku se k atlantickému proudu připojili někteří sociální demokraté a lidovci. Podobně strukturované antagonismy jako v ČR se objevovaly i v jiných státech i v rámci Evropské unie samé, tj. existencí francouzského a britského bloku zemí. Rovněž se objevovalo vybočení z tradiční ideologické linie. Britští labouristé podporovali intervenci, ale francouzská nacionalistická pravice ne. Jak na úrovni EU, tak i na úrovni ČR většina atlantistů odmítala demokratizaci Iráku jako důvod k zásahu, který začala Bushova administrativa používat ke zdůvodnění akce poté, co nebyly nalezeny zbraně hromadného ničení a doloženy vazby na al-Kaidu. Nejčastějším uváděným důvodem českých stoupenců útoku byl patologický, agresivní a nevypočitatelný charakter režimu Saddáma Husajna, ale zpočátku, zvláště před zahájením útoku, i vlastnictví zbraní hromadného ničení.

Kritérium konsenzu ve vztahu k demokratizaci Iráku i obecném slova smyslu bylo naplněno ve druhé polovině současné dekády, tj. poté, kdy obě klíčové politické strany, spolu s většinou parlamentních stran (kromě KSČM), slíbily podporu transformační politice Iráku. Důvodem pro konsenzuální přístup pravice byla neschopnost Bushovy administrativy racionálně zdůvodnit zásah a také obrovské potíže, kterým musela americká armáda čelit po dobytí a okupaci země. Na sociální demokracii coby proevropskou stranu rozhodujícím způsobem zapůsobil změněný postoj EU k možné evropské účasti na demokratizaci Iráku, patrný od roku 2004, který byl způsoben příslibem angažovaností OSN, jež pomohla legalizovat přímou účast na rekonstrukci a transformaci Iráku směřující k právnímu státu na základě rezoluce RB OSN č. 1546/2004. EU na úrovni Rady dokonce vyhlásila v roce 2009 demokratizaci Iráku za hlavní zájem.

Na ODS i ČSSD působila dohoda mezi EU a USA z roku 2005, v níž Evropská unie slíbila podporu transformaci výměnou za souhlas Bushovy administrativy neprosazovat demokracii ve světě silovými prostředky. Po nástupu Obamovy administrativy došlo dokonce v otázce demokratizace, která měla být jako univerzální model pouze podporována, nikoli vyvážena, ke konver-

genci evropských a amerických postojů. Potvrzena byla i potřeba multilaterální spolupráce a uznána potřeba dlouhodobé, systematické podpory evolučnímu, demokratizačnímu procesu. Uznáno bylo právo muslimů upravit si model demokracie podle svých kulturních zvyklostí. Rozhodující byla i podpora transformačního procesu Iráku ze strany NATO po istanbulském summitu v roce 2004. Výše zmíněný konsenzus velmocí a postoj OSN či NATO k Iráku zajistil plně vnější přijatelnost českého programu transformace Iráku, na kterém se ČR (tj. obě konkurenční politické strany) mohla aktivně podílet po boku transatlantických spojenců a OSN.

Transformační, demokratizační aktivity byly v Iráku přijímány vlažně až negativně a okolními zeměmi byly většinou odmítány. Důvodem byla snížená bezpečnost a pomalé ekonomicko-sociální změny. Přítomnost okupačních jednotek povzbuzovala hnutí odporu a snižovala legitimitu irácké vlády, i když ta byla zvolena v relativně demokratických volbách. Zásah a okupace Iráku zcela změnily historický etnicko-konfesionální charakter moci v zemi, což se projevilo dominancí šíitů, separatistických tendencích Kurdů a výrazným posílením vlivu Íránu. Byla narušena regionální rovnováha a stabilita, což velmi znepokojilo okolní sunnitské arabské státy a Ligu arabských států. Zesílila masová migrace do okolních zemí a z Iráku se stala další nebezpečná líheň teroristů a islamistů. Lze konstatovat, že transformační proces směrem k demokracii nebyl v Iráku ani v regionu přijat, což bude jistě důvodem k promyšlení nové strategie zvláště po odchodu amerických vojsk. Výše zmíněné argumenty dokazují, že demokratická transformace v Iráku (a především v obecném slova smyslu) splnila všechna tři povinná kritéria, kromě nepovinné regionální přijatelnosti (včetně přijatelnosti ze strany Iráku), a může být tedy označena za český národní zájem.

Závěr

Ondřej Horký, Petr Drulák

Tato kniha si položila několik cílů. Především chtěla nabídnout koncept národního zájmu, který by se opíral o jasnou definici a který by současně nebyl tak jednoznačně vázán na konkrétní a úzkou normativní či teoretickou pozici, jak tomu u tohoto konceptu obvykle bývá. Rovněž si kladla za cíl aplikovat tento koncept na českou zahraniční politiku v oblasti rozvojové spolupráce, transformační politiky a částečně i zahraničního obchodu ve snaze zjistit, která ze zkoumaných témat by si zasloužila být označena jako národní zájem. K jejím cílům patří také posunout odborný výzkum národního zájmu tím, že bude testovat nejrůznější metodologické přístupy včetně těch, jež zatím nebyly příliš využívány ve výzkumu národního zájmu.

Syntézu hlavních poznatků odpovídajících těmto cílům uvádíme ve dvou tabulkách. Zatímco tabulka „Teoretické přístupy a empirická zjištění“ shrnuje konceptuální, metateoretická a metodologická stanoviska jednotlivých kapitol s jejich empirickými výsledky, tabulka „Naplnění kritérií národního zájmu“ ukazuje, do jaké míry zkoumaná politika odpovídá jednotlivým kritériím národního zájmu (relevance, konsenzus, vnější přijatelnost).

Knihou si však rovněž klade za cíl nabídnout obecnější závěry týkající se specifík českého zájmu. K uchopení tohoto cíle zavádíme pojem „politika nezájmu“, který nám umožňuje zachytit některá specifika formulace a uskutečňování českého zájmu. Politiku nezájmu můžeme definovat pomocí našich kritérií národního zájmu. Týká se zahraničněpolitické otázky, která buď zcela splňuje kritérium relevance, nebo je alespoň považována za relevantní významnou částí politické elity, současně však platí, že konkrétní formulace

českého zájmu k této otázce se opírá o pozice vnějších aktérů a postrádá hlubší podporu v politické elitě i ve společnosti. Jedná se zpravidla o otázky alespoň částečně splňující kritéria relevance a vnější přijatelnosti, jež však kritérium konsenzu buď vůbec nespĺňují, nebo se jedná o konsenzus zdánlivý.

V této závěrečné kapitole nejdříve zhodnotíme přínosy a nevýhody pragmatického přístupu k národním zájmům ve specifickém poli transformační politiky a rozvojové spolupráce, ve kterém aktéři často relevanci samotného konceptu národních zájmů zpochybňují. Poté jednotlivé kapitoly porovnáme podle teoretického a tematického zaměření. Dále shrneme výsledky výzkumu vertikálně podle jednotlivých kritérií národního zájmu a horizontálně v důrazu na jejich vzájemné propojení. Ukážeme, že přes rozmanitá tematická zaměření i přístupy zkoumání kapitoly spojuje explicitní či implicitní zaměření na problematiku demokratické legitimacy a procesy tvorby národních zájmů. Nakonec shrneme přínosy publikace, naznačíme cestu pro další výzkum a upozorníme na riziko tzv. politiky nezájmu.

Zhodnocení pragmatického přístupu k národním zájmům v oblasti rozvoje a demokratizace

Na národní zájmy často odkazují domácí političtí aktéři v oblasti bezpečnosti, ekonomické diplomacie nebo evropské integrace. Transformační politika a rozvojová spolupráce, o kterých tato kniha pojednává především, se však od oblastí zahraniční politiky, které jsou považovány za stěžejní, výrazně liší. Není tomu jen proto, že cílové regiony obou politik jsou často geograficky vzdálenější, vzájemné vztahy méně intenzivní, a proto jim politická, mediální i akademická sféra věnuje menší pozornost. Hlavní důvod slabého důrazu na národní zájmy spočívá v tom, že za motivy obou politik jsou často uváděny etické hodnoty a idealistické důvody, jež jsou kladeny v rozporu k egoistickým zájmům a pragmatickým důvodům.

V oblasti rozvojové spolupráce jistě někteří aktéři otevřeně argumentují bezprostředními obchodními zájmy. Spíše výjimečně se objeví argumentace dlouhodobými bezpečnostními zájmy České republiky na existenci stabilních politických režimů a ekonomik. Další aktéři však relevanci národních zájmů v oblasti politik běžně označovaných jako transformační či rozvojová pomoc zcela popírají. Často zpochybňují důležitost mezistátních hranic

a zdůrazňují důležitost univerzálních hodnot a mezinárodní solidarity, které v důsledku s národními zájmy ztotožňují. Například v případě rozvojové spolupráce mezi zeměmi Severu a Jihu je globální rovina nejpřirozenější analytickou rovinou. Ať již ale různorodí aktéři s národními zájmy souhlasí či je naopak odmítají, téměř vždy je chápou esencialisticky: výsledkem je v praxi často shluk mimoběžných proslovů s neslučitelnými stanovisky a sféra národního zájmu se podobá neuspořádané množině kruhů, které se dokonce nemusí překrývat, spíše než síťové struktury SCRABBLE, nastíněné v úvodu.

Toto částečné zpochybnění samotné relevance konceptu národních zájmů v zahraničněpolitické praxi však zároveň z oblasti transformační a rozvojové politiky vytváří zajímavé pole zkoumání pro procedurální pojetí národních zájmů zakotvené v této knize. Díky jednoznačným kritériím relevance, konsenzu a vnější přijatelnosti je lze totiž aplikovat na kteroukoliv oblast zahraniční politiky bez ohledu na její deklarované motivy. Naše antiesencialistické pojetí také zpochybnuje časté, avšak většinou zcela nahodilé rozlišení mezi dlouhodobými a krátkodobými zájmy. Čtenářky a čtenáře, kteří očekávali, že tato kniha odpoví na otázku, jaký je český národní zájem v regionech mimo převládající zaměření české zahraniční politiky, tedy Evropskou unii, Spojené státy americké a sousedící země vyčerpávajícím způsobem, však odpovědi autorů a autorek možná poněkud zklamaly.

Metodologická pluralita, která stála na počátku záměru této knihy a jejích sesterských publikací (Drulák–Braun, 2010; Drulák–Střítecký, 2010; Drulák–Handl, 2010), a volba nejen pozitivistických, ale zejména konstruktivistických přístupů k pragmatickému uchopení národního zájmu, záměrně nevedly k jedinému možnému modelu zkoumání, který by umožnil bezprostřední komparaci významnosti národního zájmu v různých zahraničněpolitických oblastech. Žádná operacionalizace, byť by využívala kvantitativní analýzu, neumožňuje exaktní stanovení míry splnění národních zájmů. I pokud bychom arbitrárně zvolili za míru relevance agendy např. objem finančních toků, jen těžko bychom mohli srovnávat dvousetmiliardový deficit českého obchodu s Čínou s čtyřmiliardovým objemem oficiální rozvojové pomoci nebo řádově milionovou podporu barmské opozici. Nelze tedy srovnávat národní zájem České republiky na rozvojové spolupráci nebo transformační politice s bezpečností, ekonomickou nebo evropskou oblastí.

Zohlednění dodatečných kritérií národního zájmu – deliberace a přijatelnosti ze strany cílové země nebo regionu dané politiky – navíc celkový ob-

raz národních zájmů v oblasti rozvoje a demokratizace na první pohled spíše zesložituje a upozorňuje na problematické předpoklady jednoduchého pragmatického přístupu k národním zájmům. Analýza výsledků z hlediska národních zájmů, metateorie, metodologie a empirie však nakonec ukazuje, že tento zdánlivý nedostatek publikace je zároveň i její silnou stránkou.

Jednota a mnohotvárnost teoretických přístupů a tematického zaměření

Za účelem syntetizace nejdříve sedm empirických kapitol tohoto svazku řadíme do tří skupin podle společných zahraničněpolitických témat, metateoretických východisek a míry obecnosti s tím, že některá z kritérií se překrývají.

Tesařovu druhou a Fürstovu třetí kapitolu tak spojuje pozitivistická základna výzkumu, kvantitativní metody a zaostření na ekonomické zájmy, ať v záměru či ve výsledku, které autoři označují za nesporný národní zájem. Ostatní zahraničněpolitické aspekty nejsou s výjimkou evropské integrace Balkánu autory vykázané za relevantní. Rozdílný obraz podává téměř plná míra naplnění zájmů v geograficky i kulturně blízkém a poměrně roztržitěném regionu jihovýchodní Evropy, na rozdíl od slabého naplnění národních zájmů v případě Číny jakožto světové velmoci. Fürstova komparativní studie zde dokonce zpochybnuje rozdíl mezi zájmy České republiky a Evropské unie v rámci společné strategie.

Zbytek knihy již opouští materialistickou ontologii a vysvětlující (explanační) epistemologii a nahrazuje je idealistickými a rozumějícími (interpretativními) přístupy. Pátou a šestou kapitolu Horkého a Bílkové s Matějkovou spojuje regionálně nevyhraněný pohled na dvě oblasti vykazované v rámci oficiální rozvojové pomoci: zahraniční rozvojovou spolupráci a transformační politiku České republiky. Oba přístupy spojují východiska konstruktivistická a využití kritické diskurzivní analýzy pro výzkum legitimizace obou politik, který se však podařilo plně naplnit pouze v případě druhém, avšak již ne v případě prvním v diskurzu mediálním, a to kvůli absenci výskytu legitimizačních diskurzů a převaze negativních stereotypů globálního Jihu. Vzhledem k tomu, že obě kapitoly nepovažují za důležité, kdo je nositelem diskurzů, lze je také jako jediné hodnotit jako ontologicky holistické a ne individualistické.

Teoretické přístupy a empirická zjištění

Studie <i>Autor</i>	Koncepty	Ontologie	Epistemologie	Metodologie	Empirické zjištění
Integrace balkánských zemí do EU <i>F. Tesar</i>	integrace, intenzita vztahů	materialismus/ individualismus	explanace	metoda mlhavých možin, kvalitativní komparativní analýza	Podpora integrace Balkánu do EU spočívá v pěti sousředných okruzích zemi a klesá zejména s intenzitou ekonomických a politických vztahů a veřejné podpory.
Hospodářské vztahy EU s Čínou <i>R. Fürst</i>	asymetrické partnerství, <i>soft power</i>	materialismus/ individualismus	explanace	komparativní případová studie	Asymetrické vztahy EU a ČR s Čínou jsou analogické v nedostatečném naplnění očekávání v oblasti obchodu, investic a hospodářsko-politického rámce. Je nutné posílit mezinárodní politickou autoritu EU.
Podpora Tibetu, Tchaj-wanu a lidských práv v Číně <i>R. Fürst</i>	život v pravdě, solidarita postížených, kýč	idealismus/ individualismus	interpretace	kritická diskurzivní analýza	Problematické promítnutí duchovního a politického étosu disidentského diskurzu do Číny, které se opírá o sebeprožívání, politická gesta a nízké vnímání společenské reality, lze označit za kýč.
Mediální stereotypy Jihu a česká rozvojová spolupráce <i>O. Horák</i>	stereotypy, postkoloniální a postrozvojová kritika	idealismus/ holismus	interpretace	kritická diskurzivní analýza	Mediální výstupy o rozvojovém světě jsou zatíženy stereotypy. Zůstávají velmi často evropocentrické, rozvojový svět zobrazují jako homogenní a neměnný, což brání deliberaci.

Legitimizace české transformační politiky <i>Y. Bilková/ Š. Matějková</i>	legitimizace, transformace, transformační spolupráce	idealismus/ holismus	interpretace	kritická diskurzivní analýza	Přes náležitost mezi zahraničněpolitické priority chybí širší debata a komplexní reflexe postojů k transformační politice. Někteří aktéři sice využívají legitimizační strategie, přesto neexistuje jednoznačná podpora a kontinuální prosazování politiky.
Etnické menšiny v Barmě jako faktor demokratizace <i>M. Nožina</i>	rodící se politický komplex, devoluční koexistenční a okupační vztahy	idealismus/ individualismus	interpretace	etnografie	Hnutí etnických menšin v Barmě není jednotné, ale vnitřně značně rozříštěné. Jednotlivá etnická uskupení vykazují značně rozdílný opoziční potenciál využitelný pro podporu demokratických procesů v zemi.
Obtížné hledání shody na demokratizaci Iráku <i>J. Bureš</i>	demokratická transformace, demokratický intervencionismus	idealismus/ individualismus	interpretace	disciplinovaná případová studie	K postupnému dosažení konsenzu mezi atlantickou pravici a evropeistickou levicí napomohlo především sblížení USA a EU v důsledku špatného zdůvodnění zásahu a potíží v okupaci Iráku.

Ať již autorky Bílková a Matějková zvolily metodu pozitivního vykázaní konsenzu vůči transformační politice, anebo metodu negativního odvození konsenzu vůči rozvojové spolupráci na základě mlčení jako druhý autor, rozdílné verdikty ohledně označení obou politik za národní zájem nevyplývají pouze z většího objemu prostředků a pozornosti věnované v Česku rozvoji spíše než demokratizaci, ale z výrazného nedostatku širší společenské deliberace ohledně obou politik, kterou dále spojujeme s nedostatkem demokratické legitimacy a očekáváním ze strany Evropské unie.

Čtvrtá a poslední dvě kapitoly sdílejí užší, avšak o to podrobnější zaujetí třemi cílovými teritorii transformační či lidskoprávní politiky České republiky, které představují geograficky vzdálenější, a přesto relativně často diskutované typy v českém veřejném prostoru. Ať jde o Čínu, Barmu nebo Irák, metodologické přístupy autorů se výrazně lišily. Třetí, Fürstova kapitola sdílí s kapitolou Horkého zaujetí stereotypy o cílových teritoriích zahraniční politiky, navíc však prostřednictvím analýzy diskurzu stopuje jejich původ v českých filozofických prouděch a disidentském hnutí před rokem 1989. Etnolog Nožina upozorňuje na nepřesné chápání demokratické opozice vůči barmské vojenské juntě jako jednotitého aktéra a zejména chápání tamního režimu jako unitárního, jež poukazuje na extrapolaci české zkušenosti do neznámých společností. Tuto charakteristiku sdílí vnímání Barmy s obrazem Tibetu i Tchaj-wanu. Bureš pak v osmé kapitole poukazuje v disciplinované případové studii věnované demokratizačním intervencím v Iráku na to, jak rostoucí domácí konsenzus odrážel rodící se soulad ve strategiích USA a EU, a tedy i rostoucí shodu mezi domácími atlantisty a europeisty (dále viz Druhlák–Střítecký, 2010). Ani v asijských, ani v blízkovýchodním případě nebyla česká politika ze strany vlád dotčených zemí přijatelná.¹

Přes zdánlivou metodologickou rozmanitost všechny tři závěrečné kapitoly upozorňují na fakt, že slepá identifikace národních zájmů prostřednictvím obsahové analýzy podle předem daných kritérií by zastřela podstatné faktory konstrukce národního zájmu a jakékoli pokusy o jejich normativní interpretaci z hlediska praxe české zahraniční politiky – či pouze jejich opomenutí – by mohly skončit neúspěchem. Podle empirických studií k nim patří reflexe zvláštností české zahraniční politiky, založená na specifické československé a později české historické zkušenosti, dostatečná znalost cílového teritoria a konečně i vědomí, jak domácí národní zájem utvářejí externí aktéři s důrazem na Evropskou unii. Předchozí kapitola Horkého pak svěd-

čí o široce sdílených společenských stereotypch o odlišných kulturních prostředích.

Přes mnohost přístupů autorů a autorek lze však podtrhnout vnitřní konzistenci mezi metateoretickými přístupy, metodologií, použitými koncepty a konečně i charakterem empirických zjištění v jednotlivých kapitolách. „Tvrdá“ témata hospodářská se vyjevila jako vhodná pro použití explanačních kvantitativních metodologií a konceptů vycházejících z liberálních ekonomických a společenskovedních teorií. „Měkká“ témata demokratizace a rozvoje si většinou vyžádala kritické interpretativní přístupy, kvalitativní metodologie a koncepty postihující konstruovanost pojmů a přístupů české zahraniční politiky. I přes volbu procedurálního pojetí národních zájmů a odmítnutí rozšířeného esencialistického přístupu lze poukázat ještě na jeden sjednocující moment, který propojuje tematicky rozmanitá empirická zjištění. Je jím podtrhnutí role znalostí o cílových regionech zahraniční politiky v procesu tvorby národního zájmu nebo odкрыtí nedostatečného sebepoznání zúčastněných aktérů.

Vertikální porovnání naplnění kritérií národního zájmu

Pohled na naplnění tří kritérií národního zájmu napříč kapitolami (vertikálně) odhaluje další často neočekávané závěry. Z hlediska relevance se např. ukazuje, že součásti zahraniční politiky, obecně označované za výraz české zkušenosti a identity, podmínky národního zájmu nemusí splňovat. Týká se to zejména transformační a lidskoprávní politiky vůči Barmě a Číně. Ačkoli se na první pohled může zdát, že mediální pokrytí a veřejná diskuse jsou v této oblasti intenzivní, ve skutečnosti se omezují pouze na příslušný odbor ministerstva zahraničních věcí a několik málo osobností a nevládních organizací, často finančně závislých na vládní podpoře. Z pohledu relevance operacionalizované legislativním ukotvením, velikostí konstituce zapojených aktérů a objemy veřejného a soukromého rozpočtu se transformační politika nemůže poměřovat s rozvojovou spoluprací. Výjimku tvoří otázka demokratické transformace Iráku, ke které proběhla v období kolem válečného útoku široká mediální i společenská diskuse. Vysoká relevance rozvojové spolupráce však zůstává nesouměřitelnou s hospodářskými vztahy s Čínou a Balkánem. Díky souběžnému studiu ekonomických i politických vztahů

Fürst ve svých kapitolách poukazuje na těžko porovnatelnou relevanci obou oblastí, takže míru relevance politik, které nejsou s ekonomikou propojeny, je třeba zrelativizovat. Tesařův závěr, že aktivita české zahraniční politiky vůči jednotlivým zemím Balkánu je přímo úměrná intenzitě hospodářských vztahů, klade znepokojující otázku, zda jedinou hnací silou evropské integrace regionu nejsou pouze zájmy hospodářské.

Zjištění stran konsenzu se podobají situaci na poli relevance. V oblasti obchodu panuje konsenzus na úrovni existence politiky i její strategie, ostatní politiky však již nepodávají jednoznačný obraz. Rozvojová spolupráce splňuje kritérium konsenzu ohledně existence politiky, na úrovni strategie se však rozvojová konstituce štěpí tak silně, že jednotlivé formy pomoci podle obou názorových proudů se ve výsledku velmi liší. V oblasti podpory transformační politiky jako takové panuje konsenzus pro geopoliticky nevýznamnou Barmu (alespoň z evropského hlediska), ne však již sousedící mocnost Čínu. Podpora strategie demokratické transformace Iráku se v průběhu desetiletí zvýšila spolu s mezinárodním konsenzem, avšak ani v případě Barmy nevládne konsenzus ohledně nástrojů demokratizace v nepřehledném a komplexním politickém prostředí. V případě postojů k Tibetu a Tchaj-wanu se společnost shodne pouze na opresivním charakteru čínské vlády a na potřebě morálního postoje v české zahraniční politice, který koexistuje se současnou podporou hospodářských vztahů s východoasijskou mocností. Bílková s Matějkovou i Horký však společně poukázali na slabou míru konsenzu v oblasti politické, která vyplývá z nedostatečné deliberace.

Výsledky naznačují, že deliberaci často nahrazuje vnější přijatelnost ze strany Evropské unie. V oblasti hospodářských zájmů vůči Balkánu i Číně je kritérium splněno beze zbytku, neboť hospodářské zájmy České republiky se od ostatních členských zemí neliší: tváří v tvář celkové asymetrii hospodářských vztahů se rozdílly napříč Evropskou unií jeví jako zanedbatelné. Transformační spolupráce je taktéž přijatelná a v případě postoje k Číně se dokonce původně kritická pozice v rámci Unie stala součástí středního proudu, což vede Fürsta k označení českého postoje za „evropskou avantgardu“. V oblasti rozvojové spolupráce pak není její poskytování pouze přijatelné, ale dokonce žádoucí, a naopak neexistence politiky či výrazně odlišné strategie by mohly být ze strany Evropské unie vnímány jako nepřijatelné.

Celkově lze tedy říci, že v postojích vůči mimoevropským regionům vystupuje „normativní moc Evropa“ (Manners, 2002) jednotně. Výjimku tvoří při-

pad Iráku, kvůli kterému nebylo snadné otázku přijatelnosti českého postoje jasně zodpovědět, neboť konsenzus v Evropské unii, rozštěpené mezi evropeisty a atlantisty, se vytvářel pouze postupně. Kritérium vnější přijatelnosti ze strany EU se přímo nevztahuje k demokratické teorii veřejného zájmu, která stojí v základu našeho pojetí národních zájmů. Jeho zahrnutí ale správně poukázalo na relevanci evropské úrovně a transnacionálních expertních sítí.

S normativností evropských postojů v oblasti transformační politiky jde ruku v ruce i fakultativní problematika přijatelnosti či nepřijatelnosti ze strany cílových regionů. Zde je třeba jasně rozlišovat, jak to činí Horký na příkladu rozvojové spolupráce, mezi přijatelností ze strany vlád a ze strany místního obyvatelstva. Právě proto, že zejména transformační politika je legitimizována pomocí těm, jejich lidská práva jsou porušována, se ukazuje považování států jako unitárních aktérů reprezentovaných vládami za neudržitelné a poukazuje na hranice státocentrického přístupu v identifikaci zájmů.

Horizontální propojenost kritérií národního zájmu a nedostatek demokratické legitimacy

Náš reflexivní přístup neznamená, že bychom se nakonec přidali k chápání identifikace národního zájmu jako aproximace kruhu. Spíše to znamená, že kromě samotných konečných výsledků české partie SCRABBLE v dané zahraničněpolitické oblasti nás zajímá také to, zda hráči sdílejí stejná pravidla hry, zda všechna pravidla a herní možnosti znají, zda dobře vidí na hrací plochu či zda jen slepě nekopírují herní strategie silnějších hráčů sedících kolem ostatních stolů.² Pochopení procesů a ne pouze výsledků formulace národních zájmů může být pro praxi zahraniční politiky neméně přínosné.

Naopak, z hlediska dodržování pravidel domácí hry se nám ve světle předchozích kapitol jeví jako nejvýraznější problematika demokratické legitimacy ve tvorbě některých aspektů domácí zahraniční politiky. Zvolená kritéria relevance a konsenzu se ukázala jako silně propojená s doplňujícím kritériem deliberace (horizontálně). Jak např. upozornily Bílková a Matějková, pokud v současné transformační politice chybí širší společenská deliberace, anebo pokud tato dokonce nikdy neproběhla, a pokud podle Fürsta a Nožiny podpora některých zemí vychází z úzké skupiny spojené s bývalým disentem, konsenzus vůči politice lze dedukovat pouze jako nedostatek rozepří. A to i přes

Naplnění kritérií národního zájmu

Studie <i>Autor</i>	Relevance	Konsenzus	Vnější přijatelnost
Integrace balkánských zemí do EU <i>F. Tesář</i>	ANO: Chorvatsko, Srbsko pokud v NATO. NE: Bosna a Hercegovina, Makedonie, Albánie, Černá Hora, Kosovo.	ANO: Chorvatsko, Srbsko, NE: Bosna a Hercegovina, Makedonie, Albánie, Černá Hora, Kosovo.	ANO: Ze strany EU všechny země kromě Kosova. NE: Kosovo kvůli nedostatku konsenzu EU.
Hospodářské vztahy EU s Čínou <i>R. Füst</i>	ANO: Nerovnováha v obchodní bilanci s Čínou.	ANO: Existence strategického partnerství i změna taktiky EU. NE: V otázce podpory politiky.	ANO: Zájmy EU a ČR shodné. Ze strany Číny i přes kritiku nedodržování lidských práv.
Podpora Tibetu, Tchaj-wanu a lidských práv v Číně <i>R. Füst</i>	NE: Omezena na úzký počet aktérů, zejména z řad občanské společnosti.	ANO: Shoda pouze v názoru na opresivní charakter Číny, sympatičnost Tchaj-wanu a nutnost mravních postojů v politice.	ANO: Česká pozice postupně součáští středního proudu EU. NE: Zásadně ze strany Číny.
Mediaální stereotypy Jihu a česká rozvojová spolupráce <i>O. Horáký</i>	ANO: Česká republika dárcem, nový zákon o zahraniční rozvojové spolupráci, významné finanční prostředky.	ANO: Na úrovni politiky široká, i když tichá podpora. NE: Na úrovni strategie spor mezi cílením snižování chudoby a sledováním bezpečnostních a ekonomických zájmů.	ANO: Ze strany EU a vlády partnerských zemí žádoucí, byť nevymahatelné.
Legitimizace české transformační politiky <i>V. Bilková/ Š. Matějková</i>	NE: Na úrovni politické reprezentace. ANO: Na úrovni veřejně prospěšných organizací, konkrétního odboru a několika osobnosti.	NE: Chybějící politická debata, nevývoditelný.	ANO: Snaha o koordinaci a budování konsenzu v rámci EU, pozitivní vnímání českých aktivit.

Etické menšiny v Barmě jako faktor demokratizace <i>M. Nožina</i>	ANO: Téma artikulované ve veřejné debatě i vládních dokumentech. NE: Omezeno na malý počet aktérů, nízká důležitost dokumentů	ANO: Na úrovni vlády i hlavních politických uskupení. NE: Pouze částečně co do prostředků.	ANO: Existence strategického dokumentu EU–Myanmar, návaznost českých aktivit na aktivity EU.
Obtížné hledání shody na demokratizaci Iráku <i>J. Bureš</i>	ANO: Přítomnost v klíčových dokumentech vlády, transformační strategii, v agendě parlamentu. Sledovanost v médiích i ze strany společnosti.	ANO: Potřeba demokratické transformace Iráku. NE: Slábnoucí nesoulad v postojích k vývozu demokracie silou bez mandátu OSN.	ANO: Ze strany klíčových mezinárodních aktérů plně: EU, OSN, USA a NATO. NE: Ze strany Iráku a dalších zemí regionu.

relativně vyšší relevanci vycházející z faktu, že transformační politika tvoří součást zahraničněpolitických aktivit státu. Kritérium vnější přijatelnosti vůči EU zde neklade žádný problém, naopak tato politika naplňuje očekávání Unie a vylepšuje obraz země v zahraničí.

Na obdobný problém demokratické legitimacy poukázal Horký v rozboru zahraniční rozvojové spolupráce. Nejenže z hlediska vnější přijatelnosti vůči Evropské unii se český národní zájem jeví dokonce jako nedostačující, ale pozornost vlády a růst tzv. rozvojové konstituce dotčených vládních a soukromých aktérů jednoznačně potvrzují kritérium relevance. Nicméně konsenzus ohledně existence politiky lze vydedukovat opět spíše negativně na základě absence její kritiky. Co se týče konsenzu ohledně české rozvojové spolupráce na úrovni strategické, soubor hráčů se dělí na dvě skupiny. Na jedné straně zhruba stojí vláda a soukromí aktéři, kteří spatřují význam rozvojové spolupráce zejména jako nástroj bezpečnostních a ekonomických zájmů, na straně druhé pak občanská společnost a veřejnost, které ji vnímají prvořadě jako nástroj snižování chudoby ve světě. Tato konsenzuální mezera je spojena s nedostatkem domácí deliberace, ale také s kritériem vnější přijatelnosti, která může deliberaci suplovat. To znamená, že evropská integrace jako nezpochybnitelný národní zájem může „shora dolů“ vytěsnit potřebu legitimizace politiky „zespoda nahoru“. Empirické studie v každém případě potvrzují, že všechna kritéria jsou navzájem propojena.

Výzkumem utváření národních zájmů proti politice nezájmu

Výzkum rozvojové a transformační politiky ukazuje na nesoulad mezi odůvodněním politiky těmi cíli, které se nacházejí ve více či méně vzdálených teritoriích, a skutečným utvářením politiky, jež nachází své zdroje na domácí úrovni. Transformační politika tak např. ospravedlňuje svoji existenci nesvobodnými společnostmi daleko za hranicemi České republiky, její východiska však leží relativně daleko v minulosti a jsou spojena s étosem neseným výraznými osobnostmi disidentského hnutí. Rozvojová spolupráce je oficiálně vedena bojem proti chudobě obyvatelstva žijícího v zemích globálního Jihu, skutečně rozvinutí politiky však naráží na stereotypy a předsudky české společnosti.

Hlavní přínos pragmatického přístupu zkoumání národních zájmů tak osvětluje domácí zdroje či překážky označení dané zahraniční politiky za

národní zájem a upozorňuje na riziko, že česká zahraniční politika se může ve svém sebezaujetí zvrhnout v něco, co bývá někdy označováno jako „protizahraníční politika“ (*anti-foreign policy*), která se dále rozvíjí i přesto, že není schopna dosáhnout svých cílů (Chandler, 2007). Tuto možnost přizpůsobení politiky domácím specifikům někdy paradoxně umožňuje členství v Evropské unii a částečně i v transatlantických strukturách, jež uvolňují potřebné zdroje potřebné pro získání relevance politiky, avšak neumožňují dostatečně zahrnující deliberaci, čímž brání vzniku skutečného a nikoli pouze předjímaného či deklarovaného konsenzu.

V historickém kontextu integrace České republiky do Evropské unie a atlantických struktur můžeme tuto situaci lépe označit za politiku nezájmu. Transformační i rozvojová politika nabízejí řadu jejích příkladů, jak dokládají zejména kapitoly o stereotypech rozvojové spolupráce, legitimizaci transformační politiky nebo lidskoprávní politice vůči Číně. Zvláště při zahrnutí deliberace mezi kritéria národního zájmu a zdůraznění millovskeho charakteru demokratické tvorby konsenzu se ukazuje, že Česká republika prezentuje za součást své identity paradoxně politiky, které nejsou ani tak dohodnutými výsledky politického procesu jako historicky nahodilou náplní příležitostí, které otevřelo očekávání vnějších aktérů a kterých se chopily domácí elity a skupiny expertů.

Platí, že interpretativní, často kritické přístupy, jež si velká část autorů a autorek zvolila, jsou ke zkoumání těchto zdánlivě idealistických a univerzalistických politik částečně předurčeny, na rozdíl od menšinových přístupů vysvětlujících, jež se ukázaly jako vhodné zvláště pro osvětlení zájmů ekonomických. Autorský kolektiv však k podobným výsledkům došel na základě přednostního zájmu o to či ono kritérium národního zájmu, využitím tak odlišných metodologií jako etnografie či diskurzivní analýza a zaměřením na makro-, mezo- i mikroúroveň. Potvrzuje, že národní zájmy neleží jako takové někde ve světě nebo dokonce na celém světě, ale ve víceúrovňových procesech tvorby zahraniční politiky.

Procedurální pojetí národního zájmu v oblasti zahraniční politiky se osvědčilo, následující výzkum by se měl však již od počátku poohlížet po všech dalších relevantních rovinách, které vstupují do jeho tvorby. Jinak hrozí přecenění významu národní úrovně a konceptu národního zájmu jako takového. Zvláště pro analýzu globálně zaměřených součástí zahraniční politiky může novou cestu výzkumu ukázat víceúrovňové pojetí veřejného zájmu, které by

se proto přirozeně obešlo bez kritéria vnější přijatelnosti a zároveň by důrazem na zkoumání deliberace dokázalo prověřit sílu ukotvení zahraniční politiky ve společnosti. Konečně celá naše kniha jako reflexe českých zájmů v oblasti rozvoje a demokratizace a její relativně vyšší zastoupení v celém výzkumu svědčí i o odpovědnosti akademické sféry jako aktéra, který se na deliberaci české zahraniční politiky podílí v oblastech, v nichž diskuse o jejím smyslu chybí nejvíce a nezáměr se ukazuje jako nejsilnější.

Poznámky:

¹ Etnografický výzkum Věry Veselé (in Drulák–Braun, 2010) nicméně ukazuje, že demokratická politika Evropské unie nikdy nepřesahuje kritérium přijatelnosti tak, aby ohrožovala legitimitu místní vlády, a zaměřuje se proto na okrajové a méně konfliktní oblasti lidských práv.

² Horký a Kratochvíl (in Drulák–Braun, 2010), kteří se explicitně opírají o postkoloniální přístup k Evropské politice sousedství, by navíc upozornili na to, že domácí partie SCRABBLE je součástí větší hry, ve které evropští hráči diktují hráčům kolem ostatních stolů, kdo a jakou hru by měl hrát.

Résumé

This book is a part of the series of publications called *Searching of the Czech national interests*. This series has a common ground in the conceptual definition of national interest that is essentially based on the criteria of relevance, consensus, and external acceptability. This set of criteria avoids both of the usual weaknesses of discussions about a national interest – theoretical determination and normative presupposition. The evolution of the conceptual framework is offered in the first chapter.

The following chapters aim at applying this concept in the areas of economic relations, democratization and human rights promotion, and development cooperation. Seven thematic chapters cover a wide range of topics reflecting the national interests in rather geographically distant territories and overlooked parts of the Czech foreign policy. The analyses cover the integration of the Balkans into the EU, economic relations of the EU with China, the support for Tibet, Taiwan and human rights promotion in China, media stereotypes of the global South and the Czech development cooperation, the legitimization of the Czech transition policy, the democratization potential of Burmese ethnic minorities, and the difficult quest for consensus on the democratization of Iraq.

Besides using a common conceptualization of the national interest, all of the chapters approach the topics by innovatively applying diverse disciplinary-relevant methodologies. Firstly, the book offers two explanatory studies based on the fuzzy group method and qualitative comparative analysis, and comparative case study. The second group of interpretative studies uses critical discourse analysis, which is particularly suited to exploring the sou-

nces of the transition and development policy. Finally, a chapter builds on the ethnographical approach, which is seldom used in International Relations, and a disciplined case study applies the three criteria of national interest directly. From a methodological perspective, the book apparently goes beyond the area of the national interests and could be generally used for didactic purposes.

In particular, the studies of development and transition policies have shown a gap between the legitimization of the policy by the objectives officially related to the more or less distant regions of the world, and the real making of the policy, which is anchored in the domestic policy and society. For example, the transition policy is legitimized by the existence of non-free societies living far beyond the borders of the Czech Republic, but its sources are rooted in Czech history and the *ethos* of important persons in the dissident movement. In the same vein, development cooperation is officially led by the fight against the poverty of the poor population in the South, but further development of the policy must contend with the stereotypes and prejudices of the Czech society. In consequence, the application of the pragmatic definition of national interest sheds light on the domestic sources of or impediments to labelling a policy as a national interest.

Most importantly, the contemplation over the synthesis from a criterial perspective has led the editors to the introduction of a new concept – “lack of interest politics”. This concept implies foreign political issues that are relevant or at least considered as relevant by the majority of the political elite but at the same time the attitudes regarding these issues follow from the positions of major external partners without being substantially anchored in the society’s consensus.

Finally, if the Millen character of the democratic creation of consensus is highlighted, the book shows that the Czech Republic ranks among its flagship foreign policies those which are less a result of a negotiated political consensus than a historically contingent content of opportunities which were opened by the expectations of the external actors and exploited by the domestic elites and groups of experts.

Literatura

- AFP (2008) „Czech call on Burma to take democratic path“, Agence France Presse (4. ledna). Podle Burma Issues Weekly 331. Online: www.burmaissues.org/En/BIWeekly/BIWeekly2008-04-01-331.html#call.
- AFP (2007) „EU, China confront each other on trade dispute“, Agence France Press (27. listopadu). Online: afp.google.com/article/ALeqM5hcTKcVBUuYw6VOtlcBvreA2CxBLg.
- AFP (1999) „Karen Rebels Clash with Burmese/Mya“, Agence France Press (6. ledna). Online: www.burmalibrary.org/reg.burma/archives/199901/msg00107.html.
- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. Online: www.bhas.ba/.
- Allawi, Ayad (2005) „The Democratisation Process in Iraq“, *Turkish Policy Quarterly* 4 (2).
- Asociace krajů České republiky. Online: www.asociacekrajů.cz/.
- Bečka, Pavel a kol. (2009) *Dialog teorií. Filozofická dilemata výzkumu mezinárodních vztahů*. Praha: SLON.
- Bates, Gill–Melissa Murphy (2008) „China-Europa Reactions, Implications and Policy Response for the United States“. *Report of the CSIS Freeman Chair in China Studies*, Center for Strategic and International Studies (březen 2008).
- BBC News (2008) „China Loses WTO Car Parts Dispute“, *BBC News* (18. července).
- Bečka, Jan (2007) *Dějiny Barmy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Beneš, Vít (2008) „Diskurzivní analýza“, in P. Drulák (ed.) *Jak zkoumat politiku: Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*, s. 92–124. Praha: Portál.
- Berkofsky, Axel (2007) „Europe Gets Tough on China“, *Far Eastern Economic Review* 1 (leden): 42–44.
- Bertelsmann Stiftung. Online: www.bertelsmann-transformation-index.de/.

- Bezpečnostní strategie ČR* (2003). Online: www.army.cz/assets/files/8492/Bezpe_nostn_strategie_R_-_prosinec_2003.pdf.
- Bílková, Veronika (2008) „Účel nebo prostředek? Lidská práva v zahraniční politice České republiky“, *Mezinárodní politika* 12: 9–11.
- Bílková, Veronika (2009) „Lidskoprávní rozměr české zahraniční politiky“, in M. Kořan a kol. *Česká zahraniční politika v roce 2008. Analýza ÚMV*, s. 335–336. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Bondy, Egon (2000) „Interview“, *Haló noviny* (6. březen).
- Bondy, Egon (2007) „Nejsem zapšklý stařec, interview (poslední rozhovor)“, *Právo. Literární příloha Salon* (19. dubna).
- Brooks, David (2000) *Bobos in Paradise, The New Upper Class and How They Got There*. New York: Simon & Schuster.
- Brown, Andrew (1998) „Narrative, Politics and Legitimacy in an IT Implementation“, *Journal of Management Studies* 35: 35–58.
- Brynen Rex–Bahgat Korany (1995, 2008) *Noble, Paul: Political Liberation and Democratisation in the Arab World, Volume 1 and 2, Theoretical Perspectives*. Boulder Londýn: Linne Rienner Publisher..
- Buchert, Viliam (2006) „Nepodlézejme Rusku a Číně“, *Mladá fronta DNES* (13. března).
- Bull, Hedley (1977) *Anarchical Society*. New York: Columbia University Press.
- Bureš, Jaroslav (2004) „Česká zahraniční politika vůči Středomoří a Blízkému východu“, in O. Pick–V. Handl (eds.) *Zahraníční politika České zahraniční politiky 1993–2004*, s. 121–133. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Bureš, Jaroslav (2008) „Blízký východ, Středomoří a Afghánistán v české zahraniční politice“, in M. Kořan a kol. *Česká zahraniční politika v roce 2007. Analýza ÚMV*, s. 268–295. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Bureš, Jaroslav (2009) „Blízký východ, Středomoří a Afghánistán v české zahraniční politice“, in M. Kořan a kol. *Česká zahraniční politika v roce 2008. Analýza ÚMV*, s. 240–269. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Burma Center Prague (2009) „Hladomor v Barmě“. Online: www.burma-center.org/dmsbambus/.
- Bussinessinfo.cz – Oficiální portál pro podnikání a export. Online: www.bussinesinfo.cz.
- Callahan, Mary P. (2007) *Political Authority in Burma's Ethnic Minority States: Devolution, Occupation, and Coexistence*. Washington: East-West Center.
- Carnegie Endowment for International Peace. Online: www.carnegieendowment.org/.
- Center for Research and Strategic Studies (2006) „Iraqi Opinion Pool“ (listopad). Online: www.iraq-crss.org.

- Centrum politických a strategických studií al-Ahrám (2006), *Arabská strategická zpráva 2005–2006* (arabsky), Káhira.
- Centrum politických a strategických studií al-Ahrám (2007) *Arabská strategická zpráva 2006–2007* (arabsky), Káhira.
- Coicaud, Jean-Marc (2002) *Legitimacy and Politics: a Contribution to the Study of Political Right and Political Responsibility*. Cambridge: Cambridge University Press.
- COM (1995) 279 final. *A Long Term Policy for China – Europe Relations*. Brusel (5. července).
- COM (1998). *Building a Comprehensive Partnership with China*. Brusel (25. března).
- COM (2001). *Communication and Future Steps for a more Effective EU Policy EU Strategy towards China: Implementation of the 1998 Communication and the Future Steps for a more Effective EU Policy*. Brusel.
- COM (2005) 311 final. *European Union Development Policy: The European Consensus*. Brusel.
- COM (2006) 631 final. *EU–China: Closer partners, growing responsibilities*. Brusel (24. října).
- COM (2007) 72 final. *EU Code of Conduct on Division of Labour in Development Policy*. Brusel.
- Constitution of the Republic of the Union of Myanmar* (2008). Online: www.scribd.com/doc/7694880/Myanmar-Constitution-2008-English-version.
- Council of the European Union (2003) „A Secure Europe in a Better World, European Security Strategy“. Brusel (12. prosince). Online: www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf.
- Council of the European Union (2005) „EU–U.S. Declaration on Working Together to Promote Democracy and Support Freedom, The Rule of Law and Human Rights Worldwide“, 10307/05. Washington (20. června).
- Council of the European Union (2006) „Joint Statement“, 9th EU–China Summit, Helsinki (9. září).
- Coverdill, James E.–William Finlay (1995) „Understanding Mills Via Mill-type Methods: An Application of Qualitative Comparative Analysis to a Study of Labor Management in Southern Textile Manufacturing“, *Qualitative Sociology* 18(4): 457–478.
- Creed, Douglas–Maureen Scully–John Austin (2002) „Clothes Make the Person? The Tailoring of Legitimizing Accounts and the Social Construction of Identity“, *Organization Science* 13 (5): 475–496.
- CVVM (2003) „Postoje obyvatel ČR k útoku na Irák a názory na roli Spojených států v mezinárodní politice“ (3.–10. března). Praha: CVVM.

- CVVM (2005) „Irák z pohledu veřejného mínění“ (14.–21. února). Online: www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100455s_pm50318.pdf.
- CzechTrade. Online: www.czechtrade.cz.
- Čadová-Horáková, Naděžda (2007) *Postoje českých občanů k Evropské unii a jejímu rozšiřování*. Praha: CVVM.
- Čechurová, Olga (1996) „Tibet, Čína a naši politici“, *Mladá fronta DNES* (3. ledna). Česká centra. Online: www.czechcentres.cz.
- Česká národní banka (2008) „Přímé zahraniční investice v ČR, k r. 2006“. Online: www.cnb.cz/m2export/sites/www.cnb.cz/cs/statistika/platebni_bilance_stat/publikace_pb/pzi/PZI_2006_CZ.pdf.
- Česká národní banka (nedatováno) „Přímé zahraniční investice do ČR za rok 2007“. Online: www.cnb.cz/cs/statistika/platebni_bilance_stat/pzi/pzi_2007_toky/index.html.
- Česká redakce BBC (2003) „Rozhovor s Janem Kavanem“, *BBC CZECH.com* (23. června). Online: www.bbc.co.uk/czech/interview/030528_kavan.shtml.
- Česká rozvojová agentura. Online: www.rozvojovestredisko.cz.
- České předsednictví EU (2009) „Pracovní program a priority ČR během předsednictví v Radě EU“ (14. května). Online: www.eu2009.cz/cz/czech-presidency/programme-and-priorities/program-a-priority-478/.
- Český statistický úřad (2008) „Zahraněční obchod za leden 2008 až prosinec 2008 podle zemí“. Online: [www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/54003132E/F/\\$File/6001081204b.pdf/](http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/54003132E/F/$File/6001081204b.pdf/).
- Český statistický úřad (2009) „Obchodní bilance ČR s ČLR, období 2000–2008“.
- ČT 24 (2008) „Václav Havel v Otázkách Václava Moravce“ (24. března).
- ČT 24 (2009a) „Havel na Foru 2000“ (12. října).
- ČT 24 (2009b) „Kardinál Miloslav Vlk v Otázkách Václava Moravce“ (27. září).
- ČTK (2004a) „Česko kritizuje volby v Bělorusku“, *Lidové noviny* (22. října).
- ČTK (2004b) „Veďte nás, řekli Havlovi kubánští exulanti“, *Lidové noviny* (6. května).
- ČTK (2005a) „Česko bude podporovat demokraty na Kubě“, *Hospodářské noviny* (28. prosince).
- ČTK (2005b) „Textilky letos propustily osminu zaměstnanců“, *Hospodářské noviny* (24. srpna).
- ČTK (2006a) „Český textil: tržby klesají“, *Hospodářské noviny* (23. srpna).
- ČTK (2006b) „Vondra kritizoval Kubu, Bělorusko i Barmu za porušování lidských práv“, *Právo* (29. září).
- ČTK (2008) „Factum Invenio: Veřejnost se staví pozitivně k hrám v Číně“ (6. srpna).

- ČTK (2009a) „České kapely zahrají na podporu svobodného Tibetu“ (18. března).
- ČTK (2009b) „Hradecký kraj vlajku Tibetu vyvěsit odmítl, udělal to vicehejtman“, ČTK (10. března).
- ČTK (2009c) „Lidé si dnes připomenou výročí protičínské povstání Tibeťanů“ (10. března).
- ČTK (2009d) „Velká města v Karlovarském kraji vyvěsila tibetskou vlajku“ (10. března).
- Dělnická strana (2008) „Program Dělnické strany“. Online: www.delnicka-strana.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=74&Itemid=103.
- Der Spiegel* (2006) „Nabbing Know How in China“, (22. února). Online: www.spiegel.de.
- Diana [sic] (2008) „Marilia (12): Žiju mezi odpadky“. *Bravo* 10/6/2008: 8.
- Diller, Janelle M. (1997) „The National Convention: an impediment to the restoration of democracy“, in P. Carey (ed.) *Burma: The Challenge of Change in a Divided Society*. Basingstoke: Macmillan.
- Diskusní setkání Amálie (2008), Knihovna Václava Havla.
- Dlouhá, Gabriela (2008) „Podpora demokracie v pojetí české zahraniční politiky“, *Mezinárodní politika* 2008 (12): 11–14.
- Dobin, James et al. (2003) *America's Role in Nation Building From Germany to Iraq*. Santa Monica–Arlington–Pittsburgh: RAND.
- Dolejší, Václav (2004) „Barmští disidenti se poučí v Česku“, *Mladá fronta DNES* (8. září).
- Dopis Paroubka Havlovi (2009) iDNES. Online: zpravy.idnes.cz/radarova-prestrelka-paroubka-a-havla-trva-sef-cssd-neslevil-z-kritiky-1ko-/domaci.asp?c=A090921_102454_domaci_jw.
- Drulák, Petr (2009a) „Přestaňme dohánět a začněme tvořit! Budoucnost českého oboru mezinárodních vztahů“, *Mezinárodní vztahy* 3: 95–109.
- Drulák, Petr (2009b) „Syntéza teorií mezinárodních vztahů cestou jejich destrukce“, in P. Barša a kol. *Dialog teorií. Filozofická dilemata výzkumu mezinárodních vztahů*. Praha: SLON.
- Drulák, Petr a kol. (2008) *Jak zkoumat politiku: kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. Praha: Portál.
- Drulák, Petr–Mats Braun et al. (2010) *The Quest for the „National Interest“: a Methodological Reflection on Czech Foreign Policy*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Drulák, Petr–Vít Střítecký a kol. (2010) *Hledání českých zájmů: mezinárodní bezpečnost*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Drulák, Petr–Vladimír Handl a kol. (2010) *Hledání českých zájmů: vnitřní rozmanitost a vnější akceschopnost*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.

- Državen zavod za statistika, Republika Makedonija. Online: www.stat.gov.mk/.
- Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska. Online: www.dzs.hr/.
- Duffield, Mark (2001) *Global Governance and the New Wars: The Merging of Development and Security*. Londýn: Zed Books.
- East, Maurice A. (1973) „Size and Foreign Policy Behavior: A Test of Two Models“, *World Politics* 25 (4): 556–576.
- ECONNECT. Online: zpravodajstvi.ecn.cz/index.stm.
- Economist Intelligence Unit (2008) „The Economist Intelligence Unit’s Index of Democracy“. Online: graphics.eiu.com/PDF/Democracy%20Index%202008.pdf.
- Elster, Jon (1997) „The Market and the Forum. Three Varieties of Political Theory“, in J. Bohman–W. Rehg (eds.) *Deliberative Democracy. Essays on Reason and Politics*. Cambridge: MIT Press.
- Escobar, Arturo (1995) *Encountering Development: The Making and the Unmaking of the Thirld World*. Princeton: Princeton University Press.
- EU Business (2006) „EU Warns European Business of Hi-tech Challenge from China, India“, *EU Business* (31. března). Online: [www.eubusiness.com.Rd/06033152104.xvdm7a1r](http://www.eubusiness.com/Rd/06033152104.xvdm7a1r).
- EU–China Relations: Commission sets out its strategy (24. října 2006). Online: europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/06/1454&format=HTML.
- EU–China Trade in Facts and Figures (2008), MEMO/08/580, Brusel (23. září). Online: trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2007/l11/1104/tradoc_136870.pdf.
- European Commission (2003) „Commission Policy Paper for Transmission to the Council and The European Parliament, A Maturing Partnership-Shared Interests and Challenges in EU-China Relations“. Brusel (10. září).
- European Commission (2005) „Attitudes towards Development Aid“, *Special Eurobarometer* 222.
- European Commission (2006a) „A Policy paper on EU-China trade and investment: Competition and Partnership“, *Commision Working Document: Accompanying COM* (2006) 631 final: Closer partnership, Growing Responsibilities. Brusel (24. října).
- European Commission (2006b) „Attitudes towards European Union Enlargement“, *Special Eurobarometer* (červenec).
- European Commission (2006c) „Launch of European Commission paper: EU-China: Trade and Investment – Competition and Partnership, Peter Mandelson comments to the press“ (24. prosince). Online: ec.europa.eu/commission_barroso/ashton/speeches_articles/sppm124_en.htm.

- European Commission (2006d) „Launch of European Commission paper: EU-China: Trade and Investment – Competition and Partnership, Peter Mandelson comments to the press“ (24. října). Online: trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/october/tradoc_130816.pdf.
- European Council (2005) „Council Conclusions: Accelerating Progress towards Achieving the Millenium Development Goals“ (2. května).
- European Parliament (2002) „Resolution on the Commission Communication on Europe and Asia: A Strategic Framework for Enhanced Partnership“, Com (2001) 469-C5-0255/2002-2002/2120 (COS), Strasbourg (5. září).
- European Parliament (2005) „Resolution of on Relation between European Union, China and Taiwan and Security in the Far East“, RSP/2005/2554 (6. července).
- European Partnership for Democracy (2009) „Report from the Conference: Building Consensus about EU Policies on Democracy Support“ (9. března). Online: www.eupd.eu/uploads/68f92bc22fcb0184b90bbb2e6e73b62.pdf.
- Eurostat (2008a) „EU bilateral trade and Trade with the World: China“, *Eurostat*, DG Trade Statistics (10. října).
- Eurostat (2008b) „EU-27 Foreign Direct Investments to Brazil, Russia, India and China Increased by More than 50% in 2007“, *Statistics in Focus* 64: 5. Online: epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-08-064/EN/KS-SF-08-064-EN.PDF.
- Eurostat (2008c) „FDI outflows to the BRIC countries by main EU investing country“, *Statistics in Focus* 64: 4.
- Eurostat (2009) „Rate of return EU FDI outward stock in BRIC countries“, *Eurostat: EU-27 (2004–2008), EU-25 (2003)*.
- Failed States Index 2009*. The Fund for peace. Online: www.fundforpeace.org.
- Fairclough, Norman (1989) *Language and Power*. Londýn: Longman.
- Fairclough, Norman (1992) *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman (1995) *Critical Discourse Analysis: the Critical Study of Language*. Londýn: Longman.
- Fairclough, Norman (2001) „The Dialectics of Discourse“, *Textus* XIV, s. 231–242. Online: www.ling.lancs.ac.uk/staff/norman/2001a.doc.
- Fairclough, Norman (2003) *Analyzing Discourse: Textual analysis for social research*. Londýn: Longman.
- Fairclough, Norman (2005a) „Critical Discourse Analysis in Trans-Disciplinary Research on Social Change: transition, re-scaling, poverty and social inclusion“, *Lodz Papers in Pragmatics* 1: 37–58. Online: www.ling.lancs.ac.uk/staff/norman/Critical%20discourse%20analysis%20in%20trans.doc.

- Fairclough, Norman (2005b) „Critical discourse analysis, organizational discourse, and organizational change“, *Organization Studies* 26: 915–939.
- Fairclough, Norman (2005c) „Critical discourse analysis“, *Merges Linguistiques* 9: 76–94. Online: www.ling.lancs.ac.uk/staff/norman/critdiscanalysis.doc.
- Fairclough, Norman–Ruth Wodak (1997) „Critical Discourse Analysis“, in T. Van Dijk (ed.) *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, 2: 258–284.
- Fajmon, Hynek (2003) „Lze vyvážet demokracii silou?“ (20. března). Online: www.revuepolitika.cz/clanky/789/valka-v-iraku-a-ceske-zajmy/.
- Fattah, Moataz, Abdel (2006) *Democratic Values in the Muslim World*. Cairo: The American University in Cairo Press.
- Federalní závod za statistiku. Online: www.fzs.ba/.
- Felbermayr, Gabriel J.–Farid Toubal (2007) „Cultural Proximity and Trade“, Working Paper (únor 2007).
- Ferrero-Waldner, Benita–Peter Mandelson (2006) „A New Way to Do Business with China“, *International Herald Tribune* (22. října).
- Filáčková, L. (2008) „Maminčiny vděčné slzy štěstí“, *Chvilka pro tebe* 17/12/2008: 22.
- Financial Times* (2006) „EU Refuses to Yield on China Status“, (21. září).
- Financial Times* (2007a) „EU issues threat to China growing trade gap“, (23. listopadu).
- Financial Times* (2007b) „Surplus Fuels EU-China War of Words“, (12. června).
- Financial Times* (2008) „China and EU Address Trade Issues“, (25. dubna).
- Fiske, Susan T. (1993) „Controlling Other People: The impact of power on stereotyping“, *American Psychologist* 48 (5): 621–628.
- Foreign Ministry of the People's Republic of China (2003) *Policy Paper on the EU*. Beijing: FMPRC.
- Foucault, Michel (1975) *Surveiller et punir: naissance de la prison*. Paris: Gallimard.
- Foucault, Michel (1976) *La volonté de savoir. Histoire de la sexualité*. Svazek 1. Paris: Gallimard.
- Fox, John–François Godement (2009) *A Power Audit of EU–China Relations, European Council on Foreign Relations*. Londýn: European Council on Foreign Relations.
- Freedom House „Freedom in the World“. Online: www.freedomhouse.org/template.cfm?page=15/.
- Fürst, Rudolf (2005) „Politické vnímání Číny v Čechách: Mezi věcností a nevěcností, orientalismem a okcidentalismem“, *Mezinárodní vztahy* (3): 24–43.
- Fürst, Rudolf (2007) „Strategické partnerství EU–ČLR: příležitost, skutečnost, eufemismus“, *Mezinárodní vztahy* (1): 7–24.
- Fürst, Rudolf (2010) *Česko-čínské vztahy po roce 1989*. Praha: Karolinum (v tisku).

- Gaile, Gary L.–Richard Grant (1989) „Political-Economic Strength“, *Economic Geography* 65 (4): 329–337.
- Galtung, Johan–Mari H. Ruge (1965) „The Structure of Foreign News: The Presentation of the Congo, Cuba and Cyprus Crises in Four Norwegian Newspapers“, *Journal of Peace Research* 2 (1): 64–90.
- General Affairs & External Relations Council (2009) „Council Conclusion in Iraq“ (15.–16. června, 23.–24. února), 6821/09 ANEX, DG E V.
- Geographical Distance Calculator. Online: www.undenial.com/postcode/dist.php/.
- Gilman, Sander L. (1985) *Difference and Pathology: Stereotypes of Sexuality, Race, and Madness*. Ithaca: Cornell University Press.
- Global Witness* (2005) „A Choice for China: Ending the Destruction of Burma's Northern Frontier Forests“ (říjen 2005). Online: www.illegal-logging.info/uploads/choice_for_china_Eng.doc.
- Godement, François (2008) „Playing with Europe's Soft Agenda, Introduction“, Council on Foreign Relations (ECFR), Asia Centre, *China Analyses* 20 (prosince): 1–2.
- Goertz, Gary (2006) „Assessing the Trivialness, Relevance, and Relative Importance of Necessary or Sufficient Conditions in Social Science“, *Studies in Comparative International Development* 41 (2): 88–109.
- González, Carlos (2004) „Pražské memorandum je dalším krokem na cestě Kuby ke svobodě“, *Lidové noviny* (10. listopadu).
- Gourevitch, Petr (2003) „US-European Relations Post – Iraq“. Council for European Studies, Columbia University. Online: www.ces.columbia.edu/pub/Gourevitch_sep03.html.
- Green, Stephan (2004) „China's Quest for Market Economy Status“. Association for Asian Research (10 June). Online: www.asianresearch.org/articles/2259.html.
- Grohová, Johana (2004) „Česko bude podporovat disidenty v cizích zemích“, *Mladá fronta DNES* (19. července).
- Grohová, Johana (2006) „Evropa běloruské volby odsoudila, chce tvrdší sankce“, *Mladá fronta DNES* (2. března).
- Guardian* (2007) „China overtakes Germany as World's No. 3 Carmaker“ (20. července) s odvoláním na Worldwide Institute, Washington.
- Habermas, Jürgen–McCarthy, Thomas (1989) *The Theory of Communicative Action*. Boston: Beacon Press.
- Habermas, Jürgen (2002) „Tři normativní modely demokracie“, in I. Shapiro–J. Habermas (eds.) *Teorie demokracie dnes*. Praha: Filosofia.
- Halliday, Michael–Alexander Kirkwood (1994) *An Introduction to Functional Grammar*. Londýn: Edward Arnold.

- Haló noviny (2008) „Rozvojová spolupráce v jedněch rukách“ (13. února).
- Havel, Václav (1978) *Moc bezmocných*. Hrádeček (samizdat).
- Havel, Václav (1984) „Politika a svědomí“. Děkovný projev k udělení čestného doktorátu Univerzity Toulouse-le Mirail (14. března).
- Havel, Václav (1985) *Anatomie jedné zdrženlivosti*. Esej pro mírový kongres v Amsterdamu a mezinárodní sborník o evropské identitě (samizdat).
- Havel, Václav (1986a) *Děkovná řeč za Erasmovu cenu* (samizdat).
- Havel, Václav (1986b) *O smyslu Charty 77* (samizdat).
- Havel, Václav (1991) „Novoroční projev prezidenta ČSSR Václava Havla“ (1. ledna), pronesený v čs. televizi a v čs. rozhlasu. Československá zahraniční politika: FMZV. Praha.
- Havel, Václav (2002) „Projev před summitem NATO v Praze“. Online: www.estav.cz/zpravy/nato003.asp.
- Havel, Václav (2003) „Vězení nemůže změnit duši národa“, *Lidové noviny* (17. října).
- Havel, Václav (2004a) „Bělorusko – náš nový východní soused“, *Mladá fronta DNES* (19. března).
- Havel, Václav (2004b) „Nepodléhejme rétorice diktátora Castra“, *Mladá fronta DNES* (17. září).
- Havel, Václav (2005) rozhovor s Renatou Kalenskou“ *Lidové noviny* (17. prosince).
- Havel, Václav (2006) „Neustupujme Castrovi“, *Mladá fronta DNES* (13. června).
- Havel, Václav a tibetský dalajlama (1990) Společná výzva tibetského dalajlamy a prezidenta ČSSR (4. února), Československá zahraniční politika. Dokumenty. Praha: FMZV.
- Havel, Václav–Lech Walesa (2006) „Proč Alexandr Lukašenko v Bělorusku prohraje“, *Mladá fronta DNES* (17. března).
- Havel, Václav–Árpád Göncz–Lech Walesa (2003) „Cuba libre!“, *Mladá fronta DNES* (18. září).
- Holslag, Jonathan (2006) „The European Union and China: The Great Disillusion“, *European Foreign Affairs Review* 2 (4): 555–579.
- Homoláč, Jiří (2006) „Diskurs o migraci Romů na příkladu internetových diskusí“, *Sociologický časopis* 42 (2): 329–351.
- Horký, Ondřej (2009) „Rozvojový rozměr české zahraniční politiky: Nástroj zahraniční politiky nebo snižování globální chudoby?“, in M. Kořan a kol. *Česká zahraniční politika v roce 2008. Analýza ÚMV*, s. 344–361. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Hradečný, Pavel (2008) *Dějiny Albánie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Hradečný, Pavel–Růžena Dostálová–Věra Hrochová–Pavel Oliva–Vladimír Vavřínek (1998) *Dějiny Řecka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

- Chandler, David (2007) „The Security-Development Nexus and the Rise of ‘Anti-Foreign’ Policy“, *Journal of International Relations and Development* 10 (4): 362–386.
- China’s trade balance with main partners, China: EU bilateral trade and trade with the World, DG Trade statistic (10. 12. 2008): 4.
- Christensen, Russ–Sann Kyaw (2006) *The Pa-O. Rebels and Refugees*. Chiang Mai: Silkworm Books.
- Informační systém výzkumu, vývoje a inovací „Výzkum, vývoj a inovace podporované z veřejných prostředků ČR“. Online: aplikace.isvav.cvut.cz/prepareProjectForm.do.
- Inglehart-Welzel Cultural Map of the World. Online: www.worldvaluessurvey.org/.
- International Crisis Group (2003) „Myanmar Backgrounder: Ethnic Minority Politics“. Asia Report 52 (7. května). Bangkok/Brusel.
- Irak.cz. Online: Irak.cz/.
- Jahn, Martin (2005) „Smlouva s Čínou lepší být nemohla“, *Hospodářské noviny* (14. prosince).
- Jarmara, Tomáš (2006) „Mezi EU a USA – koncept české zahraniční politiky“. Online: www.masarykovaakademie.cz/index.php?option=com.
- Jaworski, Adam–Dariusz Galasinski (2000) „Vocative Address Forms and Ideological Legitimation in Political Debates“, *Discourse Studies* 2 (1): 35–53.
- Jehlička, Marek (2008) „Zelení přijali delegaci z Tchaj-wanu“, rozhovor s Kateřinou Jacques. Online: www.zeleni.cz/8110/clanek/zeleni-prijali-delegaci-z-taiwanu/.
- Jeník, Tomáš (2004) „Češi na Floridě radili, co dělat po Castrovi“, *Lidové noviny* (11. listopadu).
- Johnstone, Barbara–Christopher Eisenhart (2008) *Rhetoric in Detail: Discourse analyses of rhetorical talk and text*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Joint Kokang-Wa Hummanitarian Needs Assessment Team (2003) „Replacing Opium in Kokang and Wa Special Regions, Shan State, Myanmar“. Yangon: UNODC.
- Jost, John T.–Brenda Major (2001) *The Psychology of Legitimacy: emerging perspectives on ideology, justice and intergroup relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kahn, Kim Fridkin (1996) *The Political Consequences of Being a Woman: How Stereotypes Influence the Conduct and Consequence of Political Campaigns*. New York: Columbia University Press.
- Karlas, Jan (2008) „Komparativní případová studie“, in P. Drulák (ed.) *Jak zkoumat politiku: kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*, s. 62–91. Praha: Portál.

- Kaufmann, Daniel–Aart Kraay–Massimo Mastruzzi (2008) „Governance Matters VII. Aggregate and Individual Governance Indicators 1996–2007“. The World Bank (červen 2008).
- Keohane, Robert O.–Nye, Joseph (1977) *Power and Interdependence, World Politics in Transition*. Boston: Little, Brown and Company.
- Kingston, Paul (2004) „States-within-States: Historical and Theoretical Perspectives“, in P. Kingston–I. S. Spears (eds.) *States-within-State: Incipient Political Entities in the Post-Cold War Era*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kis, János (1997) *Současná politická filosofie*. Praha: Oikoymenh.
- Kissinger, A. Henry (1957) *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace 1812–1822*. Boston: Houghton Mifflin.
- Kissinger, A. Henry (1994) *Diplomacy*. New York: Simon and Schuster.
- Klaus chce, aby čeští politici byli v irácké krizi jednotní (2003). *Zahraniční politika ČR*. Data, 2003/3.
- Klaus, Václav (2003) „Jak vidím tuto válku“, článek prezidenta Václava Klause pro deník *Mladá fronta dnes* (25. března). *Zahraniční politika České republiky. Dokumenty 2003/3*, 6–7.
- Klicperová, Lenka (2008) „Nejen o černých Čěších v Namibii“, *IN Magazin* (2. ledna): 24.
- Klimeš, David (2006) „Mezi Havlem, USA a ODS“, *Mladá fronta plus*, rubrika Profil Alexandra Vondry (22. září).
- Kořan, Michal (2008a) *Člověk, poznání a mezinárodní politika. Pragmatismus a vědecký realismus jako filosofie vědy v mezinárodních vztazích*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Kořan, Michal (2008b) „Jednopřípadová studie“, in P. Drulák, Petr (ed.) *Jak zkoumat politiku? Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*, s. 29–61. Praha: Portál.
- Krajane.net. Online: krajane.radio.cz/.
- Král, David–Lukáš Pachta (2004) *Česká republika a Irácká krize: formování české pozice*. Praha: Institut pro evropskou politiku EUROPEUM.
- Krasney, Jana–Blanka Medková–Sylva Táborská–Marie Hokrová (2008): *Rozvojový svět a rozvojová spolupráce v českých médiích*. Praha: Člověk v tísni.
- Kratochvíl, Petr (2009) „Návrat k normativitě: Národní zájem jako teoretická kategorie“. *Politologický časopis* 16 (1): 3–20.
- Kratochvíl, Petr (2010) *Původ a smysl národního zájmu*. Brno: CDK.
- Kratochvíl, Petr–Petr Drulák (eds.) (2009) *Encyklopedie mezinárodních vztahů*. Praha: Portál.
- Kratochvíl, Friedrich (2006) „Constructing a New Orthodoxy? Wendt’s ‚Social Theory of International Politics‘ and the Constructivist Challenge“, in S. Guzzi-

- ni–A. Leander (eds.) *Constructivism and International Relations. Alexander Wendt and his critics*. Londýn a New York: Routledge.
- Krejčí, Oskar (1993) *Český národní zájem a geopolitika*. Praha: Universe.
- Krpec, Oldřich (2009) *Národní zájmy v moderní demokracii – Česká republika*. Brno: Masarykova univerzita.
- KSČM (2003) „Stanovisko KSČM k válce k Iráku“ (9. března). Online: www.ksm.cz/dokumenty/stanovisko-ksm-k-valce-proti-iraku.htm9/.
- Kužilek, Oldřich (1996) „Tchajwanská demokracie potřebuje naši podporu“, *Mladá fronta DNES* (14. března).
- Kužilek, Oldřich (1997) „Lidská práva platí všude stejně“, *Lidové noviny* (15. listopadu).
- Kyodo News (2008) „EU Wants Burma at Top of Int’l Agenda“, *Kyodo News* (4. ledna).
- Lakoff, George–Mark Johnson (1980) *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Laslett, Peter (1956) *Philosophy, Politics and Society*. Oxford: Oxford Press.
- Lewa, Chris (2003) „Conflict, Discrimination and Humanitarian Challenges in Northern Arakan State“. Forum Asia, Bangkok. EU–Burma Day 2003 Conference, Brusel (8. října). Online: www.burmalibrary.org/docs/Chris-EU_Paper.htm.
- Lewis, Jeffrey (2008) „EU Policy on Iraq: The Collapse and Reconstruction of Consensus – Based Foreign Policy“. *Working Paper* 08-9 (červenec). Dublin: European Institute.
- Linek, Lukáš (2004) *Důvěra k lidem z různých zemí*. Praha: CVVM.
- Lintner, Bertil (1997) *The Kachin: lords of Burma’s northern frontier*. Londýn: Teak House.
- Lippman, Walter (2004) *Public Opinion*. New York: Dover Publications.
- Lisbonne-de Vergeron, Karine (2007) *Contemporary Chinese Views of Europe*. Chatham House: Foundation Robert Schuman.
- Literární noviny* (2008) „Charta 2008“, 52. Online: literarky.cz/index_o.php?p=clanek&id=6151&rok=2008&cislo=52.
- Lomová, Olga (2008) „Krátkozraká lhostejnost“, *Literární noviny* 14 (8). Online: literarninoviny.cz/index_o.php?p=clanek&id=5935.
- Ma Thanegi (2002) „The Green Mile“, *Myanmar Times* (11.–17. března).
- Machiavelli, Niccolò (1531) „Discorsi sopra la prima Deca di Tito Livio“. Online: it.wikisource.org/wiki/Discorsi_sopra_la_prima_Deca_di_Tito_Livio.
- Machiavelli, Niccolò (1995) „Il Principe“. Online: www.liberliber.it/biblioteca/m/machiavelli/il_principe/html/index.htm.

- Mandelson urges action to reverse sliding EU investment in China, Tianjin (2008), European Commission Trade Issues (26. září). Online: ec.europa.eu/trade/issues/bilateral/countries/china/pr260908_en.htm.
- Mandelson, Peter (2006) „Europe has to accept fierce competition, China has to ensure it is fair competition“. China, Bilateral Trade Issues. Strasburg: European Commission (24. října). Online: ec.europa.eu/trade/issues/bilateral/countries/china/pr241006_en.htm/.
- Manners, Ian (2002) „Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?“, *Journal of Common Market Studies* 40 (2): 235–258.
- Mansoor, Ali–Bryce Quillin (eds.) (2006) *Migration and Remittances: Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Washington, D.C.: The World Bank, Europe and Central Asia Region.
- Masaryk, Tomáš Garrigue (1896) *Ideály humanitní*. Praha: Melantrich.
- Masaryk, Tomáš Garrigue (1969) *Česká otázka*. Praha: Melantrich.
- Mathews, Jessica T. (2009) „Anniversary of the Iraq War and Lessons learned in the Last Five Years“. Carnegie Endowment for Peace and Democracy. Online: www.carnegieendowment.org/events/?fa=eventDetail&id=1107.
- McGarty, Craig–Vincent Yzerbyt–Russel Spears (eds.) (2002) *Stereotypes as Explanations: The Formation of Meaningful Beliefs about Social Groups*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Medeiros, Evan–Taylor M. Fravel (2003) „China’s New Diplomacy“, *Foreign Affairs* 6 (listopad–prosinec): 22–35.
- Mediainfo.cz (2005). Online: www.mediainfo.cz/temata-na-internetu/460.htm/.
- Meinecke, Friedrich (1933) *Staat und Persönlichkeit*. Berlin: Mittler & Sohn.
- Mladá fronta DNES* (1996) „Tchajwanská demokracie potřebuje podporu“ (14. března).
- Milliken, Jennifer (1999) „The Study of Discourse in International Relations: A Critique of Research and Methods“, *European Journal of International Relations* 5 (2): 225–254.
- Min, Zin (2009) „Ethnic Minorities Hold the Key to Burma’s Future“, *The Irrawaddy* (23. ledna). Online: www.irrawaddy.org/article.php?art_id=14979.
- Ministerstvo kultury ČR. Online: www.mkcr.cz/.
- Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR (2005) „Exportní strategie ČR pro období 2006–2010“. Online: www.businessinfocz.cz/clanek/strategie-oez-cr-v-zahranici/obsah/1001537/37876/ (2007).
- Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR. Online: www.mpo.cz/.
- Ministerstvo vnitra ČR „Seznam občanských sdružení“. Online: aplikace.mvcr.cz/rady/sdruzeni/index.html.

- Ministerstvo zahraničních věcí ČR (2001) „Konceptce zahraniční rozvojové pomoci ČR na léta 2002–2007“. Praha (prosinec). Online: www.businessinfo.cz/files/2005/070628_koncepce_zrs_02-07.pdf.
- Ministerstvo zahraničních věcí ČR (2002) „Konceptce české zahraniční politiky v oblastech lidských práv na období let 2000–2002“. Praha (27. února). Online: www.mzv.cz/public/d7/13/45/18610_14945_text_fin_2002.doc.
- Ministerstvo zahraničních věcí ČR (2003) „Konceptce zahraniční politiky České republiky na léta 2003–2006“. Online: old.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=4191.
- Ministerstvo zahraničních věcí ČR (2005) „Konceptce transformační spolupráce“ (26. dubna). Online: www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/lidska_prava/transformacni_spoluprace_1/koncepce_transformacni_spoluprace.html.
- Ministerstvo zahraničních věcí ČR (2006–2007) „Česká republika v Asii: Strategie rozvoje vztahů se zeměmi a oblastmi Asie“, Odbor států Asie a Pacifiku MZV, interní materiál (nepublikováno).
- Ministerstvo zahraničních věcí ČR (2007) „Vztahy ČR k zemím Asie a Pacifiku“, in *Zpráva o zahraniční politice České republiky za období od ledna 2007 do prosince 2007*. Online: old.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=35365/.
- Ministerstvo zahraničních věcí ČR (2009a) „FAQ: Často kladené otázky o transformační spolupráci“ (28. února). Online: www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/lidska_prava/transformacni_spoluprace_1/faq_casto_klade_ne_otazky_o_transformacni.html.
- Ministerstvo zahraničních věcí ČR (2009b) „Program konference Building EU consensus on democracy support“ (27. února). Online: www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/lidska_prava/aktualne/building_consensus_about_eu_policies_on.html.
- Ministerstvo zahraničních věcí ČR. Online: www.mzv.cz/.
- Ministerstvo zahraničních věcí ČR (2009) „Sektorové priority českého předsednictví EU 2009 – Lidská práva a transformační politika a rozvojová spolupráce“ (25. března). Online: www.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=34651.
- Ministr zahraničí Karel Schwarzenberg pro ČTK (17. 3. 2008).
- Moravcsik, Andrew (1997) „Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics“, *International Organization* 51 (4) 513–553.
- Moravcsik, Andrew (1998) *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. Londýn: Routledge Press/UCL Press.
- Morgenthau, Hans J. (1993) *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*. Boston: McGraw-Hill.
- Morgenthau, Hans J. (1952) „Another ‚Great Debate‘: The National Interest of the United States“, *The American Political Science Review* 46 (4) (prosinec): 961–988.

- Nakhleh, Luay–Tandy Warnow–Don Ringe–Steven N. Evans (2005) „A Comparison of Phylogenetic Reconstruction Methods on an Indo-European Dataset“, *Transactions of the Philological Society* 103 (2): 171–192.
- National Institute of Statistics, Rumunsko. Online: www.insse.ro/.
- National Statistical Institute, Republic of Bulgaria. Online: www.nsi.bg/.
- National Statistical Service of Greece. Online: www.statistics.gr/.
- Nečas, Petr (2001) „Memorandum k budování plně profesionálních ozbrojených sil“. Praha (červenec 2001). Online: www.ods.cz/docs/dokumenty/necas-memorandum.pdf.
- Nečas, Petr (2003) „Válka v Iráku a české zájmy“, *Revue Politika* 2003 (4). Online: www.cdk.cz/rp/clanky/107/valka-v-iraku-a-ceske-zajmy.
- Nincic, Miroslav (1999) „The National Interest and Its Interpretation“, *Review of Politics* 61 (1): 29–56.
- Nurmi, Hannu–Janusz Kacprzyk (2007) „Fuzzy Sets in Political Science: An Overview“, *New Mathematics and Natural Computation* 3 (3): 281–299.
- Nye, Joseph S., Jr. (2004) *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.
- Oneal, John R.–Bruce Russett–Mochael L. Berbaum (2003) „Democracy, Interdependence, and International Organizations, 1885–1992“, *International Studies Quarterly* 47 (3): 371–393.
- Oxfam (2006) Starbucks opposes Ethiopia’s plan to trademark specialty coffee names that could bring farmers an estimated \$88 million annually (25. října 2006). Online: www.oxfam.org/en/news/pressreleases2006/pr061026starbucks.
- Paroubek, Jiří (2005) „Budeme základnou Číny v EU“, *Mladá fronta DNES* (29. června).
- Patočka, Jan (2007) *Kacířské eseje o filosofii dějin*. Praha: Oikoimenh.
- Petice (2002) „Ne mým jménem“. Online: www.pdemokracie.ecn.cz/cs/index.php?pg=petice02.
- Pick, Otto–Vladimír Handl (eds.) (2004) *Zahraniční politika České republiky 1993–2004*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Plocková, Kamila (2007) *Obraz rozvojových zemí v deníku MF DNES*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita.
- Pojar, Tomáš (2003) „Exportujme demokracii!“ *Mladá fronta DNES* (16. března).
- Pojar, Tomáš (2004) „Jen nechtějme zachránit celý svět“, *Lidové noviny* (10. prosince).
- Pojar, Tomáš (2005) „Hanba je už to, že EU diskutuje o dialogu s Castrem“, *Lidové noviny* (27. ledna).

- Polanská, Jitka–Kristýna Miholová (2009) „Z Barmy utekli před armádou“, *Lidové noviny* (28. května).
- Pollack, Kenneth M. (2004) *America and the Middle East after Saddam*. Philadelphia: Foreign Policy Institute, Philadelphia. Online: www.wpri.org/.
- Pollack, Kenneth M. (2009) „The Battle for Baghdad“, *National Interest online* (září–říjen) (25. srpna). Online: tniproduct.nationalinterest.org/Article.aspx?id=22018.
- Prášil, Václav (2008) „Afrika není odepsaná“, *Mladá fronta DNES* (11. ledna).
- Prchal, Rudolf (2006) „V Ústí studují mladí Bělorusové“, *Právo* (9. října).
- Price, Richard–Christian Reus-Smit (1998) „Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism“, *European Journal of International Relations* 4 (3): 259–294.
- Projev premiéra M. Topolánka (2008) „Role Turecka v globalizovaném světě“, Ankarská univerzita (8. prosince). Online: www.vlada.cz/cz/za-premierem-a-vladou/projev-premiera-m--topolanka-na-ankarske-univerzite:-role-tu-recka-v-globalizovanem-svete-8--10--2008-43108/.
- Przeworski, Adam (1991) *Democracy and the Market; Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. New York: Cambridge University Press.
- Přehled programových prohlášení vlád ČR. Online: www.vlada.cz/.
- PS ČR (2005) „Vládní návrh na prodloužení doby působení kontingentu Armády České republiky v Iráku v roce 2005“, sněmovní tisk 861, 40. schůze PS PČR (21. ledna) (stenografický záznam). Online: www.psp.cz/eknih/2002ps/stenprot/040schuz/s040015.htm.
- Rada pro národnostní menšiny. Online: www.vlada.cz/cz/pracovni-a-poradni-organy-vlady/rnm/historie-a-soucasnost-rady-15074/.
- Rádio Impuls (2009) „Tomáš Halík a Huo Yuzhen (velvyslankyně ČLR) v Impulsech Václava Moravce“, *Rádio Impuls* (21. července).
- Rádl, Emanuel, (1946) *Útěcha z filosofie*. Praha: Čin.
- Rafael, Nimrod (2009) „Iraqi Prime Minister Nouri Kamal Al-Maliki, Critical Consensus Democracy Calls for a Presidential System“. MEMRI (1. července). Online: www.memri.org/ia.html.
- Ragin, Charles C. (2008a) „Qualitative Comparative Analysis Using Fuzzy Sets“, in B. Rihoux–C. Ragin (eds.) *Configurational Comparative Analysis*, s. 87–121. Thousand Oaks–London–New Delhi: SAGE Publications.
- Ragin, Charles C. (2008b) „Measurement versus Calibration: A Set-Theoretic Approach“, in J. M. Box-Steffensmeier–H. E. Brady–D. Collier (eds.) *The Oxford Handbook of Political Methodology*, s. 174–198. Oxford: Oxford University Press.

- Rawls, John (1999) *The Law of Peoples*. Cambridge: Harvard University Press.
- Regional Bureau for Arab States (2004) „The Arab Human Development Report 2004, Toward Freedom in the Arab World“. NY: Regional Bureau for Arab States.
- Republički zavod za statistiku Republike Srpske. Online: www.rzs.rs.ba/.
- Republika e Shqipërisë, Instituti i Statistikës. Online: www.instat.gov.al/.
- Republika Srbija, Republički zavod za statistiku. Online: www.statserb.sr.gov.yu/.
- Rezek, Petr (1991) *Filosofie a politika kýče*. Institut pro středoevropskou kulturu politiku. Praha: Oikoimenh.
- Richelieu, Armand Jean du Plessis, Cardinal et Duc de (1964) *The Political Testament of Cardinal Richelieu*. Překl. Henry Bertram Hill. Madison: University of Wisconsin Press.
- Ritivoi, Andreea Deciu (2008) „Talking the Political Talk: Cold War refugees and their political legitimation through style“, in B. Johnstone–C. Eisenhart (eds.) *Rhetoric in Detail: Discourse analyses of rhetorical talk and text*, s. 33–57. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Rohan, Henri de (1899) *De l'interest des Princes et estats de la Chrestiente*. Paris.
- Roithová, Zuzana (2009) „Boj proti nebezpečným výrobkům musí pokračovat“. KDU-ČSL, tiskové zprávy. Online: www.evropske-volby.cz/default.asp?page=510&idr=10874&IDCI=27546.
- Rosůlek, Přemysl (2008) *Makedonie*. Praha: Libri.
- Rousseau, Jean-Jacques (1789) *Déclaration des droits de l'Homme et du citoyen*. Online: fr.wikisource.org/wiki/D%C3%A9claration_des_Droits_de_l'Homme_et_du_Citoyen.
- Rozhovor, Asijská sekce, Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR (2009).
- Rozhovor na Ministerstvu zahraničních věcí ČR (2009).
- Rozhovor s českým diplomatem (2009), Šanghaj.
- Rozhovor s generálním konzulem Bohumilem Mazánkem (2009).
- Rozhovor s Martinem Hálou (2009).
- Rozhovor s velvyslancem Vítězslavem Greplem (2009).
- Rozhovor Václava Havla pro LN (2005), *Lidové noviny* (17. prosince).
- Rozhovor Václava Klause pro HN (2003), *Hospodářské noviny* (21. března).
- Rozprava 11 (2008) „Úloha EU v Iráku“ (rozprava) (12. března), Štrasburk.
- Rychlík, Jan (2000) *Dějiny Bulharska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Rychlík, Jan–Milan Perenčević (2007) *Dějiny Chorvatska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Rychlík, Jan–Miroslav Kouba (2003) *Dějiny Makedonie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

- Říchová, Blanka (2000). *Přehled moderních politologických teorií. Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě*. Praha: Portál.
- Said, Edward W. (1995) *Orientalism*. Londýn: Penguin Books.
- Said, Edward W. (2008) *Orientalismus. Západní koncepce Orientu*. Praha: Paseka.
- SC&C (2006) „Ministerstvo zahraničních věcí. Výzkum veřejného mínění 11/2006“.
- SC&C (2008) „Zahraniční rozvojová spolupráce. Závěrečná zpráva“.
- Seawright, Jason (2005) „Qualitative Comparative Analysis vis-à-vis Regression“, *Studies in Comparative International Development* 40 (1): 3–26.
- Seminář CzechTrade (2000). Praha: MPO (13. prosince).
- Shambaugh, David (1996) „China and Europe: 1949–1995“, *Contemporary China Institute Research Notes and Studies 11*. Contemporary Institute of Oriental and African Studies, University of London.
- Shambaugh, David (2004) „China and Europe: The Emerging Axis“, *Current History* 103 (674) (září): 243–248.
- Shambaugh, David (2005) „The New Strategic Triangle: U. S. and European Reactions to China's Rise“, The Center for Strategic and International Studies and the Massachusetts Institute of Technology, *The Washington Quarterly* (23. srpna): 7–25.
- Shambaugh, David–Eberhard Sandschneider–Hong Zhou (eds.) (2008) *China-Europe Relations: Perceptions, Policies and Prospects*. London–New York: Routledge.
- Schimmelfennig, Frank–Berthold Rittberger–Alexander Bürgin–Guido Schweltnus (2006) „Conditions for EU Constitutionalization: a qualitative komparative analysis“, *Journal of European Public Policy* 13 (8): 1168–1189.
- Schmitt, Carl (1922) *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*. München: Duncker und Humblot.
- Schmitt, Carl (1933) *Der Begriff des Politischen*. Hamburg: Hanseatische Verlagsanstalt.
- Schneider, Carsten Q.–Claudius Wagemann (2006) „Reducing complexity in Qualitative Comparative Analysis (QCA): Remote and proximate factors and the consolidation of democracy“, *European Journal of Political Research* 45 (5): 751–786.
- Schumpeter, Joseph A. (1994) *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Routledge.
- Schwarzenberg, Karel (2008), *Hospodářské noviny* (10. dubna).
- Schwinke, Sylvie (2008) „Americké společnosti se zviditelňují na YouTube“, *Hospodářské noviny* (8. srpna).
- Skalický, Jiří (2002) „ODS: O útoku na Irák není třeba pochybovat“, *Hospodářské noviny* (13. září).

- Slačálek, Ondřej (2009) „Narcismus jako jazyk české zahraniční politiky“, in: Kořan, Michal: *Česká zahraniční politika v zrcadle sociálně-vědního výzkumu*, s. 177–191. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Slavnić, Ljiljana (2000) „Federalizam i ustavnosudska funkcija“. Slučaj Jugoslavije, Beograd: Partenon.
- Smith, Martin (2002) „Burma (Myanmar). The Time for Change“. UK: Minority Rights Group International.
- Sobotka, Bohuslav (2006) „Zdolávání čínské zdi“, *Ekonom* 51–52: 78.
- Socialist International (2003) „For a more equal global society – Resolution on Iraq“. Online: www.socialistinternational.org/viewArticle.cfm?ArticleID=538&ArticlePageID=227&ModuleID=18.
- South, Ashley (2004) „Political Transition in Myanmar: A New Model for Democratization“, *Contemporary Southeast Asia* 26 (2): 233–256.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (1994) „Can the Subaltern Speak?“, in P. Williams–L. Chrisman (eds.) *Colonial Discourse / Post-Colonial Theory: A Reader*, s. 66–111. Washington: Columbia University Press.
- Spyer, Jonathan (2007) „Europe and Iraq: Test Case for the Common Foreign and Security Policy“. *MERIA* 11 (2) (červen). Online: www.meria.idc.ac.il/journal/2007/issue2/.
- Stake, Robert E. (1995) *The Art of Case Study Research*. Thousand Oaks–London–New Delhi: SAGE Publications.
- Statistical Office of Kosovo. Online: www.sok-kosovo.org, <http://www.ks-gov.net/ESK/>.
- Steiner, Peter (2005) „Havel a invaze do Iráku“. Referát z konference, SDS (31. srpna). Online: www.sds.cz/view.php?cisloclanku=2005083101/.
- STEM (2009) „Předvolební průzkumy“. Online: www.stem.cz/index.php/.
- Studwell, Joe (2003) *The China Dream, The Quest for the Largest Great Untapped Market on Earth*. New York: Grove Press.
- Suddaby, Roy–Royston Greenwood (2005) „Rhetorical Strategies of Legitimacy“, *Administrative Science Quarterly* 50 (1): 35–67.
- Šídlo, Jindřich (2005) „Svoboda: Castro má poslední šanci“, *Mladá fronta DNES* (5. února).
- Šístek, František (2007) *Černá Hora*. Praha: Libri.
- Štand, František (2008) „Kde začíná Afrika“, *Lidé a země* (1. srpna).
- Šulc, František (2004) „Ministerstvo zahraniční zřídilo sekci pro boj proti totalitním režimům“, *Lidové noviny* (14. července).
- Šustrová, Petruška (2003a) „Proč půjdu demonstrovat“, *Lidové noviny* (25. září).
- Šustrová, Petruška (2003b) „Zakázaný svátek“, *Lidové noviny* (28. července).

- Tácha, Dan (2002) „ODS: Hra na opozici“. ČRo1 (12. února). Online: www.rozhlas.cz/radiozurnal/zprava/_zprava/7323/.
- Tejchman, Miroslav–Jan Pelikán–Lubomíra Havlíková–Ladislav Hladký–Miroslav Šesták (1998) *Dějiny Jihoslovanských zemí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Tejchman, Miroslav–Jan Rychlík–Jan Pelikán–Lubomíra Havlíková–Tomáš Chrobák–Ondřej Vojtěchovský (2006) *Dějiny Srbska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Tesař, Filip (2004) „Česká zahraniční politika před vstupem do Evropské unie a Balkán“, in O. Pick–V. Handl (eds.) *Zahraněční politika České republiky 1993–2004*, s. 115–120. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Tesař, Filip (2008) „Balkánský prostor v české zahraniční politice“, in M. Kořan a kol. *Česká zahraniční politika v roce 2007. Analýza ÚMV*, s. 245–267. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Tesař, Filip (2009) „Dopad rozšíření EU o země západního Balkánu na zájmy České republiky“. *Working Paper. The EU–Burma/Myanmar Strategy Paper 2007–2013*. European Commission External Relations. Online: ec.europa.eu/external_relations/myanmar/csp/07_13_en.pdf.
- The National Security Strategy of the United States of America* (2002). Washington: White House (září 2002). Online: www.globalsecurity.org/military/library/policy/national/nss-020920.pdf.
- Todorova, Maria (1997) *Imagining the Balkans*. New York–Oxford: Oxford University Press.
- Topolánek, Mírek (2004) „Evropa nemůže mít jinou zahraniční politiku než USA“, *Právo* (17. ledna).
- Transparency International (2006) „Corruption Perception Index (CPI) 2006“. Online: en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_corruption_perception_index.
- Treptow, Kurt W. (ed.) (1997) *Dějiny Rumunska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- U. S. Department of State (2004) „Spread of Democracy Called Essential Part of War on Terrorism Distributed by the Bureau of International Information Programs“ (10. února). Online: usinfo.state.gov/.
- Uhl, Petr (1997a) „Lidská práva po čínsku“, *Právo* (4. října).
- Uhl, Petr (1997b) „Spravedliví musíme být i k Číně“, *Právo* (23. prosince).
- United Nations (2008) „Crime and Its Impact on the Balkans and Affected Countries“, UN Office on Drugs and Crime (březen 2008).

- Urban, Milan (2005) „Textilky mohou poděkovat EU“, *Hospodářské noviny* (14. července).
- Úřad vlády ČR. Online: www.vlada.cz/.
- Ustavi Savezne Republike Jugoslavije, Republike Srbije i Republike Crne Gore* (1995). Beograd: Službeni glasnik.
- Valenta, Jiří a kol. (1992) *Máme národní zájmy?* Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Van Dijk, Theun (1984) *Prejudice and Discourse*. Michigan: John Benjamins Publishing.
- Van Dijk, Theun (1993) „Principles of critical discourse analysis“, *Discourse and Society* 4: 249–283.
- Van Dijk, Theun (1998) *Ideology: A multidisciplinary approach*. Londýn: Sage.
- Van Leeuwen, Theun (2008) *Discourse and Practice: New tools for critical discourse analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Van Leeuwen, Theun–Ruth Wodak (1999) „Legitimizing Immigration Control: A Discourse-Historical Perspective“, *Discourse Studies* 1: 83–118.
- Vaněk, Miroslav–Pavel Urbášek (2005) *Vítězové? Poražení? Životopisná interview*. Praha: Prostor.
- Vanhanen, Tatu (2003) *Democratisation. A Comparative Analysis of 170 countries*. Londýn–N.Y.: Routledge.
- Vařáková, Hana (2005) „České obuvnictví pomalu zaniká“, *Lidové noviny* (11. července).
- Velký atlas světa* (1995). Praha: Kartografie Praha.
- Velký sociologický slovník* (1996), sv. 2. Univerzita Karlova, Praha: Vydavatelství Karolinum.
- Veselý, Luboš (2006) „Favorit je pouze jeden: Lukašenko“, *Hospodářské noviny* (17. března).
- Vláda ČR (1995) „Usnesení vlády ze dne 15. března 1995 č. 153 k zásadám pro poskytování zahraniční pomoci“.
- Vláda ČR (2004) „Usnesení vlády ze dne 31. března 2004 č. 302 k Institucionálnímu zajištění a Zásadám zahraniční rozvojové spolupráce po vstupu ČR do EU“.
- Vláda ČR (2005) „Programové prohlášení vlády“. Online: www.vlada.cz.
- Vláda ČR (2007a) „Programové prohlášení vlády“ (17. ledna). Online: www.vlada.cz/scripts/detail.php?id=20780/.
- Vláda ČR (2007b) „Usnesení vlády ze dne 19. září 2007 č. 1070 k transformaci systému zahraniční spolupráce ČR“.
- Vlk, Míloslav (2008) „Tiskové prohlášení pro ČTK“ (17. března).
- Vojtíšková, Kateřina (2008) *Diskursivní analýza – diskursivní psychologie a kritická analýza diskursu*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

- Vondra, Alexandr (2006) „Ukrajinské volby, Bělorusko, Putin a naše zájmy“, *Hospodářské noviny* (24. března).
- Washington Post* (2008) „China is Improperly Taxing Car-Parts Imports, WTO Rules“ (14. února).
- Weldes, Jutta (1999) *Constructing National Interests. The United States and the Cuban Missile Crisis*. Minneapolis, Londýn: University of Minnesota Press.
- Wendt, Alexander (1992) „Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics“, *International Organization* 46 (2): 391–425.
- Wendt, Alexander (1999) *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- White House (2009) „Remarks by the President on a new Beginning“ (4. června). Cairo-Egypt: Cairo University. Online: www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-by-the-President-at-Cairo-University-6-04-09/.
- Wikipedia „Casualties of Iraq War“. Online: en.wikipedia.org/wiki/Casualties_of_the_Iraq_war/.
- Wittes, Tamara Cofman (2009) „Europe, the United States and Middle Eastern Democracy: Repairing the Breach“. Analysis Paper, Saban Center at Brookings 18 (leden).
- Wodak, Ruth–Michael Meyer (2002) *Methods of Critical Discourse Analysis*. Londýn: Sage.
- Wodak, Ruth–Rudolf de Cillia–Martin Reisigl–Karin Liebhart (1999) *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- World Bank (2003) „Albania Poverty Assessment“, The World Bank, Poverty Reduction and Economic Management Unit, Europe and Central Asia Region (5. listopadu).
- World Bank (2007) „Kosovo Poverty Assessment, Vol. I–II“. Poverty Reduction and Economic Management Unit, Europe and Central Asia Region (3. října).
- Yin, Robert K. (2003) *Case Study Research. Design and Methods*. Thousand Oaks–Londýn–New Delhi, SAGE Publications.
- Zaborowski, Marcin (ed.) (2006) „Facing China’s Rise: Guidelines for an EU strategy“, *Chaillot paper 94*. Brusel: Institute for Security Studies.
- Zavod za statistiku Crne Gore. Online: www.monstat.cg.yu/.

O autorech

JUDr. PhDr. *Veronika Bílková*, Ph.D., E.MA (1975), je vědeckou pracovnící ÚMV a odbornou asistentkou Katedry mezinárodního práva Právnické fakulty UK v Praze. Specializuje se na mezinárodní právo, zejména použití síly, mezinárodní humanitární právo, lidská práva, mezinárodní trestní právo a mezinárodní organizace (OSN).

PhDr. *Jaroslav Bureš* (1953) je výzkumným pracovníkem ÚMV. Specializuje se na problematiku Blízkého východu, Středomoří a islámu. Je představitelem Nadace Anny Lindhové pro dialog kultur v České republice.

Doc. Ing. *Petr Drulák*, Ph.D. (1972), je ředitelem ÚMV, přednáší na Fakultě sociálních věd UK v Praze. Specializuje se na teorii mezinárodních vztahů a na evropskou integraci.

Ing. *Rudolf Fürst*, Ph.D. (1958), je výzkumným pracovníkem ÚMV. Specializuje se na oblast Dálného východu, zejména Číny.

Ing. *Ondřej Horký* (1980) je výzkumným pracovníkem ÚMV a doktorandem na Vysoké škole ekonomické v Praze. Specializuje se zejména na teorie rozvoje a na českou rozvojovou politiku.

Ing. Mgr. *Petr Kratochvíl*, Ph.D. (1975), je zástupcem ředitele ÚMV, přednáší na VŠE v Praze a na Metropolitní univerzitě Praha. Specializuje se na evropskou integraci, institucionální reformu a rozšiřování EU, politické vztahy v postsovětském prostoru a roli náboženství v mezinárodních vztazích.

O autorech

Mgr. *Šárka Matějková* (1984) je interní doktorandkou Metropolitní univerzity Praha. Specializuje se na řešení konfliktů v mezinárodních vztazích, především na problematiku humanitární intervence.

PhDr. *Miroslav Nožina*, Ph.D. (1962), je výzkumným pracovníkem ÚMV. Specializuje se na problematiku organizovaného zločinu, mezinárodního šíření antisociálních jevů a na aktuální vývoj v asijsko-tichomořské oblasti.

Mgr. *Filip Tesař* (1969) je výzkumným pracovníkem ÚMV. Specializuje se na Balkán, etnické konflikty a jejich řešení.

